

ΣΤ4.96
PET

Περσάνις. Ἐβανούρη

Ἰστορία 1ης ἐκδόσεως
ἐν τριῶν.

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ Α. ΠΕΤΡΑΚΙ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

ΕΝ ΚΡΗΤΗ

—

ΜΕΡΟΣ Α΄.

9090

ΗΡΑΚΛΕΙΟΝ

1925

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
 — ΧΑΝΙΩΝ —
 Αριθ. βιβλ. 1154
 Χρονολ. Πρωτ. 21-7-1954
 Ειδιότητα *Επιστ. Κατ.*
 *Αριθ. 27696/ΡΕΤ

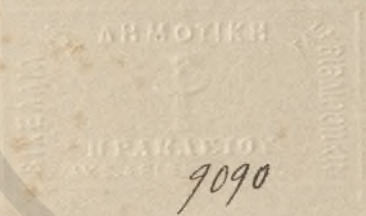
ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ Α. ΠΕΤΡΑΚΙ
 ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

ΕΝ ΚΡΗΤΗ

ΜΕΡΟΣ Α΄.

ΗΡΑΚΛΕΙΟΝ

1925

210.96

ΑΦΙΕΡΟΥΤΑΙ

ΤΗ ΙΕΡΑ ΜΝΗΜΗ ΤΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ
ΡΕΘΥΜΝΗΣ ΚΑΙ ΑΥΛΟΠΟΤΑΜΟΥ

ΧΡΥΣΑΝΘΟΥ

ΕΥΓΝΩΜΟΝΩΣ

Τὰ ἀντίτυπα φέρουσι τὴν ὑπογραφήν μου.

Ευαγγέλιον

ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ

Ἡ Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας ἐν Κρήτῃ ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ μέχρι σήμερον δὲν ἐνδιαφέρει μόνον τοὺς κατοίκους τῆς Μεγαλονήσου, οὔτε μόνον ἀπὸ καθαρῶς ἐκκλησιαστικῆς ἀπόψεως. Ζητήματα μεγίστης σπουδαιότητος καὶ παρχορισιανικοῦ ἐνδιαφέροντος, ὅπως π. χ. τὸ ζήτημα τῶν τελευταίων ἐτῶν τῆς ζωῆς καὶ τῆς δράσεως τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, τὸ ζήτημα τῆς γνησιότητος τῶν ποιμαντικῶν αὐτοῦ ἐπιστολῶν, τὸ ζήτημα τῆς διαμορφώσεως τῶν μεγάλων ἐκκλησιαστικῶν διοικητικῶν περιφερειῶν καὶ ἄλλα, συνδέονται ἀναποσπαστως μὲ τὴν ἐξάπλωσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν Κρήτῃ καὶ μὲ τὴν ἐν αὐτῇ ἐκκλησιαστικὴν ζωὴν ἀπὸ ἀπόψεως ἰδίᾳ ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου.

Ἄν δὲ ληφθῇ ἀκόμη ὑπ' ὄψει ὅτι ἡ Κρήτη ἐπὶ τῆς σαρακηνῆς κατακτήσεως ἔλαβε πείραν τοῦ ἀραβικοῦ φανατισμοῦ ἀμεσώτερον καὶ διαρκεστέρον παρὰ οἰονδήποτε ἄλλο τμήμα τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὅτι ἐπὶ τῆς μακροαίωρος βενετικῆς κατοχῆς ἤλθεν εἰς σχέσεις πολυπλοκωτέρας καὶ τελείως ἰδιοτύπου μὲ τὴν παπικὴν ἐκκλησίαν καὶ γενικώτερον μὲ τὸν δυτικὸν κόσμον, ὅτι ἀπὸ τοῦ 16ου μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 18ου αἰῶνος οἱ δυνατώτεροι ἀντιπρόσωποι τῆς ἑλληνικῆς σκέψεως καὶ τῆς ἑλληνικῆς ψυχῆς ἦσαν Κρηῖτες καὶ δὴ κληρικοὶ κατὰ τὸ πλεῖστον, καὶ ὅτι μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821 μόνη σχεδὸν ἡ Κρήτη ἐξηκολούθησε τὸν ἀπελευθερωτικὸν ἀγῶνα

ἐν ὀνόματι τοῦ Σταυροῦ κατὰ τῆς Ἡμισελήνου, καθίσταται κατάδηλος ἡ ὄλως ἐξαιρετικὴ σπουδαιότης, τὴν ὁποίαν ἔχει ἡ μελέτη τῆς Κρητικῆς ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας ὄχι διὰ τὸν Ἑλληνισμὸν μόνον, ἀλλὰ διὰ τὸν πολιτισμὸν καθόλου.

Διὰ τὰ διευκρινήσῃ ὅμως τὰ μεγάλα ταῦτα γενικοῦ ἐνδιαφέροντος ζητήματα καὶ πλεῖστα ἄλλα οὐχὶ ἐλάσσονος τοπικῆς σημασίας, ἡ Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας ἐν Κρήτῃ προσκορβεῖ εἰς ἕκαστον βῆμά της εἰς μύρια προσκόμματα, τὰ ὅποια ἐνίοτε τῆς εἶναι ἐξαιρετικὰ δύσκολον ἢ καὶ ἀδύνατον νὰ ὑπερικήσῃ. Εἰς τὰς πηγὰς τῆς Ἱστορίας αὐτῆς συχνὰ παρουσιάζονται χάσματα καὶ ἐλλείψεις, ἢ περιχρότης ἀπελιπτικὴ πληροφοριῶν, συγκεχυμένων καὶ τούτων πολλάκις. Τοῦτο παρατηρεῖται ἰδίως κατὰ τὴν περίοδον τῶν διωγμῶν, κατὰ τὴν ἐπομένῃν περίοδον τῶν αἰρέσεων, κατὰ τὴν σαρακηνὴν κατάκτησιν καὶ μετ' αὐτὴν ἀκόμη, διὰ τὰ περιορισθῶμεν εἰς τὴν μέχρι τῶν Ἑνετῶν ἐποχὴν μόνον. Ἔργον τι σύγχρονον συστηματικῶς ὁπωσδήποτε πραγματευόμενον περὶ τῆς Κρητικῆς ἐκκλησιαστικῆς ἢ γενικωτέρας Ἱστορίας δὲν ὑπάρχει. Τὰ πρακτικὰ τῶν τοπικῶν συνόδων τῆς ἐν Κρήτῃ Ἐκκλησίας κατὰ τὰς περιόδους ταύτας, τὰ ὅποια θὰ ἦσαν ἀνεκτίμητος πηγὴ ἀθροιστικῶν πληροφοριῶν διὰ τὴν καθόλου ζωὴν ἐν τῇ Νήσῳ, δὲν σώζονται ἢ τοῦλάχιστον δὲν ἀνευρέθησαν ἀκόμη οὐδαμοῦ. Καὶ ὅμως δύναται νὰ θεωρηθῇ βέβαιον ὅτι ταῦτα ἐφνύλασσοντο τοῦλάχιστον εἰς τὴν ἔδραν τοῦ Μητροπολίτου Κρήτης ἐν Γορτύνῃ. Ταῦτα κατεστράφησαν ἀσφαλῶς μετὰ τῆς πόλεως αὐτῆς κατὰ τὴν εἰσβολὴν τῶν Σαρακηνῶν. Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν Νεοβυζαντινὴν περίοδον λείπει ἡ ἀφθονία τῶν ἀσφαλῶν, τοῦλάχιστον, πηγῶν. Αἱ πληροφορίες τῶν χρονολογῶν καὶ τῶν συναξαριστῶν κάθε ἄλλο παρὰ ἱστορικὰ εἶναι εἰς τὰς πλείστας τῶν περιπτώσεων. Χροιάζεται κόλοσσιαία ἐργασία πρὸς συλλογὴν καὶ ἀποκρίθασιν πασῶν τῶν τῆδε κάκεισε κατεσπαρμένων πληροφοριῶν (πολλὰ τῶν ὁποίων εὐρίσκονται εἰς ἀνεκδότους ἀκόμη πηγὰς) ἢ πρὸς ἀνεύρεσιν νέων τοιούτων, δι' ἐνδελεχοῦς ἐπιμόνον καὶ μακροχρονίου ἐρεῦνης ἐπιτοπίου καὶ μελέτης ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις.

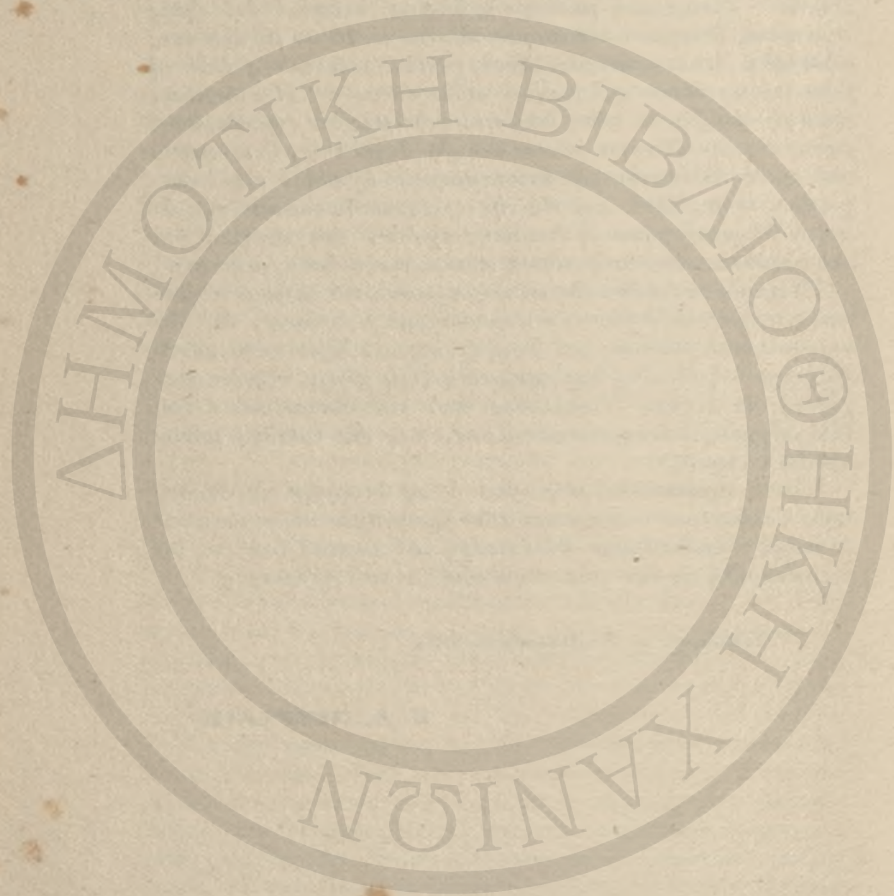
Ἡ παροῦσα πραγματεία, ἀποτελοῦσα τὸ πρῶτον μέρος ἐργασίας γενικωτέρας ἐπὶ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας τῆς Νήσου—Ἱστορίας ἢ μελέτη τῆς ὁποίας ἀποτελεῖ δι' ἡμᾶς προσφιλές ὄνειρον—δὲν παρουσιάζεται καθόλου μὲ ἀξιώσεις αὐστηρῶς ἐπιστημονικᾶς. Συνταχθεῖσα τελευταίως ἐπὶ τῇ βάσει σημειώσεων καὶ ὄλικῶν συλλεγέντος ἐν Πετροπόλει κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐκεῖ σπουδῶν μας δὲν προσέκρουσε μόνον εἰς τὴν ἔλλειψιν μέσων καὶ βοηθημάτων, ἥτις καθιστᾷ σχεδὸν ἀδύνατον τὴν ἐπιστημονικὴν ἐργασίαν εἰς ἐπαρχιακὴν πόλιν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν φοβερὰν δυσκολίαν τὴν ὁποίαν ἐδημιούργησεν ἡ ἑπταετής σχεδόν, ἀναγκαστικὴ διὰ στρατευθέντα, διακοπὴ πάσης πνευματικῆς ἀπασχολήσεως.

Ἡ παροῦσα ἔρευνα εἶναι ἀπλὴ προσπάθεια πρὸς οὐσιμητικὴν παρακολούθησιν τῶν κυριωτέρων γεγονότων, δι' ὧν σημειοῦται ἡ διάδοσις καὶ ἐπικράτησις τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν Κορίθῃ καὶ ἡ ἐν αὐτῇ ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ μέχρι τῆς ὑπαγωγῆς τῆς ἐν Κορίθῃ Ἐκκλησίας ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ὡς τοιαύτη μόνον πρέπει νὰ κριθῇ.

Ἐὰν ἡ προσπάθειά μας αὕτη δώσῃ ἀφορμὴν εἰς ἄλλους πρὸς τελειότεραν διαφώτισιν τῶν ἐρευνωμένων γεγονότων τὸ μικρὸν ἡμῶν ἔργον θὰ ἐπιτύχῃ τοῦ σκοποῦ του καὶ θὰ ἀνταποκριθῇ εἰς τὴν μόνην φιλοδοξίαν τοῦ γράψαντος.

Ἡράκλειον, τῇ 20 Δεκεμβρίου 1924

Ε. Α. ΠΕΤΡΑΚΙΣ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

ΕΝ ΚΡΗΤΗ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

Ι. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Γεωγραφική θέσις και φυσική κατάστασις τῆς νήσου Κρήτης.

Ἡ νῆσος Κρήτη, κειμένη εἰς τὴν ἀνατολικὴν λεκάνην τῆς Μεσογείου Θαλάσσης, ἐκτείνεται μεταξύ τῶν 35—36^ο βορείου πλάτους καὶ 21—24^ο ἀνατολικοῦ μήκους (μεσημβρ. Παρισίων), γεωλογικῶς ἀποτελοῦσα προέκτασιν τῆς Ἑλληνικῆς Χερσονήσου. Νοτιοανατολικῶς τῆς Πελοποννήσου εὐρισκομένη κατέχει ὀριζοντίαν θέσιν ἐν τῷ στόματι τοῦ Αἰγαίου Πελάγους καὶ ἀκριβῶς εἰς τὴν διασταύρωσιν τῶν ὁδῶν τριῶν ἡπείρων: Εὐρώπης, Ἀσίας καὶ Ἀφρικῆς. Τὴν ἐπιμήκη ἔκτασιν (μῆκος περὶ τὰ 240 χιλιόμετρα) τῆς στενῆς Νήσου (πλάτος μέγιστον 57, ἐλάχιστον 12 χιλμ. — ἔκτασις περὶ τὰς 8000 τετραγ.

χιλμ.) διατέμνει ἐγκαρσίως ἀπὸ δυσμῶν πρὸς ἀνατολὰς ὄρεινὴ σειρὰ, ἀποτελοῦσα τρεῖς κυρίως ὄρεινους ὄγκους: πρὸς Δ. τὰ Λευκὰ Ὄρη (ὑψους 2469 μ.), τὴν Ἴδην εἰς τὸ κέντρον (ὑψους 2498 μ.) καὶ τὴν Δίκτην πρὸς Α. (ὑψους 2155 μ.).

Πρὸς τὸ Β. τῆς Νήσου μέρος αἱ ἀκρόρεια εἰσχωροῦν βαθέως εἰς τὴν θάλασσαν καὶ σχηματίζουν πλῆθος κόλπων, λιμένων καὶ ὄρμων, ἐκ τῶν ὁποίων μέγιστος καὶ ἀσφαλέστερος εἶναι ὁ Ἀμφιμαλλικός (κ. τῆς Σούδας). Τοῦναντίον εἰς τὰς νοτίους ἀκτὰς τὰ ὄρη ἀποτόμως κατερχόμενα πρὸς τὴν θάλασσαν σχηματίζουν ἀπόκρημα καὶ ἀλίμενα παράλια.

Ἐκ τῶν βροχῶν καὶ τῆς ἀφθόνου χιόνος, ἣτις κατὰ τὸ πλεῖστον τοῦ ἔτους καλύπτει τὰ κρητικὰ βουνά, σχηματίζονται πολλοὶ ποταμίσκοι, ἀξιολογότεροι τῶν ὁποίων εἶναι ὁ Ληθαῖος (κ. Γεροπόταμος ἢ Μητροπολιπόταμος), καταρδεύων τὴν ἐν τῷ κέντρῳ καὶ πρὸς Ν. τῆς νήσου ἀπλουμένην μεγαλυτέραν καὶ εὐφορωτέραν αὐτῆς πεδιάδα—τὴν Μεσσαρᾶν (τὸ πάλαι Γορτύνιον πεδῖον), ὁ Ἰάρδανος (κ. Πλατανιάς), ποτίζων τὴν ὠραίαν Κυδωνιακὴν πεδιάδα, ὁ Μυλοπόταμος καὶ ἄλλοι.

Ἡ γεωγραφικὴ θέσις τῆς Κρήτης ἐν τῇ Μεσογείῳ Θαλάσσῃ εἶναι σπουδαιότατη καὶ τελείως ἐξαιρετικὴ ἀπὸ ἐμπορικῆς ἀπόψεως. Ὅχι ὀλιγώτερον ὅμως ἐξαιρετικοὶ εἶναι καὶ οἱ ἐκ τῆς θέσεως ταύτης καθοριζόμενοι κλιματολογικοὶ ὄροι αὐτῆς καὶ ὁ μετ' αὐτῶν συνδεόμενος φυσικὸς πλοῦτος τῆς Νήσου. Τὸ κλίμα ἐν αὐτῇ εἶναι ἠπιώτατον καὶ, γενικῶς, λίαν ὑγιεινόν. Εἰς τὰ χαμηλὰ μέρη ἢ θερμο-

κρασία σπανιώτατα κατέρχεται κάτω τῶν $+6^{\circ}$ K. κατὰ τὸν χειμῶνα, ἡ δὲ θερινὴ θερμότης σπανίως ὑπερβαίνει τοὺς $+27^{\circ}$. Ὁ αἶθρ τῆς Κρήτης γενικῶς καθίσταται λίαν εὐχάριστος ὑπὸ ἀκαταπαύστως σχεδὸν πνέοντος ἑλαφροῦ, δροσεροῦ, βορειοδυτικοῦ, θαλασσίου ἀνέμου, ὃ δὲ οὐρανὸς αὐτῆς εἶναι πάντοτε καθαρὸς καὶ διαφανής. Χάρις εἰς τὸ ἐξαιρετὸν αὐτῆς κλίμα ἡ Κρήτη ἀποτελεῖ διαρκῆς θερμοκήπιον. Τὸ ἔδαφος αὐτῆς εἶναι εὐφορώτατον, ἡ βλάστησις ποικιλωτάτη καὶ πλουσία, ἡ δὲ παραγωγὴ ἄφθονος, παρὰ πᾶσαν τὴν ἀτελῆ καὶ ἔλλιπῆ καλλιέργειαν. Τὰ κρητικὰ προϊόντα φημίζονται ὡς τὰ ἄριστα τῶν ἐν Ἀνατολῇ. Ἐν ἑξ ἄλλου ληφθῆ ὑπ' ὄψει τὸ σπουδαιότατον ἐμπόριον, τὸ ὁποῖον ἀπὸ ἀρχαιοτάτης ἐποχῆς ἀνέπτυξεν ἡ Κρήτη, δὲν θὰ φανῆ καθόλου ἀπίθανος ὁ χαρακτηρισμὸς, τὸν ὁποῖον ὁ Ὀμηρὸς δίδει εἰς αὐτήν, ἀποκαλῶν τὴν Νῆσον *ἐνατόμπολιν*, οὐδ' αἱ ἄλλαι πληροφορίαι, καθ' ἃς ὁ πληθυσμὸς αὐτῆς ὑπερέβαινέ ποτε τὸ ἑκατομῦριον¹.

Ἀδιάκοπος πεισματώδης ἀπελευθερωτικὸς ἀγὼν ἐναντίον ἄλλοφύλων ὑποδουλωτῶν ἠλάττωσε κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους τὸν πληθυσμὸν καὶ κατέστρεψε τὸν ἀρχαῖον τῆς Νήσου πλοῦτον. Θὰ ἀρκέσουν ὅμως ἴσως ὀλίγαι δεκαετηρίδες γονίμου εἰρηνικῆς ζωῆς διὰ νὰ μεταβληθῆ καὶ πάλιν εἰς νῆσον «*ρέουσαν μέλι καὶ γάλα*».

1) Κατὰ τὸν Savary ἡ Κρήτη κατὰ τὴν ἀρχαιότητα εἶχεν 1.200.000 κατοίκων, ἐπὶ δὲ τῆς Βυζαντινῆς ἐποχῆς 900.000. (Bλ. Vital Quinet, La Turquie d'Asie Τόμ. I σελ. 540).

2. Πολιτική και ἠθική κατάστασις τῆς Κρήτης κατὰ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Ὁ λαὸς τῆς Νήσου—κλάδος τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς—ἤδη τρεῖς χιλιετηρίδας καὶ πλέον πρὸ Χριστοῦ, ἀνέπτυξε τοιοῦτον ὑψηλόν, πρωτότυπον καὶ αὐτοτελῆ πολιτισμὸν—τὸν Κρητικὸν πολιτισμὸν—ὥστε ὁλόκληρος σήμερον ὁ πεπολιτισμένος κόσμος ἴσταται μετ' ἐκπλήξεως πρὸ τοῦ θαυμασίου θεάματος, τὸ ὁποῖον, μόλις ἀπὸ εἴκοσιν ἐτῶν καὶ ἐντεῦθεν, φέρει εἰς φῶς ἢ σκαπάνη τοῦ ἀρχαιολόγου εἰς τὰς αἰωνίας κρητικὰς πόλεις, εἰς τὴν Κνωσόν, εἰς τὴν Φαιστόν, εἰς τὰ Μάλια, εἰς τὸ Παλαίκαστρον, εἰς τὴν Ἁγίαν Τριάδα, εἰς τὰ Γουρνια, εἰς τὴν Μόχλον καὶ ἀλλαχοῦ. Πρόσωπα καὶ πράγματα, πρὸ ὀλίγων ἀκόμη ἐτῶν καλυπτόμενα ἀπὸ πυκνότατον πέπλον μυθολογικῶν παραστάσεων, ἀναδείκνυνται τώρα ἤρωες ἱστορικοί, παίξαντές ποτε πραγματικὸν καὶ ὄχι τὸν τυχόντα ρόλον ἐπὶ τῆς σκηνῆς τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ. Καὶ ἐξηγοῦνται τώρα πλεῖστα αἰνίγματα τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ καθόλου. Οὐχὶ εἰκὲι καὶ ὡς ἔτυχεν ἡ θρησκευτικὴ πάντων τῶν Ἑλλήνων συνείδησις τὴν Κρήτην ὑπεδείκνυε καὶ παρεδέχετο ὡς τόπον τῆς γεννήσεως, τῆς ἀναπτύξεως καὶ τῆς ταφῆς τῆς καθολικῆς θεότητος, τοῦ «Πατρὸς ἀνδρῶν τε θεῶν τε»—τοῦ Διός, οὐδὲ εἶναι τυχαία ἡ ρητὴ παράδοσις, ὅτι οἱ περιφημότεροι τῶν νομοθετῶν τῆς Ἑλ-

λάδος τοὺς σοφοὺς αὐτῶν νόμους ἔδανείσθησαν ἐκ Κρήτης. Ἐνταῦθα, ὡς ἀποδεικνύεται σήμερον, ὑπῆρξεν ἡ κοιτίς τοῦ ἑλληνισμοῦ πολιτισμοῦ. Ἦδη ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ θαλασσοκράτορος Μίνως (2500—2000 π. Χ.) ἡ Κρήτη—χώρα παραδειγματικῆς τάξεως καὶ πολιτισμοῦ—ἦτο συγχρόνως τὸ σπουδαιότερον πολιτικὸν καὶ ἐκπολιτιστικὸν κέντρον ἀνὰ πᾶσαν τὴν Μεσόγειον Θάλασσαν. Ἐξαιρετικὸν κλίμα, πλούσιον ἔδαφος, προνομιούχος θέσις, πολιτικὴ ἰσχὺς καὶ σοφοὶ νόμοι συνετέλεσαν ὥστε ἡ Κρήτη νὰ ἀποκαλεῖται νῆσος τῆς μακαριότητος. Καὶ ἂν κατόπιν, ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων, παραχωρῆ αὐτῇ τὸν πρῶτον ρόλον ἐν τῷ δράματι τοῦ πολιτισμοῦ εἰς ἄλλους παράγοντας, τούτου ὡς μόνῃ αἰτία φαίνεται ἡ ὀλεθρία μεταξὺ τῶν κυριωτέρων κρητικῶν πόλεων ἀντιζηλία καὶ οἱ ἐντεῦθεν προκύψαντες ἐμφύλιοι πόλεμοι καὶ σπαραγμοί.

Οὐχ ἦττον ὅμως ἡ πεπολιτισμένη καὶ ἐλευθέρα ζωὴ τῆς Νήσου ἐξακολουθεῖ ἀδιάκοπος μέχρι τῶν μέσων σχεδὸν τοῦ τελευταίου πρὸ Χριστοῦ αἰῶνος. Ἦδη πολὺ πρὸ τῆς χρονολογίας ταύτης (τῷ 146 π. Χ.) οἱ Ρωμαῖκοὶ ἀετοὶ εἶχον ἐμπήξει τοὺς σκληροὺς αὐτῶν ὄνυχας εἰς τὸ ἀσθενὲς σῶμα τῆς Ἑλλάδος καὶ εἶχον ἐκτείνει τὰς νικηφόρους αὐτῶν πτήσεις μέχρι τοῦ τέρατος τοῦ τότε γνωστοῦ ἀνατολικοῦ κόσμου. Πᾶσαι αἱ ὑπὸ τῆς Μεσογείου περιβρεχόμεναι χῶραι, ἤδη ὑποτελεῖς, κατέκειντο πρὸ τῶν ποδῶν τῆς τραχείας Κοσμοκρατείας, καὶ μόνον ἡ Κρήτη, εὐρισκομένη ἐν τούτοις οὐχὶ μακρὰν τῆς Ρώμης καὶ—τὸ ἀκόμη ἐκπληκτικώτερον—ἀκρι-

βῶς ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῶν μεγάλων αὐτῆς ἐκστρατειῶν, ἐξηκολούθει θαρραλέως καὶ ἐπιτυχῶς νὰ μάχεται, ἀμυνομένη τῆς ἑαυτῆς ἐλευθερίας¹. Ἡ Κρήτη οὐ μόνον ἢ ἰδία ἐπὶ μακρὸν παρέμεινε ἀδούλωτος, ἀλλὰ καὶ κατέστη τὸ καταφύγιον τῶν ἀγυποτάκτων ἐκείνων στοιχείων, τὰ ὅποια, εἴτε διὰ τὸ ἀδούλωτον τοῦ φρονήματος, εἴτε διὰ σοβαρὰν ἐνοχίην ἀπέναντι τῶν Ρωμαϊκῶν Νόμων, δὲν ἠδύναντο νὰ ζήσουν ὑπὸ τοὺς Ρωμαίους εἰς τὰς ὑπ' αὐτῶν κατακτηθεῖσας πατρίδας των. Ἡ πειρατεία, ἣτις, κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, μὲ κέντρον τὴν Κρήτην, παρηνώχλει σοβαρῶς τὰς θαλασσίας συγκοινωνίας τῶν Ρωμαίων, δὲν εἶχεν ὡς μόνην αἰτίαν τὴν δίψαν τοῦ χρήματος· ἦτο συγχρόνως ἢ διαρκῆς καὶ εὐγλωττος διαμαρτυρία τοῦ φιλελευθέρου Κρητικοῦ λαοῦ ἐναντίον τῆς καταδουλωτικῆς ὀρέξεως τῆς Ρώμης. Ἄλλ' ὅσον περισσότερο ἀντίστατο ἢ Κρήτη εἰς τὴν ὄρεξιν ταύτην τῆς κοσμοκρατείας, τόσον περισσότερο ἐξῆπτε τὴν μῆνιν τῆς Ρωμαϊκῆς Συγκλήτου καὶ τόσον φοβρωτέραν παρεσκεύαζε τὴν ἑαυτῆς πτώσιν. Κατὰ τὸ 69 π. Χ., ὕστερ' ἀπὸ ἐπανειλημμένας ἀνεπιτυχεῖς ἀποπειράς κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς Νήσου, οἱ Ρωμαῖοι ἀπέστλειαν πρὸς κατάκτησιν αὐτῆς μέγαν στόλον καὶ στρατὸν ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Κοίντου Καϊκιλίου Μετέλλου. Οὔτε ὁ

1) Ὁ Γερμανὸς συγγραφεὺς H. Bothmer ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ Kreta in Vergangenheit und Gegenwart (Λειψία 1899) λέγει ὅτι οἱ Ρωμαῖοι πολὺ ἐσκέφθησαν πρὶν νὰ ἐπιχειρήσωσι σοβαρῶς τὴν ὑποταγὴν τῆς Κρήτης, καὶ ὅτι παρὰ πάσας τὰς διαφωνίας καὶ διαιρέσεις τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ, ἢ Νήσου αὐτοῦ δὲν ἦτο διὰ τοὺς Ρωμαίους εὐάλωτος λεία.

πρὸ τοῦ ἐσχάτου κινδύνου ἐπιτυχῶν σύνδεσμος τῶν κρητικῶν πόλεων — ὁ συγκρητισμός¹, — οὔτε ἡ ἄνευ ὀρίων πολεμικὴ ἰκανότης τῶν περιφήμων κρητικῶν τοξοτῶν καὶ μαχητῶν, οὔτε ἡ ὑπέροχος στρατηγικὴ ἀξία καὶ ἀνδρεία τῶν ἀρχηγῶν τῶν Κρητῶν Πανάρη καὶ Λασθένους ἴσχυσαν νὰ ἀποτρέψουν τὸν ἐνσκήψαντα ὄλεθρον. Ἦτο πλέον ἀργά! Ὑπὸ τὰ ἀμείλικτα πλήγματα τῆς βαρείας χειρὸς τοῦ σιδηροῦ καὶ τραχέος Ρωμαίου Στρατάρχου, τοῦ ἐπωνομασθέντος Κρητικοῦ, ἡ μία μετὰ τὴν ἄλλην ἐπιπτον αἱ κρητικαὶ πόλεις. Μετὰ τριετὴ ἀπέλπιδα, ἀλλ' ἀνωφελῆ ἀντίστασιν ἔπασσε καὶ τὸ τελευταῖον καταφύγιον τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας. Ἐν Κνωσῶ ἰδρῦθη ρωμαϊκὴ ἀποικία, ἐν τῇ ὁποίᾳ παρέμενεν ὁ ὑπὸ τῆς Ρώμης ἀποστελλόμενος διοικητὴς τῆς Κρήτης Ἀνθύπατος ἡ Ταμίας.² Τῷ 27 π. Χ.³ ὁ αὐτοκράτωρ Αὔγουστος ἤνωσε τὴν Κρήτην εἰς μίαν ἐπαρχίαν μετὰ τῆς Κυριναϊκῆς τῆς Β. Ἀφρικῆς, κατὰ δὲ τὴν ὑπὸ Διοκλητιανοῦ (284—305 μ. Χ.) γενομένην διαίρεσιν τοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους εἰς τέσσαρας μεγάλας διοικήσεις (praefecturae), ἡ Κρήτη ἀπετέλεσε μέρος τῆς Ἰλλυρικῆς διοικήσεως, διοικουμένη ὑπὸ ἰδιαίτερου τοποτηρητοῦ.

Διὰ τῆς ὑπὸ τῶν Ρωμαίων καταλήψεως τῆς Κρήτης αἱ ἐσωτερικαὶ ἐν αὐτῇ καὶ ἐξωτερικαὶ ταραχαὶ κατέπαυσαν διὰ μιᾶς. Ἡ θύελλα τῆς ἐλευθέρως

1) Ψιλῆσι Κρητικὴ Ἱστορία, Τ. I, σελ. 659.

2) Ὀλίγον βραδύτερον ἢ πρωτεύουσα μετεφέρθη εἰς τὴν ὁσημερῶς σπουδαιότεραν καθισταμένην Γορτύνην.

3) Στράβων XVII, 576.

ζωῆς ὑποχωρεῖ εἰς τὴν γαλήνην τοῦ πολιτικοῦ θανάτου. Ἡ Κρήτη ἐπὶ μακρὸν πλέον δὲν ἔχει ἰδίαν πολιτικὴν ἱστορίαν, καὶ, ἐὰν δὲν ἀνεφαίνεται ἀκριβῶς κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ὁ Χριστιανισμός, ἂν δὲν ἤρχιζε τὴν δρασίμν τῆς ἡ Κρητικῆ Ἐκκλησία, ἡ Κρήτη ἐπὶ μακρὸν δὲν θὰ ἐνεφανίζετο καθόλου ἐπὶ τῆς ἱστορικῆς σκηνῆς, ἢ θὰ κατεῖχε μόνον μικρὰν καὶ ἀσήμαντον σελίδα τῆς ἱστορίας τῆς παγκοσμίου Ρώμης.

Ἡ ἠθικοθρησκευτικὴ εἰκὼν, τὴν ὁποίαν παρουσίαζεν ἡ Νῆσος ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ δὲν ἦτο περισσότερον χαρωπὴ τῆς πολιτικῆς τοιαύτης. Ἐκτὸς τῆς ἐσχάτης ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς καταπτώσεως, ἣτις χαρακτηρίζει πάντα τὸν τότε ἐθνικὸν κόσμον, ἐν Κρήτῃ ἡ συρροὴ καὶ ἄλλων τινῶν ἰδιαιτέρων περιστάσεων, ἐξηγεῖ ἐπαρκῶς τὴν ἐπικράτησιν παρὰ τῷ τότε κόσμῳ γνώμης περὶ τῶν Κρητῶν τόσον δυσμενοῦς, ὅσον ἐκεῖνη τὴν ὁποίαν ἐγκλείουσιν οἱ ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου ὡς ἀξίωμα ἀναμφισβήτητον παρατιθέμενοι στίχοι Κρητὸς ποιητοῦ οἱ ἀναφερόμενοι ὑπὸ τοῦ Καλλιμάχου. «Κρητες αἰεὶ ψεῦσται, κακὰ θηρία, γαστέρες ἀργαί»¹.

Οἱ Δωριεῖς, κατελθόντες εἰς Κρήτην καὶ ὑποτάξαντες τοὺς ἰθαγενεῖς, ἀπετέλεσαν τὴν τάξιν τῶν ἐντελῶς *ἐλευθέρων* πολιτῶν. Ἐκ τῶν ἐντοπίων ὅσοι μὲν ὑπετάγησαν οἰκειοθελῶς ἀπετέλεσαν τὴν τάξιν τῶν *περιοίκων*, ἀπολαύουσιν ἐλευθεριῶν τινῶν

1) Τίτ. 1, 12.

καὶ δικαιομάτων. Ἡ τάξις αὕτη ἠσχολεῖτο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς τὸ ἐμπόριον καὶ εἰς τὰς τέχνας, ἐνισχύετο δὲ συνεχῶς διὰ στοιχείων ἔξωθεν εἰσερχομένων. Ὅσοι δὲ ἀντέταξαν πείσμονα ἀντίστασιν εἰς τοὺς ἐπιδρομεῖς, ὑποταγέντες ἀπετέλεσαν τοὺς δούλους, οἵτινες ἔστερημένοι παντὸς δικαιώματος ἐκαλλιέργουν τὰς δημοσίας καὶ ἰδιωτικὰς γαίας. Ἡ αὐστηρὰ ἰσοτιμία πάντων τῶν ἐλευθέρων πολιτῶν καὶ ἡ ἀπαγόρευσις ἀποκτήσεως οἰασδήποτε κληρονομικῆς περιουσίας, ἰδοὺ οἱ διακριτικοὶ χαρακτηρισμοὶ τοῦ δωρικοῦ πολιτεύματος ἐν Κρήτῃ. Αἱ ἀρχαὶ ὅμως αὗται δὲν διετήρησαν, δυστυχῶς, τὴν δύναμιν αὐτῶν ἐπὶ μακρὸν καιρὸν, συνεπεῖα τούτου, δὲν ἤρρηξε νὰ ἐπέλθῃ χαλάρωσις τῆς παροιμιώδους δωρικῆς πειθαρχίας, διὰ νὰ μεταβληθῇ κατὰ τὴν μετακλασσικὴν ἐποχὴν, καὶ ἰδίᾳ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν διαδόχων τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, εἰς φαύλην ὀλιγαρχίαν καὶ ἀναρχίαν. Ἡ ἀπόκτησις προσωπικῆς περιουσίας καὶ ἡ κατὰ τοιοῦτον τρόπον συσσώρευσις τοῦ πλοῦτου κατὰ μικρὸν εἰς χεῖρας ὀλίγων ἐδημιούργησε διακρίσεις καὶ ἀνισοτιμίαν μεταξὺ τῶν πολιτῶν καὶ, μολονότι κατὰ θεωρίαν παρέμειναν ἐν ἰσχύϊ τὰ ἀρχαῖα πολιτικὰ δόγματα, ἐν τῇ πραγματικότητι τὰ τῆς πολιτείας διωκοῦντο ὑπὸ τῶν πλουσίων. Ἡ ὥς ἐκ τούτου ὑποθαλαπομένη ἀπεριόριστος πρὸς πλουτισμὸν δίψα, ἥτις, μὴ κάμνουσα οὐδεμίαν διάκρισιν μεταξὺ θεμιτῶν καὶ ἀθεμίτων μέσων, ἱκανοποιεῖτο εὐκόλως διὰ τοῦ ἐξαιρετικοῦ τῆς Κρήτης ἐμπορίου, διέσειε τὰς ἠθικὰς ἀρχὰς τῆς κοινωνικῆς ἀγωγῆς καὶ κατέστρεψε τὸν χαρακτήρα τοῦ Κρητός.

Ἐναντί τῆς τιμιότητος καὶ τῆς εὐλικρινείας ταχέως καθιερώθησαν, οὕτως εἰπεῖν, τὸ ψεῦδος καὶ ἡ ἀπάτη, (ἐξ οὗ καὶ κρητίζειν=ψεύδασθαι) ἄμεσον δὲ ἀποτέλεσμα τούτου ἦτο ἡ ἐξασθένησις τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς πολιτείας ὀργανισμοῦ—ἡ πολιτικὴ ἐξαχρείωσις. Ἐφοῦ ὁ πλοῦτος ἐτέθη ὡς βᾶσις τοῦ παντός, οὗτος δὲ πάλιν δὲν ἤργησε νὰ περιέλθῃ εἰς χεῖρας τῶν περιόικων (ἐμπόρων) καὶ γενικῶς πολιτικῶς ἀνελευθέρων καὶ ἀναγώγων στοιχείων, δὲν ἤργησε νὰ ἀνοιχθῇ διάπλατα ἡ θύρα τῆς διοικήσεως τῶν κοινῶν εἰς τὰ στοιχεῖα ταῦτα. Ὡς εἶναι εὐνόητον κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐσωτερικῆς διαπάλης ἐκάστη τῶν πολιτικῶν μερίδων προσεπάθει νὰ προσελκύσῃ μὲν κάθε τρόπον τὴν ἰσχυρὰν τῶν πλουτοκρατῶν μερίδα, ἣτις ἐπὶ τέλος καὶ κατώρθωσε νὰ γίνῃ κυρία τῆς καταστάσεως, παρὰ πᾶσαν τὴν ἀνεπαρκῆ πολιτικὴν, ἠθικὴν καὶ κοινωνικὴν ἀγωγὴν της, ἐκλιπόντος κατὰ μικρὸν παντός διαχωρίζοντος τὰς τάξεις φραγμοῦ. Ἡ διὰ τοιαύτης ὁδοῦ ἐξίσωσις τῶν κάτω πρὸς τοὺς ἄνω, καὶ ἡ ἀνάμειξις ὑποτεταγμένων καὶ κυρίων, δούλων καὶ ἐλευθέρων, ἐπέφερε πλήρη ἀνατροπὴν, ἣτις ἐν μὲν τῇ πολιτείᾳ ἔφθασε μέχρι ἀναρχίας, ἐν δὲ τῇ κοινωνικῇ καὶ ἰδιωτικῇ ζωῇ εἰς τελείαν ἀνηθικότητα.

Εἰς τὴν δημιουργίαν τοιαύτης καταστάσεως συνετέλεσαν, ἐννοεῖται, καὶ ἄλλα αἷτια, μεταξὺ τῶν ὁποίων πρωτεύουσαν κατέχει θέσιν ἡ ἔλλειψις πολιτικῆς ἐνότητος ἢ ἄλλου τινὸς πραγματικοῦ ἢ ἠθικοῦ δεσμοῦ, συννοῦντος τὰς διαφόρους κρητικὰς πόλεις. Συνεπεία τούτου ἄμεσος ἦτο ὁ διαρκὴς ἐμ-

φύλιος πόλεμος, τὸν ὁποῖον αἱ πόλεις αὐταὶ διε-
 ξήγον κατ' ἀλλήλων, καὶ τὸ **μισθοφορεῖν**. Ὁ πρῶ-
 τος ἐδημιούργει ἕνα δλόκληρον πληθυσμὸν ἐξ ἐπαγ-
 γέλματος ἐπιδεξίων μαχητῶν, (περίφημοι οἱ Κρη-
 τες τοξόται) οἵτινες κατήντησαν νὰ ὑποστηρίξωσι
 διὰ τῶν ὄπλων καὶ τῆς ζωῆς αὐτῶν πάντα παρέ-
 χοντα χρήματα, ἔτοιμοι νὰ ἐγκαταλείψωσι καὶ τοῦ-
 τον διὰ νὰ ὑποστηρίξωσι τὸν παρέχοντα περισσό-
 τερα. Ἡ ὑπαρξις τοῦ ἀνησύχου ἀλλὰ καὶ ἀνηθίκου
 τούτου στοιχείου, ἐνῶ ἦτο κυρίως ἐπακόλουθον τῆς
 ἐσωτερικῆς πολιτικῆς καὶ ἠθικῆς καταπτώσεως καὶ
 τοῦ ἀκράτου ὕλισμοῦ, τοῦ ἐπικρατήσαντος ἐν τῇ
 κοινωνίᾳ, ταῦτοχρόνως συνετέλει τὰ μέγιστα εἰς
 τὴν ἐνίσχυσιν καὶ ἐπὶ τὰ χεῖρω ἐξέλιξιν τῆς κατα-
 πτώσεως ταύτης. Τὸ αὐτὸ πρέπει νὰ λεχθῆ καὶ περὶ
 τῆς κατὰ τὴν τελευταίαν ἰδίως πρὸ Χριστοῦ ἐκα-
 τονταετηρίδα ἀναπτυχθείσης ἐν Κρήτῃ πειρατείας,
 ἂν καὶ, ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη, ἀπὸ τὸ καθ' ἑαυτὸ ἐπο-
 νείδιστον τοῦτο ἔργον δὲν ἔλειπε καὶ στοιχεῖον εὐ-
 γενὲς — ἡ ὑπεράσπισις τῆς κρητικῆς ἐλευθερίας κατὰ
 τῆς καταδουλωτικῆς ὀρέξεως τῆς κοσμοκρατείας.

Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς καταπτώσεως ταύτης τῶν
 ἠθῶν καὶ τῆς κοινωνικῆς καὶ ἀτομικῆς ἐξαχρειώ-
 σεως, ἡ ὑπὸ τῶν Ρωμαίων κατάληψις τῆς Κρήτης
 καὶ ἡ ἐν αὐτῇ ἐγκαθίδρουσις αὐστηρᾶς πειθαρχίας
 καὶ ἐννόμου τάξεως, εἶχε καὶ τὴν καλὴν αὐτῆς ὄψιν,
 καθ' ὅσον ἐγκαίρως ἀνεχαίτισε τὴν χειμαρρῶδῶς
 προβαίνουσαν ἀναρχίαν καὶ διαφθοράν. Ἡ δὲ κατὰ
 τὴν ἐποχὴν ἀκριβῶς ταύτην ἐμφάνισις τοῦ Χριστια-
 νισμοῦ καὶ ἡ ἐξάπλωσις αὐτοῦ καὶ ἐν Κρήτῃ προέ-

λαβε τὴν ἠθικὴν σῆψιν καὶ τὸν ἐκφυλισμὸν τοῦ λαοῦ αὐτῆς. Ὁ λαὸς οὗτος ἀναμορφωθείς διὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ κατώρθωσε νὰ διατηρήσῃ τὰς ιδιότητας ἐκεῖνας τῆς ψυχῆς, διὰ τῶν ὁποίων κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἐξέπληξε τὸν κόσμον ἀγωνιζόμενος κατ' ἄλληλαλλήλων κατακτητῶν πρὸς ἐπικράτησιν τῶν πολυτιμοτέρων τῆς ἀνθρωπότητος ιδεωδῶν. Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος δικαίως μετ' ἀπαρδειγματίστου σφοδρότητος ἠδύνατο νὰ ἐλέγξῃ τοὺς Κρητὰς τῆς ἐποχῆς του καὶ νὰ ἐπαναλαμβάνῃ υἱοθειῶν τὸ «Κρητὲς ἀεὶ ψεῦσται...¹» διὰ νὰ δύνανται οὗτοι μετὰ 19 αἰῶνας καὶ μέχρι σήμερον νὰ ἀποδεικνύσι διὰ τῆς ὅλης πολιτείας των ὅτι εἶναι ἐκ τῶν μᾶλλον εὐγενῶν μελῶν τῆς ἀνθρωπίνης οἰκογενείας.

1) Ὡς πρὸς τὸ ζήτημα: τίς ἀκριβῶς εἶναι ὁ «προφήτης» — ποιητῆς (Τίτ. 1, 12), οὐδὲν τοὺς λόγους ἐπαναλαμβάνει ὁ Ἀπόστολος, εἶναι μάταιον, καθ' ἡμᾶς, νὰ ἀναζητῆ τις αὐτὸν εἰς τὸν βυθὸν τοῦ ἀγνώστου (Ψιλᾶκι, I, 679), ὅπως ἀκριβῶς ἀνωφελὲς εἶναι ν' ἀναζητῶνται οἱ ἀποστοργοὶ τῶν πλείστων ἐν χρήσει παροιμιῶν καὶ λογίων. Ὅπως αἱ παροιμίαι, οὕτω καὶ ὁ περὶ Κρητῶν στίχος ἀπεκρυστάλλου ἐν ἑαυτῷ μίαν ἀλήθειαν γενικῶς παραδεδειγμένην. Πρέπει μόνον νὰ τονισθῇ ὅτι οὗτος ἔχει ὑπ' ὄψει ὅχι τοὺς Κρητὰς ἐν γένει, τοὺς Κρητὰς πάσης ἐποχῆς, ἀλλὰ μόνον τοὺς Κρητὰς τῶν μετακλασικῶν χρόνων — τοὺς Κρητὰς τῆς ἐποχῆς, τὴν ὁποίαν ἀνωτέρω περιεγράψαμεν. Καὶ διὰ τοῦτο δὲν δύναται νὰ ἀνεφάνῃ πρὸ τῆς 3ης ἢ 4ης τοῦ πολὺ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος. Ἄλλως τε εἶναι ἱστορικῶς μαρτυρημένον ὅτι περὶ τῶν Κρητῶν τῆς ἀρχαιότητος ὡς καὶ τῶν κλασσικῶν χρόνων παρὰ τοῖς ἄλλοις Ἕλλησιν ἐπεκράτει ἡ ἀρίστη ἰδέα.

II. ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΠΡΩΤΗ

ΔΙΔΑΧΣΙΣ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ ΕΝ ΚΡΗΤΗ

3 Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ἐν Κρήτῃ

Τοιαύτη ἐν γενικαῖς γραμμαῖς ἦτο ἡ πολιτικὴ καὶ ἠθικοθρησκευτικὴ κατάστασις τῆς Κρήτης ὅτε ὁ ἥλιος τῆς νέας τοῦ Ἐσταυρωμένου θρησκείας ἀπὸ τῆς Σιών ἤρχισε νὰ ἐξακοντίζη κατὰ πάσας τὰς διευθύνσεις τὰς εὐεργετικὰς ἀκτῖνας αὐτοῦ. Δὲν δυνάμεθα θετικῶς νὰ διαβεβαιώσωμεν, ἀλλ' εἶναι πιθανωτάτη ἡ ὑπόθεσις, ὅτι, τὴν πρώτην ἀγαθὴν ἀγγελίαν περὶ τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ καὶ τῆς Θρησκείας Του, μετέδωκαν εἰς Κρήτην οἱ κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς πρώτης Χριστιανικῆς Πεντηκοστῆς εὐρεθέντες εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα «Κρηῆτες» — Ἰουδαῖοι, ἐννοεῖται — οἵτινες (μετὰ τῶν λοιπῶν «εὐλαβῶν» ἑβραίων, «τῶν ἀπὸ παντὸς ἔθνους τῶν ὑπὸ τὸν οὐρανὸν» συνελθόντων εἰς τὴν Ἀγίαν Πόλιν ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς Ἰουδαϊκῆς Πεντηκοστῆς) εἶχον ἔλθει καὶ αὐτοὶ διὰ νὰ

ἐορτάσωσι τὴν μεγάλην ταύτην ἑορτὴν τοῦ Ἰουδαϊ-
 σμοῦ. Οἱ Κρητες οὗτοι ἑβραῖοι, ὅπως καὶ οἱ λοιποὶ
 διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν εὐρισκόμενοι τότε ἐν Ἱεροσο-
 λύμοις καὶ οἱ ἴδιοι οἱ Ἱεροσολυμίται, ἤκουσαν μετ'
 ἐκπλήξεως «ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν γλώσσῃ»¹ τοὺς Ἀπο-
 στόλους, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Ἁγ. Πνεύματος
 κηρύσσοντας τὸν Χριστὸν καὶ τὰ «μεγαλεῖα τοῦ
 Θεοῦ». Οὐδὲν κωλύει νὰ παραδεχθῶμεν, τούναν-
 τίον μάλιστα ὑπάρχουσι πολλὰ σοβαρὰ ἐνδείξεις,
 πείθουσαι, ὅτι μεταξὺ τῶν πεντακισχιλίων ἐκείνων
 ἀνθρώπων, οἵτινες, μετὰ τὸ θαυμάσιον κήρυγμα
 τοῦ Ἀποστόλου Πέτρου, ἐπίστευσαν εἰς Χριστὸν
 καὶ ἐβαπτίσθησαν, εὐρίσκοντό τινες καὶ τῶν ἐκ
 Κρήτης ἐλθόντων ἑβραίων. Οὗτοι, δὲν ὑπάρχει σὺ-
 δεμία ἀμφιβολία ὅτι ἐπιστρέψαντες οἴκαδε ἐθεώρη-
 σαν ἁγίαν ἀποστολὴν καὶ ἱερὸν καθῆκον αὐτῶν νὰ
 μεταδώσωσι καὶ εἰς τοὺς ἄλλους τὸν θεῖον τῆς σω-
 τηρίας θησαυρόν. Ἴσως μάλιστα ἡ ἀνεπαρκὴς ἀπὸ
 μέρους τῶν κηρῦκων τούτων γνῶσις τῆς οὐσίας τοῦ
 Εὐαγγελικοῦ κηρύγματος, ἐν συνδυασμῷ μετὰ τῆς
 χαρακτηριζούσης τοὺς ἐξ Ἑβραίων Χριστιανούς ἐμ-
 μονῆς εἰς τὰς συνηθείας τοῦ Παλαιοῦ Νόμου, ἐξη-
 γεῖ μέχρι τινὸς σημεῖου τὴν ἐν Κρήτῃ ἀναπτυχθεῖ-
 σαν ψευδοδιδασκαλίαν, πρὸς καταπολέμησιν τῆς
 ὁποίας, ὡς θὰ ἴδωμεν περαιτέρω, κατηγάλωσε τὸ
 πλεῖτον τῆς ἐν Κρήτῃ ἐνεργείας τοῦ ὁ Ἀπόστολος
 τῶν Ἐθνῶν. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, τὸ γεγονός ὅτι
 ὁ Ἀπόστολος Παῦλος, ἐλθὼν εἰς Κρήτην εὔρε τὴν

1) Πράξ. Β. 8—42.

ψευδοδιδασκαλίαν, αναντιρρήτως αποδεικνύει, ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς διεδόθη ἐν Κρήτῃ καὶ πρὸ αὐτοῦ, καὶ ὅτι, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν πρώτων κηρύκων αὐτοῦ (κατὰ τὸ 33 μ. Χ.), μέχρι τῶν μέσων τῆς ἐβδόμης δεκαετηρίδος, ὅτε συμπίπτει ἢ ἐν τῇ Νήσῳ ἐνέργεια τοῦ Παύλου, τὸ Εὐαγγέλιον, διὰ τῶν μετὰ τῆς Ἱερουσαλήμ σχέσεων τῶν ἑβραιοκρητῶν, προώδευε, ἂν καὶ ὄχι πρὸς τὴν ὀρθὴν κατεύθυνσιν¹.

Ἦδη προκύπτει τὸ ζήτημα: πότε ἀκριβῶς ὁ Ἀπόστολος Παῦλος περιώδευσε καὶ διέδωκε τὸν Χριστιανισμὸν ἐν Κρήτῃ. Εἰς τὰς νοτίους ἀκτὰς αὐτῆς ἠναγκάσθη οὗτος νὰ προσεγγίσῃ κατὰ τὸ ἀπὸ τῶν Μύρων τῆς Λυκίας ἐπιχειρηθὲν ἀτυχῆς ἐκεῖνο ταξίδιον πρὸς τὴν Ρώμην, τὸ ὁποῖον κατέληξεν παρὰ τὴν Μελίτην εἰς πλήρως ναυάγιον². Τότε ὅμως ὁ Ἀπόστολος, δέσμιος, κατευθυνόμενος εἰς Ρώμην διὰ νὰ δικασθῆ, ἐπιβάτης πλοίου, ἀναμένοντος μόνον τὸν κατάλληλον ἄνεμον διὰ νὰ ἐγκαταλίπῃ τὰς ἀξένους ἐκεῖνας τῆς Κρήτης ἀκτὰς, ἀναμφιβόλως ἐλάχιστα ἠδύνατο νὰ ἔχη τὴν ἀπαιτουμένην εὐκαιρίαν καὶ τὸν ὑλικὸν χρόνον διὰ νὰ κηρύξῃ τὸ Εὐαγγέλιον εἰς τοιαύτην κλίμακα, ὥστε νὰ εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποστηριχθῆ σοβαρῶς, ὅτι, ἢ ὑπ' αὐτοῦ κατὰ βεβαιότητα ἰδρυθεῖσα Κρητικὴ Ἐκκλησία, ὅπως αὕτη μᾶς παρουσιάζεται ἐν τῇ πρὸς Τίτον Ἐπιστολῇ, ἠδύνατο νὰ ἰδρυθῆ κατὰ τὴν περίστασιν

1) Πρβλ. Ἀλεξ. Κλητίν—Γνησιότης τῶν πρὸς Τιμόθεον καὶ Τίτον Ἐπιστολῶν τοῦ Ἀποστόλου Παύλου (Ρωσιστί) σελ. 44, καὶ Farrar ὁ βίος τοῦ Ἁγίου Παύλου (Γαλλιστί) σελ. 789.

2) Πραξ. κζ, 1-10.

ταύτην. Εἰς τὴν Ἐπιστολὴν ταύτην βλέπομεν, ὅτι ὁ Ἀπόστολος γνωρίζει τελείως τοὺς ἐν Κρήτῃ ψευδοδιδασκάλους, τὴν διδασκαλίαν, τὸν χαρακτῆρα καὶ τὰ ἦθη αὐτῶν¹, ὅτι ἔχει μελετήσῃ τόσον καλῶς τὸν χαρακτῆρα καὶ τὴν κατάστασιν τῆς Κρητικῆς κοινωνίας, ὥστε νὰ δύναται νὰ ὑποδεικνύῃ καὶ νὰ καυτηριάζῃ τὰς κακίας ἰδιαιτέρων τάξεων αὐτῆς² καὶ ὅτι—ὅπερ καὶ κυριώτερον—ὑπελείπετο μόνον ἢ τελείωσις καὶ συμπλήρωσις τοῦ ἤδη ὄχι ἀπλῶς ἀρξαμένου, ἀλλὰ μετὰ ἐπιτυχίας προχωροῦντος ἔργου τῆς ὀργανώσεως τῆς Κρητικῆς Ἐκκλησίας καὶ κοινωνίας³. Ὁ Ἀπόστολος εἶχεν ἤδη κηρύξει εἰς τὰς κυριώτερας τῶν πόλεων τῆς Κρήτης καὶ μόνον δὲν προέφθασε «καταστῆσαι» πρεσβυτέρους, καὶ τοῦτο διότι τὸ πλεῖστον τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ ἀπερρόφα ὁ κατὰ τῶν «ἀνυποτάκτων» ψευδοδιδασκάλων πόλεμος. Εἶναι ἀκόμη πιθανωτάτη ἢ ὑπόθεσις, ὅτι ἀνάγκαι ἄλλων ἐκκλησιῶν ἐπέσπευσαν τὴν ἐκ τῆς Νήσου ἀναχώρησίν του καὶ κατέπεισαν αὐτὸν νὰ ἀναθέσῃ τὴν τελείωσιν τοῦ ἔργου εἰς χεῖρας τοῦ ἐμπείρου καὶ ἱκανοῦ συνεργάτου καὶ μαθητοῦ του Τίτου.

Εἶναι φανερόν ὅτι διὰ πάντα ταῦτα δὲν ἀπητεῖτο μικρὸν διάστημα χρόνου. Καὶ ὁμως οὔτε εἰς τὰ λοιπὰ βιβλία τῆς Καινῆς Διαθήκης οὔτε εἰς αὐτὰς τὰς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων λέγεται φανερῶς ἢ ἔστω καὶ συγκεκαλυμμένως ὑποδεικνύεται εἰς ποῖον

1) Τίτ. α, 10-16.

2) Αὐτόθι β, 10.

3) Αὐτόθι α, 5.

ἀκριβῶς στάδιον τῆς ἀποστολικῆς ἐνεργείας τοῦ Παύλου πρέπει νὰ ὑπαχθῇ ἢ ἴδρυσιν τῆς ἐν Κρήτῃ Ἐκκλησίας καὶ ἡ συγγραφὴ τῆς πρὸς Τίτον ἐπιστολῆς, ἣτις ἐπηκολούθησε τὴν ἴδρυσιν ἐκείνης. Ἡ λύσις μάλιστα τοῦ δευτέρου τούτου ζητήματος, ὁ καθορισμὸς δηλαδὴ τοῦ χρόνου τῆς συγγραφῆς τῆς πρὸς Τίτον ἐπιστολῆς, εἶναι πρὸ παντὸς ἀπαραίτητος, καθ' ὅσον λυομένου τοῦ προβλήματος τούτου, λύεται ἀφ' ἑαυτοῦ καὶ τὸ πρῶτον, γνωστοῦ ὄντος ὅτι ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ἐγράφη ἀμέσως μετὰ τὴν ἐκ Κρήτης ἀναχώρησιν τοῦ Ἀποστόλου.

Ἐξηγήθησαν πολλὰ ὑποθέσεις καὶ ἐγένοντο πλείους ἀπόπειραι διὰ νὰ εὑρεθῇ καὶ καθορισθῇ, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὑπὸ τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων παρεχομένων πληροφοριῶν περὶ τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἐνεργείας τοῦ Μεγάλου Ἀποστόλου, τὸ ἀπαιτούμενον διὰ τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἴδρυσιν τῆς Κρητικῆς Ἐκκλησίας χρονικὸν διάστημα. Μολονότι ὁμως αἱ διατυπωθεῖσαι ὑποθέσεις πολλάκις εἶναι λίαν εὐφρεῖς, ἀποβαίνει ἀπολύτως ἀδύνατον νὰ ὑποδειχθῇ τοιοῦτος χρόνος ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν Ἀποστόλων, καὶ αἱ διάφοροι ὑπὸ διαφόρων σοφῶν ἐκφρασθεῖσαι μέχρι τοῦδε γινῶμαι πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην, ἀντὶ νὰ λύσῃ περιπλέκουσι μᾶλλον τὸ ζήτημα, αὐξάνουσι τὰς δυσκολίας καὶ προκαλοῦσι πλῆθος ὀλόκληρον ἀναποτρέπτων ἀντιφάσεων.¹

Ἄλλ' ἐκτὸς τούτου, ἐὰν ἡ εἰς Κρήτην περιοδεία

1) Ἄλ. Κλητίν—Γνησιότης τῶν πρὸς Τιμόθεον καὶ Τίτον Ἐπιστολῶν τοῦ Ἀπ. Παύλου σελ. 44—50. Πρβλ. Τρόιτσι—Ἐπιστολαὶ τοῦ Ἀπ. Παύλου πρὸς Τιμόθεον καὶ Τίτον σελ. 14—20 (Ρωσιστί).

τοῦ Ἀπ. Παύλου καὶ ἡ ἀμέσως κατόπιν γενομένη συγγραφὴ τῆς πρὸς Τίτον ἐπιστολῆς¹, συνέπιπτον πρὸς περίοδόν τινα τῆς ζωῆς καὶ ἐνεργείας τοῦ Ἀποστόλου, περιλαμβανομένην εἰς τὴν διήγησιν τῶν Πράξεων, θὰ ἦτο περίεργος καὶ τελείως ἀπίθανος ἡ σιωπὴ τοῦ Ἱεροῦ Λουκᾶ περὶ τοῦ κηρύγματος τοῦ Παύλου ἐν Κρήτῃ καὶ περὶ τῶν ἐν αὐτῇ Χριστιανῶν. Λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς λεπτομεροῦς παρακολουθήσεως καὶ τῆς ἀκριβείας μετὰ τῆς ὁποίας ὁ συγγραφεὺς τῶν Πράξεων περιγράφει τὴν ἀποστολικὴν ἐνεργειαν τοῦ Παύλου, εἶναι δύσκολον, ἂν μὴ ἀδύνατον, νὰ παραδεχθῆ τις ὅτι ὁ ἱ. Λουκᾶς, ὅστις ὀρίζει μετ' ἀκριβείας τὸν χρόνον τῆς παραμονῆς τοῦ Ἀποστόλου ἐν ἐκάστη χώρᾳ καὶ ἀπαριθμεῖ τὰ ὀνόματα τῶν συνοδῶν αὐτοῦ, παρέλειψε τόσῳ σπουδαίαν σελίδα εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ζωῆς του.

Ἄλλ' ἐὰν ἡ εἰς Κρήτην περιοδεία τοῦ Ἀποστόλου Παύλου καὶ ἡ συγγραφὴ τῆς πρὸς Τίτον ἐπιστολῆς, εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀναφερθῶσιν εἰς περίοδον τῆς ζωῆς αὐτοῦ, γνωστὴν ἡμῖν ἐκ τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων, δὲν εἶναι ὅμως καθόλου δύσκολον νὰ ἀνευρεθῆ, ἐκτὸς τῶν ἐν τῇ διηγῆσει τῶν Πράξεων περιλαμβανομένων ὁρίων, ὁ χρόνος τοῦ ἐν Κρήτῃ ἀποστολικοῦ κηρύγματος αὐτοῦ ὡς καὶ τῆς συγγραφῆς τῆς πρὸς Τίτον Ἐπιστολῆς. Καὶ ὁ χρόνος οὗτος εἶναι ἀκριβῶς ὁ μετὰ τὰ ἐν *Ρώμῃ δεσμὰ τοῦ Ἀποστόλου*, ἅτινα περιγράφει ὁ ἱ. Λου-

1) Τίτ. α. 5.

κᾶς καὶ μὲ τὴν διήγησιν τῶν ὁποίων περαίνει τὴν ἱστορίαν τῶν Πράξεων. Ἡ ὑπόθεσις αὕτη τὴν ὁποίαν ἀσπάζονται πολλοὶ ἐκ τῶν ἀρχαίων καὶ οἱ πλεῖστοι ἐκ τῶν νεωτέρων ἐρμηνευτῶν, ἔχει μὲν ὑπὲρ ἑαυτῆς σοβαρὰς ἱστορικὰς μαρτυρίας¹, συμφωνεῖ δὲ μὲ τὸ περιεχόμενον οὐ μόνον τῶν ἄλλων ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου, ἀλλὰ καὶ αὐτῆς ταύτης τῆς πρὸς Τίτον² καὶ διὰ τοῦτο δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ μόνη ἀληθής.

1) Ὁ ἱ. Κλήμης ὁ Ρώμης, ὅστις ἐγνώρισε προσωπικῶς καὶ συνειργάσθη μετὰ τοῦ Ἀπ. Παύλου (Φιλιπ. δ, 3) μαρτυρεῖ ὅτι ὁ Ἀπόστολος ἐκήρυξε τὸ Εὐαγγέλιον εἰς τὴν Ἰσπανίαν («εἰς τὸ τέρμα τῆς Δύσεως») καὶ ὅτι κατόπιν τούτου ἀπέθανεν ἐν Ρώμῃ μαρτυρικὸν θάνατον (Ἐπιστολὴ Κλήμεντος πρὸς Κορινθ. κεφ. 6). Τὸ γνωστὸν ἀπόσπασμα τοῦ Μουρατόρη (τοῦ τέλους τοῦ 2ου μ. Χ. αἰῶνος) ἀπηχεῖ ἐπίσης τὴν παράδοσιν περὶ τῆς εἰς Ἰσπανίαν περιουδίας τοῦ Ἀποστόλου, ἣν οὐδαμῶς ἀναφέρει ὁ συγγραφεὺς τῶν Πράξεων. Τὴν παράδοσιν ταύτην ἀναφέρει καὶ ὁ ἱστορικὸς Εὐσέβιος (Ἐκκλ. Ἱστορ. II, 22).

2) Ὁ ἱ. Λουκᾶς ἐν ταῖς Πράξεσι, τερματίζων τὴν διήγησίν του περὶ τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἐνεργείας τοῦ Ἀπ. Παύλου διὰ τῶν λέξεων: «Ἐμεινε δὲ ὁ Παῦλος (ἐν Ρώμῃ) διετίαν ὄλην... κηρύσσων τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ ταῖς διδάσκειν τὰ περὶ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, μετὰ πάσης παρηγορίας ἀκολούτως» (Πραξ. κη, 30-31), οὐδὲν ἀναφέρει περὶ τοῦ σπαιδαιωτάτου ζητήματος: εἰς τί κατέληξον τὰ ἐν Ρώμῃ δεσμά, εἰς τὸν θάνατον τοῦ Ἀποστόλου ἢ εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν αὐτοῦ. Τὸ κενὸν τοῦτο ἔρχονται νὰ συμπληρώσουν

πρῶτον. Αἱ κατὰ τὸ δίστημα τῶν δεσμῶν τούτων γραφεῖσαι ἐπιστολαὶ αὐτοῦ τοῦ Ἀποστόλου, εἰς τὰς ὁποίας οὕτως σαφῶς ἐκφράζει βεβαίαν τὴν ἐλπίδα του, ὅτι ταχέως θλ ἀπελευθερωθῆ καὶ θὰ ἐπανίδῃ τοὺς προσφιλεῖς του μαθητὰς ἐν Μακεδονίᾳ (Φιλιπ. α, 25 καὶ β, 24, Φιλημ. 22). Ἐνταῦθα πρέπει νὰ ληρθῇ ὑπ' ὄψιν καὶ ἡ πληροφορία τῶν Πράξεων περὶ τῆς ἀπαγγελθείσης κατὰ τοῦ Παύλου κατηγορίας ἐν Ρώμῃ, ἣτις ἀποκλείει τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ἠδύνατο νὰ καταδικασθῆ εἰς θάνατον. Πράγματι ὁ Παῦλος δὲν ρίπτεται εἰς τὴν φυλακὴν, ἀλλὰ μένει ἐλεύθερος ἐν τῇ οἰκίᾳ του ὑπὸ τὴν ἐπιτήρησιν ἐνὸς μόνου στρατιώτου (Πραξ. κη, 16). Καὶ ἐπειδὴ μετὰ βεβαιότητος γνωρίζομεν ὅτι ὁ Παῦλος ἀπέθανε μαρτυρικὸν θάνατον, καθίσταται λίαν πιθανὴ ἡ ὑπόθεσις, ὅτι ἄλλη κατηγο-

Κατὰ ταῦτα ὁ Ἄπ. Παῦλος, μέχρι τῶν δευτέρων αὐτοῦ δεσμῶν, ἅτινα κατέληξαν εἰς τὸν μαρτυρικὸν αὐτοῦ θάνατον, ἐπεχείρησε καὶ **τετάρτην Εὐαγγελικὴν περιοδείαν**, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐπεσκέφθη καὶ τὴν Κρήτην. Τὴν περιοδείαν ταύτην καὶ τὴν κατ' αὐτὴν ἐνέργειαν τοῦ Ἀποστόλου ὡς ἐξῆς περιγράφει ὁ Κλητὶν εἰς τὸ ἀνωτέρω μνημονευθὲν ὑπέροχον ἔργον του¹:

« Ἀμέσως μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσίν του, κατὰ τὴν ἀνοιξὶν τοῦ 64, ὁ Ἀπόστολος κατηυθύνθη εἰς Κρήτην μετὰ τοῦ Τίτου, ὅστις, εἴτε κατελέγετο μετὰ τῶν «ἀδελφῶν», ἀπὸ μέρους τῶν ὁποίων ὁ Παῦλος χαιρετᾷ τοὺς Φιλιππησίους², καὶ ἐπομένως συνώδευε τὸν Ἀπόστολον ἐξ αὐτῆς τῆς Ρώμης, εἴτε συνητήθη μετ' αὐτοῦ καθ' ὁδόν. Ἐν τῇ Νήσῳ ὁ Ἀπόστολος ἔμεινε ἐπὶ τόσον χρόνον, ὅσον ἀπαραιτήτως ἀπήτουν αἱ ἐν αὐτῇ ἀνάγκαι τοῦ κηρύγματος, ἀλλὰ καὶ ὅσον ἐπέτρεψαν αὐτῷ αἱ ἄλλαι ὑποθέσεις του. Ἐπολέμησε τοὺς ψευδοδιδασκάλους καὶ ὠργάνωσε τὴν Ἐκκλησίαν³. Μὴ δυνηθεὶς ὁμως νὰ περατώσῃ τὸ ἔργον τοῦτο, ἀναθέτει τὴν συμπλήρωσιν αὐτοῦ εἰς τὸν Τίτον καὶ ἀναχωρεῖ ἐκ τῆς Νήσου, κατευθυνθεὶς πρὸς τὴν Μ. Ἀσίαν.... Ταχέως δὲ μετὰ τὸ γεγονός τοῦτο, διὰ τοῦ Ζηνᾶ καὶ τοῦ

ρία, ἄλλα δεσμὰ καὶ ὄχι τὰ ὑπὸ τοῦ ἱ. Λουκᾶ ἀναφερόμενα, κατέληξαν εἰς τὸν θάνατον τοῦ Ἀποστόλου.

Δεύτερον. Ἡ ἀρχαιοτάτη παράδοσις, ἣτις ὑπὸ τὰς συνθήκας ταύτας ἀποικᾶ ἐξαιρετικὴν βαρῦτητα.

1) Σελ. 71.

2) Φίλιπ. 8, 21.

3) Τίτ. α, 10—11.

Ἄπολλῶ, πέμπει πρὸς τὸν Τίτον τὴν γνωστὴν ἐπιστολήν, εἰς τὴν ὁποίαν παρακαλεῖ αὐτὸν νὰ ἔλθῃ πρὸς συνάντησίν του εἰς Νικόπολιν (τῆς Κιλικίας), ὅπου ἀπεφάσισε νὰ παραχειμασῆ¹.... Παραμείνας καθ' ὄλην τὴν διάρκειαν τοῦ χειμῶνος (τοῦ ἔτους 64 πρὸς 65) ἐν Νικοπόλει, ὁ Ἄπόστολος μετέβη κατόπιν εἰς Ἐφεσον καὶ ἐκεῖθεν εἰς Μακεδονίαν καὶ Ἑλλάδα, διεχείμασεν ἐν Κορίνθῳ καὶ κατὰ τὴν ἀνοιξίν τοῦ 66 κατευθύνεται μετὰ τοῦ Τίτου εἰς Ρώμην καὶ ἐκεῖθεν εἰς Ἰσπανίαν (ἔτη 66 καὶ 67). Πιθανώτατα ὅμως, ἅμα τῇ ἐμφανίσει του ἐν Ἰσπανίᾳ, συνελήφθη καὶ δέσμιος τὸ δεύτερον ἤδη προσήχθη εἰς Ρώμην.

«Μετ' αὐτοῦ εὐρίσκεται ἤδη ἐκ τῶν φίλων καὶ συνεργατῶν του μόνος ὁ ἱ. Λουκᾶς. Ὁ Τίτος εἶχεν ἀποσταλῆ ὑπ' αὐτοῦ εἰς Δαλματίαν², ὁ Κλήμης εἰς Γαλατίαν, ὁ Τυχικὸς εἰς Ἐφεσον.... Ἐκ τῶν δεσμῶν τούτων δὲν ἐλπίζει πλέον ὁ Ἄπόστολος ὅτι θὰ ἀπαλλαγῆ καὶ προβλέπει σαφῶς καὶ προλέγει ὡς ἄφρευκτον τὸν μαρτυρικὸν του θάνατον³. Τὸ ἀναμφισβητήτως μαρτυρικὸν τοῦτο τέλος τοῦ Ἀποστόλου Παύλου συνέβη περὶ τὰ τέλη τῆς Αὐτοκρατορίας τοῦ Νέρωνος κατὰ τὸ 67 ἢ 68 μ. Χ.»

4 Ὁ ἀπόστολος Τίτος

Πρὶν ἢ χωρήσωμεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς ἐνεργείας ἐκείνου, τὸν ὁποῖον ὁ Μέγας Ἄπόστολος κατέλι-

1) Τίτ. γ', 12.

2) 2 Τιμ. 4,10.

3) Τιμοθ. 5, 6—8.

πεν ἐν Κρήτῃ πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ ὑπ' αὐτοῦ ἀρξαμένου ἔργου τῆς ὀργανώσεως τῆς ἐν αὐτῇ Ἐκκλησίας καὶ ἐξακολούθησιν τῆς ἐκχριστιανίσεως τῆς Νήσου, ἃς ἴδωμεν ὁποῖός τις ἦτο ὁ Τίτος καὶ ἃς ἀντικρύσωμεν ὑπὸ τὸ φῶς τοῦ ἱστορικοῦ πυρσοῦ τὴν ἀδρᾶν φυσιογνωμίαν τοῦ σοφοῦ τούτου καὶ σπουδαίου ἀνδρός, ὃν εὐθύς ἀμέσως ἐξυψώνει εἰς τὰ ὄμματά μας ἡ ἀνατεθεισα εἰς αὐτὸν ἐκτάκτως δύσκολος καὶ σπουδαιοτάτη ἐντολή.

Ὁ Τίτος, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἀπ. Παύλου¹, ἦτο Ἕλληγν τὴν καταγωγὴν. Ποῦ ὁμως ἐγεννήθη καὶ τίνες ἦσαν οἱ γονεῖς αὐτοῦ, περὶ τούτου οὔτε ἡ Ἀγ. Γραφή οὔτε ἡ ἐκκλησιαστικὴ παράδοσις ἀναφέρουσί τι².

1) Γαλ. β, 3.

2) Πόσον ὀλίγα, πράγματι, εἶναι ὅσα γνωρίζομεν περὶ τοῦ ἱ. Τίτου, ἄριστα μαρτυροῦσιν οἱ πλείονες τῆς μιᾶς θεωρίας, οἵτινες προσπαθοῦσι νὰ συνταυτίσωσιν αὐτὸν ἄλλοτε μὲ τὸν Τίτον Ἰουστον (Πρξ. ιη, 7), ἄλλοτε μὲ τὸν Σίλαν καὶ ἄλλοτε μὲ τὸν Τιμόθεον! Ὁ Mäiker (Die Stellung der drei Pastoralbriefe dem Leben der Ap. Paul 1861 σελ. 10) ὑποθέτει ὅτι ὁ Τίτος εἶναι τὸ αὐτὸ πρόσωπον μὲ τὸν Σίλαν καὶ ὅτι τὸ πλήρες ὄνομά του ἦτο Τίτος—Σιλουανός. Ἄλλ' ἐν τῇ Δευτέρῃ πρὸς Κορινθίους Ἐπιστολῇ τοῦ Παύλου γίνεται λόγος περὶ τοῦ Τίτου καὶ τοῦ Σιλουανοῦ ὡς περὶ δύο διακεκριμένων προσώπων. Ἄλλ' ἐκτὸς τούτου ὁ Τίτος ἀναμφιβόλως ἦτο ἐκ τῶν ἐθνικῶν (Γαλ. β, 3), ἐν ᾧ ὁ Σιλουανός εἶχεν ἰουδαϊκὴν τὴν καταγωγὴν (Πρξ. ιε, 22—23). Ὁ ἱερός Χρυσόστομος (ὁμιλία πρώτη εἰς τὴν πρὸς Τίτον ἐπιστολὴν τοῦ Παύλου) ὑποθέτει, ὅτι ὁ Τίτος ἐγεννήθη ἐν Κορίνθῳ, συνταυτίζων αὐτὸν μετὰ τοῦ Ἰουστοῦ. Ἀφορμῆν, ὅπως ἐκφέρῃ τὴν ὡς ἄνω ὑπόθεσιν, ἔδωκεν εἰς τὸν ἱ. Χρυσόστομον, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, τὸ περιστατικόν, ὅτι εἰς ὀλίγα κινὰ χειρόγραφα ἐν τῷ 2ῳ στίχῳ τοῦ 18ου Κεφαλαίου τῶν Πράξεων ὑπάρχει ἡ γραφή *Ἰουστοῦ ἀντὶ Τίτου*. Ἄλλ' ὁ ἐν τῷ στίχῳ τούτῳ ἀναφερόμενος Ἰουστός δὲν ἠδύνατο νὰ παρίσταται μετὰ τοῦ Παύλου ἐν τῇ ἐν Ἱεροσολύμοις Ἀποστολικῇ Συνόδῳ, καθ' ὅσον ὁ Παῦλος ἐγκαρτίσθη μετ' αὐτοῦ ἐν Κορίνθῳ μετὰ τὴν ὡς ἄνω Σύνοδον.

Ἐπάρχουσι πολλὰ καὶ διάφοροι ὑποθέσεις περὶ τῆς πατρίδος τοῦ Τίτου¹, ἀλλὰ πιθανώτερον πάντων φαίνεται ὅτι ἐγεννήθη ἐν Ἀντιοχείᾳ τῆς Συρίας ἐκ γονέων ἐθνικῶν. Τὴν ἀγίαν τοῦ Χριστοῦ πίστιν ἐνεφύτευσε εἰς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ αὐτὸς οὕτως ὁ Ἅπ. Παῦλος (διὸ καὶ ὀνομάζει αὐτόν: «γγήσιον τέκνον κατὰ κοινὴν πίστιν»², μεταχειριζόμενος τὴν ἔκφρασιν ταύτην μόνον προκειμένου περὶ τῶν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου ἐπιστραφέντων εἰς Χριστόν)³, καθ' ὃν χρόνον μετὰ τοῦ Βαρνάβα ἴδρυνε τὴν ἐν Ἀντιοχείᾳ Ἐκκλησίαν. Τὸν Τίτον ὡς Ἕλληνα δὲν περιέταμεν ὁ Ἅπ. Παῦλος⁴, δεικνύων διὰ τούτου ὅτι τὸ τελετουργικὸν ἐν γένει μέρος τοῦ Μωσαϊκοῦ Νόμου δὲν εἶναι ὑποχρεωτικὸν διὰ τὸν Χριστιανόν. Ἀπαραίτητον μάλιστα ἔκρινε ὁ Παῦλος νὰ λάβῃ μεθ' ἑαυτοῦ τὸν Τίτον εἰς Ἱεροσόλυμα, κατὰ τὴν

1) Εἰς τὸν Βίον τοῦ Τίτου, συνταχθέντα ἐπὶ τῇ βάσει τῆς παραδόσεως ὑπὸ τοῦ Ζηνᾶ (De vita et actis Titi) ὡς καὶ εἰς τὰ Ceci-Minea ἀναφέρεται ὅτι ὁ Τίτος ἦτο Κρής ἐκ τοῦ γένους τοῦ Μίνως καὶ ὅτι, εἰκοσαετῆς τὴν ἡλικίαν, ἀπεστάλη ὑπὸ τοῦ θεοῦ του, ὅστις ἦτο Ἀνθύπατος, εἰς Ἱερουσαλήμ, διὰ νὰ ἐξακριβώσῃ ἂν ἔχωνται ἀληθείας αἱ περὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ φῆμαι, αἵτινες εἶχον διαδοθῆ ἕξ ἀφορμῆς τῆς ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Τιβερίου ἀνακρίσεως καὶ καταδικῆς τοῦ Ἰησοῦ. Ἐκεῖ ἐπίσης ἀναφέρεται ὅτι ὁ Τίτος, δέκα ἔτη μετὰ τὴν βάπτισιν αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Ἅπ. Πέτρου, ἀνεχώρησε μετὰ τοῦ Παύλου διὰ τὸ κήρυγμα τοῦ Εὐαγγελίου, ὅτι ἐκήρυξεν ἐπὶ 18 ἔτη μετὰ τῶν ἐθνικῶν καὶ ὅτι κατόπιν ἔμεινε ὀριστικῶς εἰς τὴν Πατρίδα τοῦ Κρήτην, ὡς ἐπίσκοπος αὐτῆς. Πάντα ὁμοίως τούτα φέρουσι μυθιστορηματικὸν χαρακτῆρα καὶ δὲν ἐκφράζουσιν ἱστορικὴν ἀλήθειαν. (Βλ. Le Quien Oriens Christianus II, σελ. 256—264 καὶ Ψλάκι Ἱστορία τῆς Κρήτης T. I, σελ. 697—8).

2) Τίτ. α', 4.

3) Πρβλ. 1 Κορ. 4, 15.

4) Γαλ. β', 3.

ἀξιωματικόν ἐκείνην ἐπίσκεψιν του ἐπ' εὐκαιρία τῆς Ἀποστολικῆς Συνόδου, ἣτις ἀπέληξεν εἰς τὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἀπὸ τοῦ ζυγοῦ τοῦ Μωσαϊκοῦ Νόμου ἀπαλλαγῆς τῶν ἐξ ἐθνικῶν Χριστιανῶν.

Ὡς μέλος τοῦ εὐγενοῦς ὀμίλου τῶν μαθητῶν καὶ συνεργατῶν τοῦ Παύλου ὁ Τίτος ἦτο, ὡς φαίνεται, ἐκ τῶν μᾶλλον αὐτῷ ἀφωσιωμένων, ἀλλὰ καὶ ὑπ' αὐτοῦ ἀγαπωμένων, ὡς ἀποδεικνύει ἡ θερμότης ἐκείνη τοῦ αἰσθήματος, μετὰ τῆς ὁποίας ὁ Ἀποστολος ὀμιλεῖ πάντοτε περὶ αὐτοῦ, ὡς καὶ αἱ ἐκτάκτως δύσκολοι ἀποστολαί, τὰς ὁποίας ὁ Τίτος ἀναδέχεται παρὰ τοῦ Διδασκάλου του καὶ μετ' ἐπιτυχίας φέρει εἰς πέρας, ὡς π. χ. ἡ κατάπαυσις τῶν ταραχῶν καὶ ἡ καθησυχασίς τῶν εὐστρόφων τὸ πνεῦμα καὶ ἀλαζόνων σοφιστῶν τῆς ταραχώδους Κορίνθου¹, ἡ ὀργάνωσις τῆς ἐν Κρήτῃ Ἐκκλησίας καὶ ἡ καθυπόταξις τῶν «ἀνυποτάκτων» καὶ θορυβοποιῶν ψευδοδιδασκάλων, προσέτι δὲ καὶ ἡ ἀπὸ τῆς ἐπιστολῆς, τῆς πρὸς αὐτὸν ἀπευθυνθείσης, ἀπουσία προσωπικῶν προειδοποιήσεων καὶ συμβουλῶν. Πάντα ταῦτα εἶναι γεγονότα μεγαλοφώνως μαρτυροῦντα, τόσον περὶ τῆς βαθείας ἐκτιμῆσεως, ἣν ἔτρεφε πρὸς τὸν Τίτον ὁ Διδάσκαλος, ὅσον καὶ περὶ τῆς ὅλης ἐξαιρετικῆς αὐτοῦ προσωπικῆς ἀξίας.

Πάντα ταῦτα γνωρίζομεν ἐκ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου μόνον, διότι εἰς τὰς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων παραδόξως οὐδὲν περὶ αὐτοῦ ἀναφέρεται². Κατὰ

1) 2 Κορ. ζ', καὶ η'.

2) Ἴσως διότι δὲν συνέβη ποτὲ ὁ Τίτος νὰ εἶναι συνοδὸς τοῦ Παύλου, ἐφ' ὅσον μετ' αὐτοῦ ὑπῆρχεν ὁ Λουκάς (βλ. Farrar σελ. 791).

τὸν χρόνον τῆς εἰς Κρήτην περιοδείας τοῦ Ἀπ. Παύλου ὁ κυριώτερος συνεργάτης καὶ βοηθὸς αὐτοῦ ἦτο ἀναμφιβόλως ὁ Τίτος. Ὅταν δὲ ὁ Παῦλος ἀνεχώρησεν ἐκεῖθεν τὸν Τίτον ἀφῆκεν Ἐπίσκοπον τῆς νεαρᾶς ἐν τῇ Νήσῳ Ἐκκλησίας.

Διὰ ποίαν ἀκριβῶς αἰτίαν «ἐπορεύθη» ὁ Τίτος εἰς Δαλματίαν, ἐπὶ πόσον χρόνον παρέμεινε ἐκεῖ καὶ πότε ἐπέστρεψεν ἐκεῖθεν εἰς τὴν ἐν Κρήτῃ θέσιν του δὲν εἶναι γνωστόν. Καὶ γενικῶς τὸ ὑπόλοιπον μέρος τῆς βιογραφίας αὐτοῦ μόλις διαγράφεται ἀσαφῶς εἰς τὴν ὀμιχλώδη ἀτμόσφαιραν διαφόρων παραδόσεων. Αἱ παραδόσεις αὗται, μολονότι δίστανται ἀλλήλων μέχρις ἀντιφάσεως πολλάκις, ἐν γενικαῖς ὁμως γραμμαῖς συμφωνοῦσιν εἰς τοῦτο, ὅτι ὁ Τίτος ἀμέσως μετὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς ἀνατεθείσης αὐτῷ ἀποστολῆς εἰς Δαλματίαν, ἐπέστρεψεν εἰς τὴν ἔδραν του, ἀφιερῶσας τὸ ὑπόλοιπον τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἐνεργείας του εἰς τὴν ὀριστικὴν διοργάνωσιν τῆς ἐν Κρήτῃ Ἐκκλησίας, εἰς τὴν διοίκησιν αὐτῆς καὶ εἰς τὴν διάδοσιν τοῦ Εὐαγγελίου, ὄχι μόνον μεταξὺ τῶν κατοίκων αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ τῶν πλησίον αὐτῆς εὐρισκομένων Νήσων. Ἐν πάσῃ περιπτώσει γεγονὸς ἱστορικόν, ἀνεπίδεκτον οἰασδῆποτε ἀμφισβητήσεως, εἶναι ὅτι ὁ Τίτος ἦτο ἐπίσκοπος Κρήτης.

Ὁ Εὐσέβιος ἐν τῇ Ἐκκλησιαστικῇ του Ἱστορίᾳ², υἱοθετῶν τὴν παγκοίνως τότε γνωστὴν προφορικὴν παράδοσιν λέγει: «Ἱστορεῖται ὅτι πρῶτος λαβὼν τὸν τοῦ Ἐπισκόπου κλῆρον... ἐπὶ τῶν Κρητικῶν

1) 2 Τιμ. δ, 10.

2) III, 4.

Ἐκκλησιῶν ἦτο ὁ Τίτος». Ὁ δὲ Ἰερώνυμος μαρτυρεῖ ὅτι: «Ὁ Τίτος ὁ Κρήτης Ἐπίσκοπος ἐκήρυξε τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ αὐτῇ Νήσῳ καὶ εἰς τὰς περὶ αὐτὴν χώρας»¹. Ὁ Θεοδώρητος γράφει ἐπίσης ὅτι ὁ Τίτος ἦτο ἀπόστολος καὶ Ἐπίσκοπος Κρήτης. Παρὰ δὲ τῷ Ambrosiaster² ἀναφέρεται ὅτι: «Ὁ Ἀπόστολος (Παῦλος) κατέστησε τὸν Τίτον Ἐπίσκοπον καὶ διὰ τοῦτο προτρέπει αὐτὸν νὰ φροντίσῃ περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως»³. Εἰς τὰς Ἀποστολικὰς τέλους Διαταγὰς ἀναγινώσκομεν: «Περὶ τῶν ὑφ' ἡμῶν χειροτονηθέντων ἐπισκόπων ἐν τῇ ζωῇ τῇ ἡμετέρᾳ γνωρίζομεν ὑμῖν ὅτι εἰσὶν οὗτοι ὑπὸ Παύλου—τῆς Κρήτης Τίτος»⁴.

1) Catal. script. Ecclesiast. «Titus episcopns Cretae in eadem et circum jacentibus regionibus predicavit Evangelium Christi».

2) Τὸ ὄνομα τοῦτο δίδεται συνήθως εἰς τὸν ἄγνωστον συγγραφέα τῶν Commentaria in tredecim epistolas Beati Pauli. Συνεγράφησαν περὶ τὸ 380 μ. Χ.

3) Titum apostolus consecravit episcopum et ideo commonet eum ut sit collicitus in ecclesiastica ordinatione.

4) Ἀποστολ. Διαταγαὶ VIII, 46. Ὅτε ἀκόμη ἔζη ὁ Ἀπόστολος Παῦλος καὶ ἐν γένει κατὰ τοὺς ἀποστολικούς χρόνους οἱ ἱερατικοὶ βαθμοὶ τοῦ Ἐπισκόπου καὶ τοῦ Πρεσβυτέρου δὲν εἶχον ἀκόμη σαφῶς ὀρισμένην ὀνομασίαν. Τὰ ὀνόματα «ἐπίσκοπος» καὶ «πρεσβύτερος» δὲν εἶχον λάβει ἀκόμη τὴν σημασίαν, ἣν ἔλαβον μετὰ ταῦτα, διότι πολλάκις γίνεσθαι χρῆσις τοῦ ὀρου «ἐπίσκοπος» πρὸς δήλωσιν τοῦ ὑπουργήματος τοῦ πρεσβυτέρου. Τοῦτο ὁμῶς δὲν σημαίνει ὅτι δὲν ἦσαν διακεκριμένοι οἱ δύο ἱερατικοὶ βαθμοὶ καὶ τὸ ἔργον ἐκείνου ἐν τῇ ζωῇ τῆς πρώτης Ἐκκλησίας. Τοῦνομιόν ὑπάρχουσι θετικὰ δεδομένα (βλ. Κλητίν ε. ἀ. σελ. 230—239), πείθοντα ὅτι αἱ δύο αὗται ὑπηρεσίαι ἦσαν σαφῶς ἀπ' ἀλλήλων διακεκριμένα, ὡς δύο διάφορα χαρίσματα τοῦ Ἁγ. Πνεύματος (Πρβλ. 1 Τιμ. δ, 14. 2 Τιμ. α, 6. καὶ Τίτ. α, 5). Οὕτως ὁ Τίτος τὴν ἐξουσίαν αὐτοῦ καὶ τὴν θέσιν ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ κοινωνίᾳ ἔλαβε παρ' αὐτοῦ τοῦ Ἀποστόλου ἐν εἰδικῇ συναθροίσει τῶν πιστῶν καὶ δι' ἰδιαιτέρας τοῦ Ἁγ. Πνεύματος ἐνεργείας. Τὴν συμπλήρωσιν τοῦ ὑπὸ τοῦ Ἀποστό-

Ἐκτὸς τῶν γενικῶν τούτων πληροφοριῶν, περὶ τῆς ἐνεργείας καὶ τῆς δράσεως τοῦ Ἀποστόλου Τίτου, οὐδεμίαν ἄλλην ἀξιόπιστον μαρτυρίαν ἔχομεν περὶ αὐτοῦ, ἐξαιρέσει ἐννοεῖται ἐκείνων, τὰς ὁποίας ἀρνούμεθα ἐμμέσως ἐκ τῆς ὑπὸ τοῦ Παύλου σταλείσης αὐτῷ ἐπιστολῆς, ἐν τῇ ὁποίᾳ συντόμως ὀρίζεσθαι ἢ δρᾶσις αὐτοῦ. Ἡ ἐπιστολὴ ὁμως αὕτη, παρὰ πᾶσαν τὴν συντομίαν αὐτῆς, δὲν ἐγκλείει μόνον ἐν ἑαυτῇ—κατὰ τὴν ἔκφρασιν διαπρεποῦς ἐρμηνευτοῦ—¹ τὴν οὐσίαν τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας,

λου μὴ ἀχθέντος εἰς πέρας ἔργου ἠδύνατο νὰ ἐπιχειρήσῃ μόνον ἐκεῖνος, εἰς ὃν αὐτὸς ὁ Ἀπόστολος ἔδωκε τὴν πληρεξουσιότητα. Τοιαύτην πληρεξουσιότητα ἔχων ὁ ἀπόστολος Τίτος, ὄχι μόνον ἐκλέγει ἐκ τῆς κοινότητος πρόσωπα κατάλληλα καὶ μεταδίδει εἰς αὐτοὺς τὰ ἀπαραίτητα διὰ τὸ ἔργον αὐτῶν δῶρα τοῦ Ἁγ. Πνεύματος διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν (=χειροτονίας βλ. 1 Τιμ. ε', 22. Τίτ. σ', 5), ἀλλὰ καὶ ἔχει δικαίωμα νὰ κρίνῃ καὶ νὰ δικάζῃ τοὺς πρεσβυτέρους. Καὶ γενικῶς εἰς χεῖρας τοῦ ἱ. Τίτου συγκεντροῦτο ἅπασα ἡ ὑπερτάτη διοίκησις τῆς χριστιανικῆς κοινότητος καὶ κατεύθυνσις αὐτῆς ἐν τῇ ὁδῷ τῆς ἠθικοθησκευτικῆς ἀναπτύξεώς της. Ταῦτα πάντα σαφῶς ἀποδεικνύουσιν ὅτι ἡ θέσις, ἣν ὁ Τίτος κατεῖχεν ἐν Κρήτῃ οὐδεμίᾳ ἄλλῃ ἠδύνατο νὰ εἶναι παρὰ ἢ τοῦ Ἐπισκόπου.

Ἀναμφιβόλως, μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου καὶ τὸν ὁσημέραι πολλαπλασιασμόν τῶν Χριστιανῶν ἐν Κρήτῃ, ὅτε εἰς Ἐπίσκοπος θ' ἀπέβαιναν ἀνεπαρκῆς διὰ τὰς ἀνάγκας τοῦ ποιμνίου ὁλοκλήρῳ τῆς Νήσου, τινὲς τῶν πρεσβυτέρων—τοῦλάχιστον εἰς τὰ σπουδαιότερα διὰ τὸν Χριστιανισμόν κέντρα (εἰς τὰς μεγαλυτέρας πόλεις)—προήχθησαν εἰς τὸν βαθμὸν τοῦ ἐπισκόπου, χειροτονηθέντες πρὸς τοῦτο ὑπὸ τοῦ ἀποστόλου Τίτου, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, καθ' ὃν ὁ ἴδιος ἔχε ροτονήθῃ εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦτο ὑπὸ τοῦ Παύλου.

Εἰς τὸ Μαρτυρολόγιον τῶν Ἁγίων Δέξα Μαρτύρων (βλ. Παπαδοπούλου Κεραμέως Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Στοιχολογίας Τόμ. IV, σελ. 237), ἀναφέρεται ὅτι ὁ Ἀπόστολος Τίτος ἐχειροτόνησεν ἐπισκόπους ἐν Κνωσῷ, Χερσονήσῳ, Ἱερσπύτῃ, Ἐλευθέρῃ, Λάπῃ καὶ Κυθωνίᾳ. Ἄλλ' ἢ πληροφορία αὕτη—πολὺ μεταγενεστέρα—δύσκολον εἶναι νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀντιστοιχομένη πρὸς τὴν πραγματικότητα.

1) Farrar ἔ. ἠ σελ. 792.

ἀλλὰ καὶ περιλαμβάνει πᾶν ὅ,τι ἀπαιτεῖται διὰ τὴν ἀληθῆ χριστιανικὴν ζωὴν. Εἶναι, οὕτως εἰπεῖν, ἰδωδῆς χειραγωγὸς παντὸς ἀληθινοῦ χριστιανοῦ ποιμένος. Καὶ ἐπειδὴ σοφός, πεπειραμένος καὶ θεόπνευστος ποιμὴν, ὁποῖος ὑπῆρξεν ἀναντιρρήτως ὁ Ἀπόστολος Τίτος, ἐφήρμοξε, βέβαια ἐν τῇ πράξει πάσας τὰς ὑποδείξεις καὶ ἐντολὰς τοῦ Διδασκάλου του, ἔπεται ὅτι ἐν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ ἡμεῖς ἔχομεν ζῶσαν εἰκόνα τῆς δράσεως τοῦ Τίτου καὶ—ἐν τινι μέτρῳ—καὶ τῶν θετικῶν ἀποτελεσμάτων τῆς δράσεως ταύτης, εἰκόνα μάλιστα τοσούτῳ μᾶλλον ἀξιόπιστον, καθ' ὅσον αὕτη φέρει τὴν σφραγίδα καὶ τὴν αὐθεντίαν τοῦ Μεγίστου τῶν Ἀποστόλων.

Ἴδου δέ, συμφώνως πρὸς τὸ περιεχόμενον τῆς Ἐπιστολῆς, εἰς τί δύναται νὰ συγκεφαλαιωθῇ τὸ ἔργον καὶ ἡ ἀποστολὴ τοῦ Τίτου. α) Νὰ καταστήσῃ κατὰ πόλιν πρεσβυτέρους, καὶ γενικώτερον νὰ ὀργανώσῃ ὀριστικῶς τὴν διοίκησιν τῆς ἐν Κρήτῃ Ἐκκλησίας¹. β) Νὰ στηρίξῃ τοὺς πιστοὺς ἐν τῇ ὑγιαινούσῃ διδασκαλίᾳ καὶ ἀπαλλάξῃ αὐτοὺς ἀπὸ τὰς ἐπιδράσεις τῶν ψευδοδιδασκαλιῶν καὶ τοῦ φαύλου παρελθόντος² καὶ γ) Νὰ φωτίσῃ τοὺς ἐν τῇ Νήσῳ Ἐθνικοὺς διὰ τοῦ φωτὸς τοῦ Εὐαγγελίου.

Τὸ ἔργον τοῦτο, δύσκολον αὐτὸ καθ' ἑαυτό, περιεπλέκετο ἔτι περισσότερον καὶ καθίστατο ὑπερβαλλόντως δυσχερὲς ὡς ἐκ τῶν περιστάσεων, ὑπὸ τὰς ὁποίας διετέλει τότε ἡ νεαρὰ τῆς Κρήτης Ἐκ-

1) Τίτ. α, 5—9.

2) Αὐτόθι κεφ. β' καὶ γ'.

κλήσια. Ζῶντος ἀκόμη τοῦ Τίτου καὶ πολὺ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ἡ μεγίστη πλειοψηφία τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Νήσου—οἱ ἔθνικοι—ἦτο λαός, ἰστάμενος ἐπὶ λίαν χαμηλοῦ ἐπιπέδου ἠθικοθρησκευτικῆς ἐκλύσεως. Ἀμοιβαῖα πάθη καὶ μίση πατροπαράδοτα μεταξὺ τῶν πόλεων τῆς αὐτῆς Νήσου καὶ τῶν τάξεων καὶ τῶν οἰκογενειῶν τῆς αὐτῆς πόλεως, ἡ ληστεία καὶ ἡ πειρατεία¹, ἡ ἰδιοτέλεια καὶ ἡ δίψα τοῦ πλοῦτου καὶ οἱ ἀπαραίτητοι συνοδοὶ αὐτῶν—τὸ ψεῦδος καὶ ἡ ἀπάτη², ἡ μέθη³, ἡ διαφθορὰ καὶ ἡ ἀλαζονεία καὶ, ἐπὶ πᾶσι τούτοις, ἡ διανοητικὴ ἀνάπτυξις, ἣτις καθιστᾷ ἀκόμη δεινότερα τὰ ὡς ἄνω ἐλαττώματα, ἰδοὺ αἱ κακίαι, αἵτινες ἐκυριάρχουν μεταξὺ τῶν γηγενῶν κατοίκων τῆς Κρήτης—τῶν εἰδωλολατρῶν. Ἡ φιλαρχία, ἡ ἀνυποταξία, ἡ συμφεροντολογία, ἡ φαρισαϊκὴ ψευδελάβεια καὶ ἡ ὑποκρισία, ἰδοὺ αἱ ἠθικαὶ ἐλλείψεις, αἵτινες ἐχαρακτήριζον καὶ τοὺς Ἰουδαίους, τοὺς παροικοῦντας ἐν Κρήτη. Εἶναι δὲ εὐνόητον ὅτι τὰ τοιαῦτα τῶν κρητῶν ἦθη κατ' ἀνάγκην εἶχον τὴν ἀπήχησιν αὐτῶν καὶ ἐπὶ τῶν εἰς τὸν Χριστιανισμὸν προσελθόντων ἤδη κρητῶν, οἵτινες, μολονότι ἀπετέλουν ἰδίαν κοινωνίαν, ἐξηκολούθουν ὁμως νὰ ζῶσιν ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ περιβάλλοντος.

Ἀπητεῖτο λοιπὸν ἀπὸ μέρους τοῦ ἀποστόλου Τίτου διαρκῆς νοθεσία, διδασκαλία καὶ ἔλεγχος, ἀπητεῖτο τὸ ἴδιον αὐτοῦ παράδειγμα ἀγίου κατὰ πάντα

1) Βλ. Πολυβίου VI, 46.

2) Πρβλ. Σουΐδαν καὶ Πλούταρχον I, 488 ὡς καὶ Πολύβ. VIII, 21.

3) Πρβλ. Πλάτωνος περὶ Νόμων βιβλ. 1.

καὶ θεοσεβοῦς βίου πρὸς ἐκρίζωσιν μὲν ἀπὸ τῆς ψυχῆς τῶν χριστιανῶν τῶν συνηθειῶν τῆς κακίας καὶ ἐπικράτησιν τοῦ κατ' ἀρετὴν βίου, κατάκτησιν δὲ καὶ προσέλκυσιν τῶν ἐθνικῶν.

Ἄλλ' ἐκτὸς τῶν δυσκολιῶν τούτων, εἶχον ἤδη ἀναφανῆ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Κρήτης ψευδοδιδασκαλοὶ, περὶ φιλοσοφικὰς καὶ σοφιστικὰς ἐκζητήσεις κατατριβόμενοι, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν προέλευσιν τῶν πνευμάτων, καὶ διφθαρμένον βίον διάγοντες. Οὗτοι, διὰ τῆς προσποιήσεως καὶ τῆς πονηρίας των, εἶχον ἤδη κατορθώσει νὰ προσελκύσωσιν ἀριθμὸν τινα ὁπαδῶν καὶ ὁμοφρόνων ἐκ τῶν χριστιανῶν, καὶ, πρὸς ἐπιτυχίαν καὶ διάδοσιν τῆς ὀλεθρίας διδασκαλίας των, προσεπάθουν παντὶ σθένει νὰ καταλάβωσι πρωτοκαθεδρίας καὶ ἀξιώματα¹.

Εἶχε λοιπὸν ὁ Τίτος νὰ διεξαγάγῃ δεινότατον ἀγῶνα κατὰ τῶν ψευδοδιδασκάλων. Ἦτο ἀνάγκη ἢ τελειωτικῶς νὰ ἀπομακρυνθῶσιν οὗτοι ἀπὸ τῆς χριστιανικῆς κοινωνίας ἢ, τοῦλάχιστον, νὰ συνετισθῶσιν δι' ἐλέγχου αὐστηροῦ καὶ ἀμειλίκτου, ἵνα προφυλαχθῶσιν οἱ χριστιανοὶ ἀπὸ τὰς πλάναις των².

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καθίσταται φανερὸν ὁπόση ἀπλητεῖτο δραστηριότης καὶ σύνεσις ἀπὸ μέρους τοῦ Τίτου, ὁποῖος ἅγιος καὶ ἀστείρευτος ἐνθουσιασμός, ὁποῖα ἐπιμονὴ καὶ αὐταπάρνησις, διὰ νὰ ἀχθῆ εἰς πέρας αἴσιον τὸ κολοσσιαῖον ἔργον, τὸ ὁποῖον ἀνετέθη εἰς αὐτόν. Καὶ εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι, πᾶ-

1) Heidenreih Die Pastoralbr. Paul T. II 243.

2) Τρόϊτσκι ἔ. ἀ. 29—30.

σαν δυνατὴν προσπάθειαν καταβάλλων, ἔφερον εἰς πέρας πὸ ὑπὸ τοῦ Παύλου ἀρξάμενον ἔργον, ὃχι μόνον ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ὀργάνωσιν τῆς διοικήσεως τῆς νεοσυστάτου Κρητικῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐνίσχυσιν τῆς ἐσωτερικῆς χριστιανικῆς ζωῆς τῶν ἤδη χριστιανῶν, ὡς καὶ ὡς πρὸς τὸν ἐκχριστιανισμὸν ἀπάσης τῆς Νήσου.

Ἰδρυσεν καὶ ὀργάνωσεν πάσας τὰς ἀπαραιτήτους διὰ τὴν χριστιανικὴν κοινωνίαν ὑπηρεσίας (ιεραρχικὴ ὀργάνωσις τῆς διοικήσεως τῆς ἐκκλησίας—ἐπίσκοποι καὶ πρεσβύτεροι—θεσμὸς τῶν διακόνων καὶ διακονιστῶν, θεσμὸς τῶν κληρῶν, πειθαρχία, λατρεία), καὶ ἔστρεψεν ὅλως ἐξαιρετικὴν προσοχὴν περὶ τὴν ἐκλογὴν καὶ χειροτονίαν εἰς ἀπάσας—τοῦλάχιστον τὰς μεγαλυτέρας—πόλεις τῆς Κρήτης πρεσβυτέρων ἀμέμπτου χαρακτῆρος καὶ πεποιτισμένων δι' ὄλων ἐκείνων τῶν ἱκανοτήτων, αἵτινες ἦσαν ἀπαραίτητοι καὶ διὰ τὴν διεύθυνσιν τῆς πνευματικῆς ζωῆς τῶν χριστιανῶν καὶ διὰ τὴν καταπολέμησιν τῶν ἐχθρῶν τῆς ὀρθῆς πίστεως, καὶ διὰ τὴν προσέλκυσιν νέων καθ' ἑκάστην ὁπαδῶν τοῦ Χριστοῦ ἐκ τῶν ἐθνικῶν¹.

Οὐ μόνον δὲ αὐτὸς ὁ Τίτος, ἀλλὰ καὶ οἱ συνεργάται οὗτοι καὶ βοηθοὶ του, διεξῆγον ζωηρότατον ἀγῶνα κατὰ τῶν ἀνυποτάκτων γνωστικίζόντων καὶ ἰουδαϊζόντων ψευδοδιδασκάλων, ἐνεργούντων ἰδίως μεταξὺ τῶν ἐκ περιτομῆς (Ἰουδαίων) χριστιανῶν, οἵτινες, χάριν αἰσχροῦ κέρδους, ἦσαν ἔτοιμοι νὰ

1) Τίτ. σ', 5-9.

εἰσαγάγωσι τὴν σύγχυσιν καὶ τὴν ἀνατροπὴν εἰς πᾶσαν οἰκογένειαν. Κατὰ τῶν τοιούτων καὶ γενικῶς κατὰ τῶν τότε κρητῶν, λαοῦ διαφθαρέντος ἕνεκα τῆς μακροχρονίου ἀχαλινώτου πολιτικῆς ζωῆς καὶ τῆς ἠθικοθηρησκευτικῆς ἐκλύσεως, ὁ Τίτος καὶ οἱ βοηθοὶ του μετήρχοντο πάντα τὰ μέσα: Ἀυστηρότης, χριστιανικὴ συγκατάβασις καὶ ἀγάπη, διδασκαλία, ἔλεγχος, σύνεσις, ἱερὸς ἐνθουσιασμός, παραδειγματικὴ ζωὴ, ἐτοιμότης νὰ ὑπερασπίσωσι τὴν πίστιν τοῦ Χριστοῦ καὶ διὰ τῆς ζωῆς τῶν ἀκόμη ἀπέναντι τῶν ἐθνικῶν ἀρχόντων καὶ τοῦ φανατικοῦ καὶ δεισιδαίμονος πλήθους, ἰδοὺ τὰ ὄπλα, διὰ τῶν ὁποίων ὁ Τίτος καὶ τὸ ὑπ' αὐτοῦ ὀργανωθὲν στράτευμα τῶν μαχητῶν τῆς πίστεως, κατώρθωσαν οὐ μόνον τὰς κατὰ τοῦ ποιμνίου προσβολὰς τῶν ἀγρίων λύκων νὰ ἀποκρούσωσιν, ἀλλὰ καὶ τὸν χριστιανισμὸν νὰ ἐξαπλώσωσι περισσότερον ἐν τῇ Νήσῳ, καὶ ριζικῶς νὰ ἀναμορφώσωσι τὸν φύσει ἀνήσυχον καὶ ἐξ ἀνατροφῆς φιλοτάραχον κρητικὸν λαόν.

Πόσον ὑπῆρξε καρποφόρος καὶ ἀποτελεσματικὴ ἡ δρᾶσις τοῦ Τίτου ἐν Κρήτῃ μέχρι τινὸς σημείου δύναται τις νὰ κρίνη καὶ ἐκ τῆς πληροφορίας, ἣτις ἀναφέρεται ἐν τῇ βιογραφίᾳ αὐτοῦ¹, περὶ τῆς εἰς Χριστὸν ἐπιστροφῆς τοῦ Πλινίου Σεκούνδου. Ἡ σχετικὴ διήγησις φέρει βεβαίως μυθιστορηματικὸν χαρακτήρα, δεικνύει ὅμως ἐν πάσῃ περιπτώσει, ὅτι οἱ εἰς Χριστὸν πιστεύοντες, συνεπεῖα τοῦ κηρύγματος τοῦ Τίτου, ἦσαν καὶ μεταξὺ τῶν ἀνωτάτων τῆς κοινωνίας στρωμάτων. Ἴδου αὐτὴ αὕτη ἡ διήγησις:

1) Zenas Legisperitus, De vita et actis Titi.

«Διωρόμενός ποτε ὁ Τίτος πρὸ τοῦ ναοῦ τοῦ Διός, τοῦ ὑπὸ Σεκοῦνδου κατὰ διαταγὴν τοῦ αὐτοκράτορος ἀνεγερευέντος, κατηράσθη τοῦτον (τὸν ναὸν) καὶ τὸ οἰκοδόμημα παραχοῆμα κατεκρημνίσθη. Τότε ὁ Σεκοῦνδος ἦλθε πρὸς τὸν Τίτον καὶ μετὰ δακρύων παρεκάλεισεν αὐτὸν νὰ τοῦ φεισθῆ καὶ νὰ τὸν σώσῃ ἀπὸ τὸν ἀπειλοῦντα αὐτὸν κίνδυνον. Ὁ Τίτος συνεβούλευσεν αὐτὸν τότε νὰ οἰκοδομήσῃ ναὸν ἐπ' ὀνόματι τοῦ Θεοῦ τῶν Χριστιανῶν καὶ ὅταν ὁ ναὸς ἀνηγέρθη, ὁ Σεκοῦνδος ἐβαπτίσθη μετὰ τοῦ υἱοῦ του».

Ἡ ἔδρα τῆς ἐπισκοπῆς τοῦ Τίτου, κατὰ τὴν παράδοσιν, ἀναφερομένην καὶ ὑπὸ τοῦ Ζηναῖ, εὐρίσκετο ἐν τῇ σπουδαιοτέρᾳ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην πόλει τῆς Κρήτης τῇ Γορτύνη. Κυριωτέρα πόλις τῆς Κρήτης εἰς ἀρχαιοτέρας ἐποχὰς ἦτο ἡ Κνωσσός. Κατὰ τοὺς χρόνους ὅμως τῆς ρωμαϊκῆς κατοχῆς καὶ—κατὰ πᾶσαν πιθανότητα—ἐπὶ τῶν πρώτων μετὰ Χριστὸν αὐτοκρατόρων τῆς Ρώμης, πρωτεύουσα τῆς Κρήτης καὶ ἔδρα τοῦ ρωμαίου διοικητοῦ τῆς Νήσου ἐγένετο ἡ Γόρτυνα. Αὕτη κειμένη ἐν τῷ κέντρῳ περιῖπου τῆς Νήσου καὶ ἐπὶ τῆς μεγαλυτέρας καὶ πλουσιωτέρας πεδιάδος αὐτῆς, μὲ διέξοδον πρὸς τὸ Λιβυκὸν πέλαγος, ὅπου εὐρίσκοντο τὰ δύο αὐτῆς ἐπίνεια—ὁ Λεβὴν καὶ τὰ Μάταλλα—καὶ πλησιέστερον πρὸς τὴν μεγάλην θαλασσίαν ὁδόν, ἣν ἠκολούθει τότε τὸ ἐμπόριον τῆς Μεσογείου, ἀνεπτύχθη, κατὰ τὴν ἑλληνικὴν ἐποχὴν καὶ ἰδίᾳ μετὰ τὴν ρωμαϊκὴν κατάκτησιν, εἰς μέγαν βαθμὸν πλούτου καὶ μεγαλοπρεπείας, ὑπερβάσα πᾶσαν ἄλλην

σύγχρονον κρητικὴν πόλιν. Οἱ Ρωμαῖαι διοικηταὶ τῆς Νήσου ἐφιλοτιμοῦντο νὰ κοσμῶσιν αὐτὴν διὰ μεγαλοπρεπῶν οἰκοδομημάτων καὶ σπουδαίων μνημείων. Ἀναμφιβόλως ὁ Παῦλος, ὅστις συνελθίξε νὰ στρέφῃ τὴν προσοχὴν του πρῶτιστα πάντων εἰς τὰ μεγάλα κέντρα, εἰς τὴν Γόρτυναν κατ' ἀρχὰς ἐκήρυξε καὶ ἐκεῖ ἀσφαλῶς συνεπήχθη ἡ πρώτη καὶ μεγαλύτερα χριστιανικὴ κοινότης τῆς Νήσου. Ἐκτὸς δὲ τούτου, ἡ Γόρτυνα, καὶ ὡς ἔδρα τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας καὶ ἔνεκα τῆς ἐν τῷ μέσῳ τῆς Κρήτης θέσεως αὐτῆς ἦτο ἀδύνατον νὰ μὴ χρησιμοποιηθῆ ὡς τόπος διαμονῆς καὶ τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Ἐκκλησίας. Ἐντεῦθεν ἦτο εὐκόλον διὰ τε τὸν Τίτον καὶ τοὺς διαδόχους αὐτοῦ νὰ ἐπιβλέπωσι τὰς χριστιανικὰς κοινότητας καὶ τὰς ἐκκλησίας ἀπάσης τῆς Νήσου. Ὁ Μητροπολίτης Κρήτης μέχρι τῆς ἀραβικῆς κατακτῆσεως τιλοφορεῖται «Μητροπολίτης Γορτύνης».

Τῆς ἐνδόξου ταύτης πόλεως, ἣτις διетήρησε τὴν ὑπεροχὴν αὐτῆς μέχρι τῆς σαρακηνῆς κατακτῆσεως (823 μ. Χ.), σήμερον σώζονται μόνον ἐρείπια, ἐρείπια ὅμως μαρτυροῦντα διὰ τοῦ πλήθους καὶ τῆς μεγαλοπρεπειᾶς αὐτῶν περὶ τῆς ἰσχύος αὐτῆς τόσον κατὰ τοὺς πρὸ Χριστοῦ χρόνους ὅσον καὶ ἐπὶ τῆς χριστιανικῆς ἐποχῆς.

Τὸ ἐλληνικὸν Σιρλετανὸν Μηνολόγιον¹ λέγει ὅτι ὁ Τίτος ἐχορημάτισεν ἐπίσκοπος Κρήτης ἐπὶ 30 ἔτη καὶ ἀπέθανε τῇ 25 Αὐγούστου ἐν ἡλικίᾳ 94 ἐτῶν. Τὸ αὐτὸ ὑποστηρίζει καὶ Πέτρος ὁ de Natalibus ἐπὶ τῇ βίασει ἐλληνικῶν πηγῶν. Σύμφωνα μὲ τὴν

1) Le Quien II, 256.

παράδοσιν ταύτην ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία ἐφορτάζει τὴν μνήμην τοῦ ἀποστόλου Τίτου τὴν 25 Αὐγούστου.

Τὸ *Martyrologium Romanum*, ἄγνωστον ἐπὶ τῇ βάσει τίνων πηγῶν, λέγει ὅτι ὁ Ἀπόστολος Τίτος ἀπέθανε κατὰ τὴν 4 Ἰανουαρίου (τοῦ ἔτους 106 μ. Χ.)¹ καὶ κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην ἐφορτάζει τὴν μνήμην αὐτοῦ ἡ Ρωμαϊκὴ Ἐκκλησία. Τὸ αὐτὸ Μαρτυρολόγιον λέγει ἀορίστως ὅτι τὰ λείψανα τοῦ Ἁγίου φυλάσσονται ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἧς ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου ὄρισθη Ἐπίσκοπος.

Περὶ τῆς ἐν Ἠλικίᾳ 94 ἐτῶν τελευτῆς τοῦ Ἀπ. Τίτου μαρτυρεῖ προσέτι τὸ Μηνολόγιον τοῦ Βασιλείου², περὶ δὲ τῆς ἐν Κρήτῃ ταφῆς του ὁ ἐκ τῶν διαδόχων του Ἄνδρέας ὁ Κρήτης, ὅστις καὶ συνέταξε τὸν Βίον τοῦ Ἁγίου τούτου³ καὶ πανηγυρικὸν εἰς τὴν μνήμην του⁴. Οὗτος μάλιστα προσθέτει ὅτι τὸ σῶμά του ἀνεπαύετο ἐν τῷ Καθεδρικῷ ναῷ τῆς Γορτύνης. Παρὰ τῷ Ἀρχιεπισκόπῳ Σεργίῳ λέγεται ἐπίσης⁵ ὅτι μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν κατάληψιν τῆς Νήσου κατὰ τὸ 823 μ. Χ., ἐκ τῶν λειψάνων τοῦ Ἀποστόλου Τίτου διεσώθη μόνον ἡ κόρα, μετενεχθεῖσα κατόπιν εἰς τὸν ἐν Βενετίᾳ ναὸν τοῦ Ἁγίου Μάρκου. Καὶ αἱ λοιπαὶ δὲ πληροφορίαι συμπύπτουν εἰς τὸ ὅτι τὸ λείψανον τοῦ ἁγίου (κόρα)

1) Βλ. Ψιλᾶκι ἔ. ἀ. I, 698.

2) Ἀρχιεπισκόπου Φινλανδίας Σεργίου. Πλήρες Μηνολόγιον (Ρωσσοιστί) Τόμ. II, τμήμα 2 σελ. 339.

3) Τὸ ἐλληνικὸν κείμενον βλ. παρὰ Κομπεφίς σελ. 155.

4) Βλ. Migne Patrologia Graeca Τομ. 97 σελ. 1141—1169.

5) Αὐτόθι 340.

ἐφυλάσσετε ἐν τῷ ἐν Κρήτῃ ἐπ' ὀνόματί του τιμω-
μένῳ ναῶ¹.

Ἐκτὸς ὁμῶς τούτων εἰς τὸ μνημονευθὲν Μηνολόγιον τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Σεργίου² ἀναγινώσκουμεν καὶ τὰ ἑξῆς: «Δεκεμβρίου 14. Μεταφορὰ τῶν λειψάνων αὐτοῦ (τοῦ Τίτου) ἐκ τῆς Κρήτης εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου». Περὶ τῆς μεταφορᾶς ταύτης δὲν ἔχομεν ἄλλοθεν πληροφορίαν τινά. Θὰ πρόκειται πάντως—ἐὰν ἐγένετο τοιαύτη—περὶ μεταφορᾶς μέρους μόνον τοῦ ἱεροῦ λειψάνου τοῦ προστάτου τῆς Κρήτης Ἁγίου, καθ' ὅσον φαίνεται βέβαιον ὅτι τοῦτο ἐφυλάσσετε ἐν Γορτύνη.

Πᾶσαι αἱ πληροφορίες αὗται συμπληροῦνται καὶ διορθοῦνται διὰ τῶν ἐρευνῶν καὶ μελετῶν τοῦ παρ' ἡμῖν διαπρεποῦς Ἀρχαιολόγου καὶ ἐρευνητοῦ τῆς Κρητικῆς ἱστορίας κ. Στεφάνου Ξανθοῦδιδου, ὅστις ἐνήργησεν οὐ πρὸ πολλοῦ καὶ ἀνασκαφὴν ἐπιμελεστάτην τοῦ ἐν Γορτύνη ναοῦ τοῦ Ἁγίου Τίτου. Τὰ συμπεράσματα τῶν μελετῶν τούτων μετ' εὐγενοῦς προθυμίας ἔβηκεν εἰς τὴν διάθεσιν ἡμῶν καὶ τὰ παραθέτομεν:

Τὸ ζήτημα τῶν λειψάνων τοῦ Ἁγίου Τίτου εἶναι συνδεδεμένον μὲ τὸ ζήτημα τοῦ ναοῦ αὐτοῦ ἐν Γορτύνῃ καὶ κατόπιν ἐν Ἡρακλείῳ. Κατὰ μέγα μέρος ἔχουσι κοινὰς τὰς τύχας καὶ τὰς περιπετείας. Εἰς τὴν Γόρτυναν, ἣτις μετ' εὐλαβείας διετήρησε μέχρι

1) Marcelli Τόμ. II, 221, Fl. Corneli Creta Sacra, Farlati Jlyr. Sacr. Τομ. I, 354—393.

2) Αὐτόθι T. II, 257.

τῆς καταστροφῆς τῆς τὴν μνήμην τοῦ δοξάσαντος αὐτὴν Ἀποστόλου, ἀνηγέρθη, πιθανώτατα κατὰ τὴν 6ην ἑκατονταετηρίδα, μεγαλοπρεπέστατος ναός, τιμώμενος ἐπ' ὄνοματι τοῦ Ἀποστόλου Τίτου¹. Εἰς τὸν ναὸν τοῦτον, χρησιμοποιοούμενον καὶ ὡς μητροπολιτικὸν ναόν, ἐφυλάσσετο καὶ τὸ λείψανον αὐτοῦ. Κατὰ τὴν ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν ἄλωσιν τῆς πόλεως καὶ καταστροφὴν καὶ ταύτης καὶ τοῦ ναοῦ, οἱ εἰς τὰς ἀπροσίτους δειράδας τῶν παρακειμένων τῆς Ἰδης βουνῶν καταφυγόντες πρὸς σωτηρίαν χριστιανοὶ (ὅσοι ὑπελείφθησαν τῆς καταστροφῆς) παρέλαβον μισθ' ἑαυτῶν ἐκ τῶν λειψάνων τοῦ Ἁγίου τὴν κάραν μόνον αὐτοῦ². Μετὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Κρήτης ὑπὸ Νικηφόρου Φωκᾶ, (961) πρωτεύουσα τῆς Κρήτης δὲν ἦτο πλέον ἢ κατεστραμμένη Γόρτυνα, ἀλλὰ ὁ Χάνδαξ—τὸ κατόπιν Ἡράκλειον—ὅπου μετεφέρθη καὶ ἡ ἔδρα τῆς Μητροπόλεως Κρήτης. Ἐνταῦθα ἀνηγέρθη ἀμέσως—κατὰ πᾶσαν πιθανότητα—καὶ μητροπολιτικὸς ναός, τιμώμενος εἰς τὸ ὄνομα τοῦ πολιούχου τῆς Κρήτης Ἀποστόλου Τίτου, ὅπου ἀπετέθη καὶ ἡ ἐκ Γορτύνης σωθεῖσα ἱερὰ κάρα τοῦ Ἁγίου.

Μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν ἄλωσιν τῆς Κρήτης ὁ αὐτὸς ναὸς δὲν ἦτο πλέον ἢ Μητρόπολις τοῦ Ὁρθοδόξου Ἀρχιεπισκόπου Κρήτης, (μὴ ὑπάρχοντος

1) Ἄν καὶ πρὸ τοῦ 6ου αἰῶνος καὶ ἀμέσως μετὰ τὸν ἐπὶ Μεγ. Κωνσταντίνου θρίαμβον τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἀνηγέρθη ναὸς τοῦ Ἁγίου Τίτου ἐν Γορτύνῃ, ὡς εἶναι πιθανώτατον, δὲν γνωρίζομεν.

2) Βλ. Στεφάνου Ξανθουδίδου. Περὶ τῆς Μητροπόλεως Κρήτης καὶ τοῦ Μητροπολιτικοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Τίτου κατὰ τὴν Β. Βυζαντινὴν περίοδον. Χριστιανικὴ Κρήτη Τόμ. Β. Τεύχος Γ. σελ. 330.

κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐνετοκρατίας) ἀλλὰ τοῦ Λατίνου τοιοῦτου. Τὰ ἐν αὐτῷ ἀποτεθειμένα ἱερὰ κειμήλια, ἡ κάρα τοῦ Ἁγίου Τίτου καὶ ἡ θαυματουργὸς εἰκὼν τῆς Παναγίας τῆς Μεσοπαντίτισσας, παρέμειναν ἐκεῖ, ἕνεκα τῆς μεγάλης τιμῆς ἧς ἀπέλαυον ἀπὸ μέρους τῶν ἐγγωρίων, καὶ εἰς ὠρισμένας ἡμέρας τοῦ ἔτους ἐπετρέπετο ἕνεκα τούτου καὶ εἰς τὸν ὀρθόδοξον κληρον νὰ ἱερουργῇ ἐν τῷ ναῷ. Κατὰ δὲ τὸ 1669, ἐπικειμένης τῆς παραδόσεως τῆς πόλεως εἰς τοὺς Τούρκους τὰ ἐν λόγῳ ἱερὰ ἀντικείμενα μετεκομίσθησαν εἰς Ἐνετίαν, «καὶ τὰ μὲν ἄλλα κατετέθησαν εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Μάρκου, ἡ δὲ Μεσοπαντίτισσα εἰς τὸν ναὸν τοῦ Σωτῆρος τὸν ἐπωνομαζόμενον della Salute¹.

Ὁ ναὸς οὗτος μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς πόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων μετετράπη εἰς Τζαμίον (Βεζύρ Τζαμί) καὶ διετηρεῖτο μέχρι τοῦ 1856, ὅτε κατεστράφη ὑπὸ σεισμοῦ. Ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ὅμως χώρου ἐκτίσθη ὀλίγα ἔτη βραδύτερον τὸ νῦν σωζόμενον κομψότατον καὶ πάμφωτον τζαμί. Τὸ τέμενος τοῦτο μετὰ τὴν συντελεσθεῖσαν ἐσχάτως, συνεπεῖα τῆς ἀνταλλαγῆς τῶν πληθυσμῶν, ἀναχώρησιν τῶν Τούρκων ἐκ Κρήτης μετατρέπεται καὶ πάλιν εἰς ναὸν τοῦ Ἀποστόλου Τίτου.

1) Στ. Ξανθουδίδου ἐνθ. ἀνωτέρω.

III

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΔΕΥΤΕΡΑ

Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΔΙΩΓΜΟΥΣ

5. *Ἱεράρχαι καὶ μάρτυρες τῆς Κρήτης
μέχρι τοῦ ἐπὶ Δεκίου διωγμοῦ.*

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀποστόλου Τίτου ἡ νεαρὰ τῆς Κρήτης Ἐκκλησία πλήρης ζωῆς καὶ δυνάμεως, ἐπιτυχῶς ὑπομένει τὴν δοκιμασίαν κατὰ τὴν περίοδον τοῦ σκληροῦ ἀγῶνος τῶν Διωγμῶν καὶ ἀσμένως προσφέρει αἱματηρὰ θύματα, ἐκεῖνα ἐκ τῶν εὐγενεστέρων τέκνων τῆς, ἅτινα ἀπητοῦντο διὰ τὴν ἐμπέδωσιν αὐτῆς ἐν τῇ Νήσῳ καὶ τὴν τελικὴν ἐπικράτησιν. Οὐχὶ δ' ὀλιγώτερον ἐπιτυχῶς ἀποκρούει αὕτη, κατὰ τὴν αὐτὴν τοῦ χρόνου περίοδον καὶ τὸν ἐτι ἐπικινδυνότερον ἐχθρὸν—τὰς ἰουδαϊζούσας καὶ γνωστικίζούσας αἰρέσεις, καὶ διαφυλάττει ἀλόβητον τὸν θησαυρὸν τῆς πίστεως μέχρι τῆς ἡμέρας, καθ' ἣν τὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν παραχαρακτῶν τῆς ὀρθῆς διδασκαλίας διεξάγει ἀπὸ κοινοῦ ἡ Οἰκουμε-

νική Ἐκκλησία. Οἱ Ἐπίσκοποι Γορτύνης πρὸς ἀμφοτέρας τὰς διευθύνσεις διακρίνονται πάντοτε εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν τῶν ἀγωνιζομένων, καὶ οὐχὶ σπανίως πίπτουσι διὰ μαρτυρικοῦ θανάτου, ὑπερασπιζόμενοι τὴν διαπιστευθεῖσαν αὐτοῖς πολύτιμον κληρονομίαν—τὴν πίστιν τοῦ Χριστοῦ.

Ἡ ἱστορία δὲν διέσωσεν ἡμῖν, δυστυχῶς, τὰ ὀνόματα τῶν ἀμέσων διαδόχων τοῦ Ἁγίου Τίτου, οὔτε παρέχει ἄλλας πληροφορίας περὶ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κρήτης μέχρι τῆς αὐτοκρατορίας τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου. Ποίαν π. χ. ἐπίδρασιν ἔσχεν ἐν Κρήτῃ ὁ ἐπὶ Τραϊανοῦ διωγμὸς καὶ ποίας περιπετείας ἔλαβεν ἢ διάδοσις τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν τῇ Νήσῳ μέχρι τῶν μέσων τοῦ δευτέρου αἰῶνος, δὲν γνωρίζομεν. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου (161—180 μ. Χ.) καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Κομμόδου (180—192) ἐν Κρήτῃ τὸ πλεῖστον τοῦ πληθυσμοῦ παρέμενεν ἀκόμη εἰς τὸν ἐθνισμόν, ἐπωφελούμενον δὲ τοῦ ἐγεγνημένου ὑπὸ τῶν αὐτοκρατόρων τούτων διωγμοῦ κατὰ τῶν Χριστιανῶν, ἀνηλεῶς ἐπετίθετο κατὰ τῶν ὁπαδῶν τοῦ Χριστοῦ. Κατὰ τῶν εἰδωλολατρῶν δὲ τούτων ὁ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐπίσκοπος Γορτύνης Φίλιππος¹ διεξήγαγε κρατερόν ἀγῶνα πρὸς ὑπεράσπισιν τοῦ ποιμνίου του. Ὁ Φίλιππος ἠγωνίσθη καὶ κατὰ τῶν αἰρετικῶν, οἵτινες διὰ τῶν μηχανορραφιῶν των ἐξήπτον τοῦ πλήθους τὸν φανατισμὸν καὶ τῶν ἀρχῶν τὴν αὐστηρότητα κατὰ τῶν ὀρθοδόξων. Τὰς πληρο-

1) Τὸ ρωμαϊκὸν Μαρτυρολόγιον Beda Adone et Usnardo ὀρίζει τὴν μνήμην του τῆν 11 Ἰανουαρίου.

φορίας ταύτας διέσωσεν ἡμῖν ὁ Εὐσέβιος¹ ἔξ αὐτοῦ δὲ ἠρύσθη αὐτὰς ὁ ἱ. Ἱερώνυμος² προσθέτων ὅτι «ὁ Φίλιππος εἶναι ὁ ἐπίσκοπος ἐκεῖνος τῆς πόλεως Γορτύνης, περὶ τοῦ ὁποίου μνεῖαν ποιεῖται ἐν τῇ πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς αὐτῆς πόλεως ἐπιστολῇ τοῦ Διονύσιος ὁ Κορίνθου» καὶ ὅτι «οὗτος συνέγραψε ἀξιόλογον βιβλίον κατὰ τοῦ Μαρκίωνος»³.

Τίνας ἦσαν ἄρα γε οἱ αἰρετικοὶ οὗτοι, οὓς κατεπόλεμησεν ὁ Φίλιππος; Οἱ γνωστικοὶ τῆς κατευθύνσεως ἐκείνης, ἧτις τόσον σαφῶς διεγράφετο ἤδη ἐπὶ τοῦ Παύλου ἢ ὀπαδοὶ τοῦ Μαρκίωνος; Ἡ δευτέρα αὕτη ὑπόθεσις δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐγγύτερον τῆς ἀληθείας εὐρισκομένη, ἂν εἶναι ἀληθῆς ἡ πληροφορία τοῦ ἱ. Ἱερωνύμου ὅτι ὁ Φίλιππος ἔγραψεν ἀνασκευὴν τῆς διδασκαλίας τοῦ Μαρκίωνος. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει προξενεῖ κατάπληξιν ἡ ταχύτης μετὰ τῆς ὁποίας αἱ αἱρέσεις εἶχον τὸν ἀντίκτυπὸν των ἐν Κρήτῃ. Τοῦτο πιθανῶς ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ Κρήτη ὡς κέντρον ἐμπορίου πρώτης τάξεως, κείμενον ἐπὶ τῆς διασταυρώσεως τῶν ὁδῶν σαγκοινωνίας τῆς Μεσογείου θαλάσσης, ἐδέχετο

1) Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία IV, 24.

2) Catal. script. ecclesiast.

3) Le Quien, Oriens Christianus II, 157 B. Μετὰ τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων τῆς ἐποχῆς ταύτης, ὁ ἱ. Ἱερώνυμος ἀποριθμῆται καὶ τὸν Πινυτὸν, ἐπίσκοπον Κνωσοῦ λέγων: «Πινυτὸς Κρής--ἐπίσκοπος Κνωσοῦ, ἔγραψε πρὸς Διονύσιον τὸν Κορίνθου σπουδαίαν ἐπιστολήν. Ἐν αὐτῇ διδάσκει ὅτι δὲν πρέπει μὲ γάλο μόνον νὰ τρέφεται ὁ λαός, ἵνα μὴ καταλάβῃ αὐτὸν ἀκόμη παιδίον ἢ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ, ἀλλ' ὅτι ἀνάγκη νὰ παρέχεται αὐτῷ καὶ στερεὰ τροφή, ὅπως ἀναπτυχθῇ εἰς πνευματικὸν γῆρας».

τυχαίως ἢ καὶ ἐπίτηδες τὴν ἐπίσκεψιν περιοδεύόντων αἰρεσιαρχῶν.

Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἔζησε καὶ ὁ Πινυτὸς ἐπίσκοπος Κνωσοῦ, ὃν ἀναφέρει ὁ Ἰερώνυμος¹. Μέχρι τῶν οἰκουμενικῶν Συνόδων, ἐκτὸς τῶν ἐπισκόπων Γόρτυνος καὶ Κνωσοῦ, οὐδὲν ἀπολύτως ἀναφέρεται περὶ ἐπισκόπων ἄλλων κρητικῶν πόλεων. Φαίνεται ὅτι ὁ ἐκχριστιανισμὸς τῆς Κρήτης ἔβαινε βραδέως μέχρι τέλους τοῦ II αἰῶνος, καὶ ὅτι κατὰ τὴν τρίτην ἑκατονταετηρίδα τὸ Εὐαγγέλιον ταχύτατα διαδοθὲν κατέκτησεν ἅπασαν τὴν Νῆσον.

Ἀθλητὴς ἐν τῷ ἀγῶνι κατὰ τῶν αἰρετικῶν καὶ συγκεκριμένως κατὰ τῶν ἀρχοντικῶν ὑπῆρξε καὶ ὁ ὑπὸ τοῦ Le Quien² ὡς διάδοχος τοῦ Φιλίππου ἀναφερόμενος Διόσκορος. Ἐν τῇ πραγματεία De haeresibus ἢ Praedestinatus τοῦ Primasii³ ἀναφέρεται ὅτι ὁ Διόσκορος κατεδίκασε τὴν ἐν Κρήτῃ ἀναφανεῖσαν αἵρεσιν τῶν ἀρχοντικῶν, ὑποστηρίζων ὅτι τὸν ἕνα Θεὸν διαιρεῖν εἰς μέρη ἀδύνατον καὶ ὅτι ὑπάρχει Θεός, ὅστις καὶ ἑαυτὸν διὰ τῶν προφητῶν ἐδείκνυεν ἐκάστοτε καὶ τοὺς πιστεύοντας αὐτῷ λυτροῦται ἐκ παντὸς κινδύνου καὶ τοὺς ἀντιφρονοῦντας δι' αἰωνίου πυρὸς τιμωρεῖ. Ταῦτα πάντα ὑπομιμνήσκουσι τοὺς κεφαλαιώδεις χαρακτήρας τῆς διδασκαλίας τῶν γνωστικῶν καὶ ἄγουσιν εἰς τὴν βεβαιότητα ὅτι καὶ οἱ Ἀρχοντικοὶ ἦσαν κλάδος τῆς πολυκεφάλου αἰρέσεως τοῦ γνωστικισμοῦ. Ἐν τῷ

1) Le Quien ἔ. ἀ. II 265.

2) Ἐ. ἀ. II, 257.

3) Primasius, ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς καὶ ἐπίσκοπος Ἀδροῦμητος ἐν τῇ Β. Ἀφρικῇ. Ἦκμασε κατὰ τὰ ἔτη 500—550.

αὐτῷ Praedestinatus¹ λέγεται ἐπὶ λέξει: «Hos (secundianus) damnavit Dioscorus, episcopus Cretensis». Ἐκ τούτου ἐξάγεται ὅτι ὁ Διόσκορος ἤκμασε περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 3ου αἰῶνος.

Κατὰ τὸν τρομερὸν διωγμὸν, ὃν ἐκήρυξε κατὰ τῶν Χριστιανῶν καὶ μετὰ πρωτοφανοῦς ἀγριότητος διεξήγαγεν ὁ αὐτοκράτωρ Δέκιος (249—251) ἐπίσκοπος Κρήτης ἦτο ὁ ἅγιος Μύρων ὁ θαυματουργός, ὅστις κατήγετο ἐξ εὐγενοῦς οἰκογενείας τῆς πόλεως Ραύκου (κειμένης ΝΔ τῆς Κνωσοῦ. Ἡ πόλις αὕτη πρὸς τιμὴν τοῦ ἐνδόξου τούτου μάρτυρος τῆς πίστεως μετωνομάσθη εἰς Ἅγιον Μύρωνα—τὴν μέχρι σήμερον σωζομένην εὐανδρον πολίχνην τοῦ Μαλεβυζίου.

Ὁ Βίος τοῦ ἁγίου Μύρωνος, γνωστὸς εἰς τοὺς ἐκδότας τῶν Πράξεων τῶν Ἁγίων² παρατίθεται ὑπ' αὐτῶν μόνον ἐν περιλήψει, καθ' ὅσον δὲν ἐθεωρεῖτο ὑπ' αὐτῶν ἀξιόπιστος. Ὁ Lambecius ἐπίσης ἀναφέρει³ ὅτι ἐν τῷ 14 κώδ. περιείχεται «βίος τοῦ ἁγίου μάρτυρος Μύρωνος, ἐπισκόπου Κρήτης, ὅστις ἐμαρτύρησεν ἐπὶ Δεκίου Βασιλέως». Παρὰ τῷ Ἀρχιεπισκόπῳ Σεργίῳ⁴ ἐπὶ τῇ βάσει—φαίνεται—τοῦ σλαυϊκοῦ προλόγου, ἀναφέρεται ὅτι ὁ ἅγιος Μύρων ἦτο ἐπίσκοπος Ραύκου, τοῦθ' ὅπερ δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ἀληθές. Γενικῶς παρατηροῦνται ἀρκεταὶ ἀντιφάσεις μεταξὺ τῶν διαφόρων περὶ τοῦ ἁγίου Μύρωνος πληροφοριῶν. Οὕτω π. χ.

1) Haer. 12 de Secundianis.

2) Aug. 2, 342.

3) Biblioth. Caesariae lib. 8.

4) Ε. ἁ. Τ. II τμῆμα Β. σελ. 316.

ἐν τῷ Βίῳ αὐτοῦ λέγεται ὅτι ἐγεννήθη ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Δεκίου καὶ ὅτι ἔζησεν ἐπὶ 100 ἔτη. Καὶ ὁμως εἶναι ἀναμφισβήτητος ἡ ἄλλη πληροφορία ὅτι ἐπὶ Δεκίου ἐμαρτύρησε καὶ ὄχι ἐγεννήθη. Ἐκτὸς τούτου ὅσον ἀφορᾷ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐτῶν τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἐν τῷ Σιρλετανῷ Μηνολογίῳ (8 Αὐγούστου) ταῦτα ὀρίζονται εἰς 70, τοῦθ' ὅπερ φαίνεται ἀληθέστερον¹. Εἰς τὸ αὐτὸ Μηνολόγιον ἀναφέρεται ὅτι ὁ ἅγιος Μύρων διεκρίνετο διὰ τὴν ἄκραν αὐτοῦ θεοσέβειαν καὶ τὴν ἀπεριόριστον πρὸς τοὺς πτωχοὺς ἀγάπην καὶ εὐποιῖαν, ὅτι κατ' ἀρχὰς ἦτο πρεσβύτερος καὶ κατόπιν ἐγένετο ἐπίσκοπος καὶ ὅτι ἀπέθανε κατόπιν πολλῶν θαυμάτων ἅτινα ἐπετέλεσε. Περὶ τοῦ μαρτυρικοῦ του θανάτου ἐκεῖ δὲν γίνεται λόγος. Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὰ θαύματα, ἅτινα ἄλλως τε ἢ παρὰ ῥάδοσις ἐξώγκωσεν ἢ καὶ ἠλλοίωσεν οὐσιωδῶς ἕνεκα τούτων ἐπωνομάσθη θαυματουργός. Ἐν τῷ Συναξαριστῇ τοῦ Νικοδήμου ἀναφέρεται ὅτι «παταμὸς, καλούμενος Τρίτων, ἐν ὥρᾳ πλημμύρας, περιέστειλε τὸν ροῦν αὐτοῦ τῇ διαταγῇ τοῦ ἁγίου Μύρωνος, ὅστις, ἀφ' οὗ διήλθε τὸν ποταμὸν ὡς διὰ ξηρᾶς, ἔρριψε κατόπιν εἰς τὸν ποταμὸν τὴν ράβδον του, διατάσσωσιν αὐτὸν συγχρόνως νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸ ρεῦμά του². Ἡ μνήμη τοῦ ἁγίου Μύρωνος ἐορτάζεται

1) Le Quien II, 257.

2) Σεργίου ἑ. ἀ. Τ. II, τμ. II, 316.

Ὁ ποταμὸς Τρίτων, γνωστὸς ἤδη Διοδώρῳ τῷ Σικελιώτῃ, ρεεῖ παρὰ τὴν πόλιν Ραῦκον.

Φαίνεται ὅτι τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς δράσεως τοῦ ἁγίου Μύρωνος ἀνάγεται καθ' ὃν χρόνον ἦτο πρεσβύτερος εἰς τὴν γενέθλιον πόλιν καὶ μόνον κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς ζωῆς του ἀνήλθεν ἐπὶ τοῦ ἐπισκοπικοῦ θρόνου τῆς Κρήτης.

κατὰ τὴν 8 Αὐγούστου ἢ κατ' ἄλλα μηνολόγια τὴν 9ην Αὐγούστου¹.

Ἐν τῷ παρὰ τῷ Le Quien καταλόγῳ τῶν ἐπισκόπων Κρήτης (Γορτύνης) μετὰ τὸν ἅγιον Μύρωνα τίθεται ὁ ἅγιος Κύριλλος. Ἡ φυσιογνωμία τοῦ ἱεροῦ τούτου ἀνδρὸς μόλις καὶ ἀμυδροῶς φωτίζεται ὑπὸ τῶν περὶ αὐτοῦ μέχρις ἡμῶν περιελθουσῶν ἐλαχίστων πληροφοριῶν. Ἀρκεῖ δὲ ἀπλῆ ἀνάγνωσις τῶν πληροφοριῶν τούτων διὰ νὰ ἀνακύψουν ἀμέσως τὰ ζητήματα: Ἦκμασεν ἄρα γε οὗτος καὶ ἐμαρτύρησεν ἐπὶ Δεκίου ἢ ἐπὶ Διοκλητιανοῦ; Ἦ μήπως πρόκειται περὶ δύο Κυρίλλων, ἀμφοτέρων ἀποθανόντων μαρτυρικὸν θάνατον, ἀλλ' ὁ μὲν ἐπὶ Δεκίου ὁ δὲ ἄλλος ἐπὶ Διοκλητιανοῦ; Ἴδου αὐταὶ αἱ σχετικαὶ πληροφορίαι. Τὸ ρωμαϊκὸν Μαρτυρολόγιον (Usuardus καὶ ἄλλοι) εἰς τὴν 9 Ἰουλίου λέγει: «Μήμη τοῦ ἁγίου Κυρίλλου, ἐπισκόπου Γορτύνης ἐν Κρήτῃ, ὅστις κατὰ τὸν διωγμὸν ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Δεκίου καὶ τοῦ Διοικητοῦ (Κρήτης) Λουκίου ἐρρίφθη εἰς τὸ πῦρ...». Τὰ ἑλληνικὰ ὅμως Μηνολόγια (Σιρλετανὸν καὶ ἄλλα) εἰς τὴν αὐτὴν ἡμερομηνίαν 9 Ἰουλίου ἀναφέρουσιν ὅτι ὁ ἅγιος Κύριλλος ἐμαρτύρησεν ἐπὶ Διοκλητιανοῦ καὶ Μαξιμιλιανοῦ (284—305).

Εἰς τοὺς σλαυικοὺς καὶ ἑλληνικοὺς προλόγους (Νικοδήμου Συναξαριστῆς) ὁ αὐτὸς ἅγιος μνημο-

1) Γενικῶς ἀνάγκη νὰ σημειωθῇ ὅτι προκειμένου περὶ τῆς ἡμέρας τῆς μνήμης τόσοσ τοῦ Ἁγ. Μύρωνος ὅσον καὶ ἄλλων ἁγίων ἀναφερομένων ἐν ταῦθα παρατηρεῖται ἄσυμφωνία τις, προερχομένη ἐκ τῆς διαφορᾶς τῶν ἐπικρατουσῶν διαφορῶν παραδόσεων περὶ τῆς ἡμέρας τῆς τελευτῆς τοῦ ἐν λόγῳ ἁγίου.

νεύεται τὴν 14 Ἰουνίου, συμφωνοῦσιν ὁμῶς καὶ πάλιν εἰς τὸ ὅτι ἔμαρτύρησεν οὗτος ἐπὶ Διοκλητιανοῦ. Καὶ ἐπειδὴ αἱ περὶ αὐτοῦ διηγήσεις εἶναι τοῦ αὐτοῦ κατ' οὐσίαν περιεχομένου, εἶναι φανερόν ὅτι αἱ ἑλληνικαὶ πηγαὶ ὁμιλοῦσι περὶ ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ἁγίου Κυρίλλου, μαρτυρήσαντος ἐπὶ Διοκλητιανοῦ καὶ διοικητοῦ Κρήτης Ἀγριανοῦ. Ὅτι δὲ αἱ τε λατινικαὶ καὶ αἱ ἑλληνικαὶ πηγαὶ ὁμιλοῦσι περὶ ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ προσώπου γίνεται φανερόν ἐκ τούτου ὅτι τὸ περιεχόμενον τῶν σχετικῶν διηγήσεων εἶναι ἓν καὶ τὸ αὐτό. (Εἰς τοῦτο συμφωνοῦσι καὶ οἱ Bollandistes καὶ μετ' αὐτοὺς ἄλλοι σοφοί). Ἀμφότεραι δὲ λόγον ποιοῦνται περὶ ἁγίου Κυρίλλου μαρτυρήσαντος ἐπὶ Διοκλητιανοῦ¹. Ὑπὲρ τῆς ὑποθέσεως ταύτης μαρτυρεῖ τὸ ἐξῆς περιστατικόν. Ὁ ἑλληνικὸς πρόλογος (Νικοδ. Συναξαρ.) λέγει ὅτι ὁ Κύριλλος προσχειρίσθη εἰς ἐπίσκοπον κατὰ τὸ 68 ἔτος τῆς ἡλικίας του καὶ ὅτι διώκησε τὴν ἐκκλησίαν ἐπὶ 25 ἔτη. Τοῦτο ὁμῶς εἶναι ἀδύνατον ἐὰν ὁ ἅγιος Κύριλλος ἦτο διάδοχος τοῦ ἁγίου Μύρωνος ἐν τῇ ἐπισκοπικῇ ἔδρᾳ τῆς Κρήτης (Γορτύνης) καὶ ἔμαρτύρησεν ἐπὶ Δεκίου, διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι συγχρόνως τὴν ἐπισκοπικὴν καθέδραν τῆς Κρήτης κατεῖχον δύο πρόσωπα, ἐκτὸς ἐὰν ὑποθέσωμεν ὅτι οὐχὶ ὁ Κύριλλος διεδέχθη τὸν Μύρωνα, ἀλλὰ ὁ Μύρων τὸν Κύριλλον καὶ ἐκτὸς τούτου ὅτι ὁ Μύρων ἐλάχιστον διάστημα χρόνου ἐπεσκόπευσε (γνωστοῦ ὄντος ὅτι

1) Βλ. Ἀρχιεπ. Σεργίου ἔ. ἀ. Τομ. II, τμ. Β' σελ. 261. Ὁ Le Quien δὲν λύει τὴν ἀπορίαν ταύτην II 257.

ὁ Δέκιος ἐβασίλευσε 3 καὶ μόνον ἔτη) ἢ ὅτι οὐδαμῶς κατέλαβε τὸν θρόνον τῆς Γόρτυνος, ἀλλ' ἦτο ἀπλῶς ἐπίσκοπος Ραύκου. Πᾶσαι ὅμως αἱ ἀπορίαι αὗται ἐκπίπτουσιν ἀφ' ἑαυτῶν εὐθύς ὡς παραδεχθῆ τις τὴν ἀνωτέρω ἐξενεχθεῖσαν ὑπόθεσιν, ἀφ' οὗ ἄλλως ὑπὲρ αὐτῆς μαρτυροῦσιν αἱ πλείονες καὶ δὴ καὶ ἀρμοδιώτεροι (καθ' ἡμᾶς) πηγαί. Πῶς ὅμως ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει πρέπει νὰ ἐξηγηθῆ ἡ ποσοῦτον σοβαρὰ περὶ τῆς χρονολογίας διαφωνία μεταξὺ τῶν ἑλληνικῶν καὶ τῶν λατινικῶν πηγῶν; Ἐπειδὴ ἅπασαι αἱ λατινικαὶ πηγαὶ στηρίζονται ἐπὶ τῶν Acta sanct. δὲν εἶναι ἀπίθανον νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ διαφωνία εἶναι ἀποτέλεσμα λάθους αὐτῶν τῶν συντακτῶν τῶν Acta ἢ τῶν ἀντιγραφῶν αὐτῶν. Ὑπὲρ τούτου ἄλλως τε ὁμιλεῖ καὶ τοῦτο, ὅτι εἷς τινα ἀντίγραφα τῶν αὐτῶν Acta, εὗρίσκειται τὸ ὄνομα τοῦ Ἀγριανοῦ ἀντὶ τοῦ Λουκίου.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸν μαρτυρικὸν τοῦ ἀγίου Κυρίλλου θάνατον αἱ πηγαὶ ἀπὸ συμφώνου ἀναφέρουσιν, ὅτι, συνεπεῖρ ἀφαντάστου παρρησίας περὶ τὸ κήρυγμα τοῦ Χριστοῦ καὶ ἀτρομήτου ὁμολογίας Αὐτοῦ, δεθεῖς τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας ἐρρίφθη ὑπὸ τῶν βασανιστῶν αὐτοῦ εἰς τὴν πυράν, ἀλλ' ὅτι αὐτὸς μὲν ὁ ἱερὸς ἀνὴρ ἔμεινεν ἀβλαβῆς ὑπὸ τῶν φλογῶν ἐκάησαν δὲ μόνον τὰ δεσμά του. Κατόπιν τοῦ θαύματος τούτου πλῆθος πολὺ ἠσπάσθη τὸν χριστιανισμόν. Ἐπειδὴ ὅμως ἐξηκολούθησε καὶ μετὰ ταῦτα ἔτι φλογερότερον τὸ ὑπὲρ τοῦ Χριστοῦ κήρυγμά του ὁ δικαστὴς διέταξε καὶ ἀπέκοψαν τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ διὰ ξίφους.

6. Τὸ μαρτύριον τῶν Ἀγίων Δέκα

Ἡ ἐπὶ τοῦ Δεκίου ὄμως κατὰ τῆς Ἐκκλησίας ἑξαπολυθεῖσα καταγιγίς δὲν ἔπληξε μόνον τοὺς ἀντιπροσώπους καὶ ποιμένας αὐτῆς, ἀλλ' ἐπεξετάθη καὶ εἰς τοὺς ἰδιώτας χριστιανούς, οἵτινες ἀθρόως ἐβασανίζοντο καὶ ἐφρονεύοντο μόνον καὶ μόνον διότι εἰς τὰς προτροπὰς νὰ ἀρνηθοῦν τὸν Χριστόν, ἀπεκρίνοντο μὲ καταπλήσσουσαν διὰ τὸν ἡρωϊσμόν αὐτῆς ὁμολογίαν Αὐτοῦ, ἡρνοῦντο δὲ μόνον νὰ προσφέρουν θυσίαν εἰς τὰ εἶδωλα. Ἡ ἱστορία διέσωσεν ἡμῖν τὰ ὀνόματα καὶ τὰς λεπτομερείας τοῦ ἐνδόξου θανάτου τῶν ἁγίων 10 μαρτύρων, οἵτινες τὸν ἁμάραντον τοῦ μαρτυρίου στέφανον ἔλαβον ἐπὶ ἡγεμόνος τῆς Κρήτης (Proconsul) Κλαμετίου κατὰ τὴν 23 Δεκεμβρίου, ὁδηγηθέντες ἐκτὸς τῆς Γορτύνης εἰς θέσιν καλουμένην Ἀλώνιον¹, ὅπου ἀπεκεφαλίσθησαν. Κατήγοντο ἐκ διαφόρων πόλεων τῆς Κρήτης. Τὰ δὲ ὀνόματα αὐτῶν εἶναι: Θεόδουλος, Σατορνῖνος, Εὐπόρος, Γελάσιος, Εὐνικιανός, Ζωτικός, Πόμνιος² (ἢ Κλεομένης), Ἀγαθόπους, Βασι-

1) Ἡ τοποθεσία Ἀλώνιον ὑποτίθεται ὅτι εὑρίσκειτο Ἀνατολῶς τῆς Γόρτυνος εἰς τὸ μέρος ὅπου σήμερον ὑπάρχει τὸ χωρίον Ἅγιοι Δέκα, ὀνομασθὲν οὕτω μετὰ τὸ ἐν αὐτῇ μαρτύριον τῶν ἐν λόγῳ ἁγίων. Πιθανώτερον ὅμως φαίνεται, ὅτι ἡ τοποθεσία αὕτη δὲν ὀνομάζετο Ἀλώνιον, ἀλλὰ Αὐλώνιον καὶ δὲν εἶναι τίποτ' ἄλλο παρὰ ἡ μικρὰ χαράδρα, εἰς τὸ ἀνοιγμα τῆς ὁποίας εὑρίσκειτο ὁ τόπος τοῦ μαρτυρίου τῶν Ἀγίων Δέκα καὶ τὸ σημερινὸν ὁμώνυμον χωρίον, ὅπου, ἐν πάσῃ περιπτώσει, ὑπάρχει ναὸς τῶν 10 Μαρτύρων.

2) Παρὰ Ψιλάκι οὗτος ἀναφέρεται Κλεομένης, παρὰ Σεργίῳ Πόμνιος καὶ παρὰ Παπαδοπούλῳ—Κεραμεῖ (Ἐσθλ. Ἱεροσολ. Στγ. IV, 226) Πόντιος.

λείδης καὶ Εὐάρεστος¹. Ἐκ τοῦ πρὸ ὀλίγων ἐτῶν δημοσιευθέντος τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Παπαδαπούλου—Κεραμέως² Μαρτυρίου τῶν Ἁγίων Δέκα λαμβάνομεν ὀλίγας, ἀλλὰ πολυτίμους πληροφορίας περὶ τῆς καταστάσεως τῆς Ἐκκλησίας ἐν Κρήτῃ κατὰ τὰ μέσα τῆς τρίτης ἑκατονταετηρίδος. Μολονότι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ὑπάρχουν ἀκόμῃ ἐν τῇ νήσῳ πολλοὶ εἰδωλολάτραι—τὸ πλεῖστον τοῦ πληθυσμοῦ—ὁ χριστιανισμὸς ὅμως δὲν εἶχε διαδοθῆ μόνον εἰς τὰς μεγάλας πόλεις, ἀλλ' εἶχεν εἰσδύσει καὶ εἰς τὰς μικρὰς πόλεις καὶ τὰς κώμας ὡς π. χ. εἰς τὴν Ὀβηνὴν (;)—πατρίδα τοῦ Ποντίου, εἰς τὴν Πάνορμον—πατρίδα τοῦ Ἀγαθόποδος καὶ τὸ Ἡράκλειον—πατρίδα τοῦ Εὐαρέστου. Ὁ ἐθνισμὸς ἤδη σείεται ἐκ θεμελίων καὶ οἶονεὶ συναισθανόμενος τοῦτο προσπαθεῖ διὰ λυσσῶδων ἐπιθέσεων τυφλοῦ φανατισμοῦ νὰ σβύσῃ τὰς τὴν νήσον πᾶσαν περιβαλλούσας ἤδη φλόγας τοῦ πυρὸς τῆς νέας θρησκείας καὶ νὰ διατηρήσῃ τὸ ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ ἐκφευγόν ἔδαφος. Μάτην ὅμως. Ἡρκεὶ τὸ νευρῶδες ἐν τῇ ἀπλότητί του κήρυγμα τῶν στρατιωτῶν τοῦ Χριστοῦ, κήρυγμα, οὕτινος ἡ ἀλήθεια ἀπεδεικνύετο καὶ ἐπεκυροῦτο διὰ τῆς ἡρωϊκωτέρας τῶν αὐταπαρνήσεων, διὰ νὰ μεταβάλλῃ παραχρῆμα τοὺς δημίους εἰς ὀπαδοὺς καὶ μάρτυρας τοῦ Χριστοῦ, θέτον εἰς τὰς χεῖρας αὐτῶν ἀντὶ τοῦ ξίφους τὴν σπάθην τῆς ἀληθείας καὶ τὸν πυρσὸν τῆς ἀγάπης.

Οἱ δέκα Μάρτυρες κατέστησαν τὸ σέμνωμα καὶ ἡ

1) Ὁ Βίος αὐτῶν παρὰ Migne Patrol. Graeca T. 116, σελ. 566.

2) Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας T. 4 σελ. 224—237.

δόξα τῆς Κρητικῆς Ἐκκλησίας. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς κατὰ τὴν ὁποίαν (458 μ. Χ.) οἱ πατέρες τῆς ἐν Κρήτῃ τοπικῆς συνόδου, ἔγραφον εἰς τὸν αὐτοκράτορα Λέοντα «ὅτι ἡ νῆσος αὐτῶν ἕως τότε ἐφρουρεῖτο κατὰ πάσης πλάνης τῆ μεσιτεία τῶν Ἁγίων Μαρτύρων (τῶν Δέκα)»¹ μέχρι σήμερον, ἀπολαύουσιν οὗτοι παρὰ τῷ κρητικῷ λαῷ ἐξαιρετικῆς τιμῆς καὶ εὐλαβείας. Τὰ λείψανα αὐτῶν ἐφυλάσσοντο εἰς τὸν ἐν τῷ τόπῳ τοῦ μαρτυρίου των ἀνεγερθέντα ἐπ' ὀνόματι αὐτῶν ναὸν μέχρι τοῦ 350 (ἢ 352 κατ' ἄλλους καὶ κατ' ἄλλους 355) ὅτε ἐπὶ ἐπισκόπου Γορτύνης Παύλου μετεκομίσθησαν (πιθανῶς ἐν μέρει μόνον) εἰς Γόρτυναν. Ἐν Κωνσταντινουπόλει ἡ μνήμη αὐτῶν ἐτελεῖτο ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἁγίου Στεφάνου, ὅπου καὶ ἐφυλάσσετο, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα καὶ μέρος τῶν λειψάνων αὐτῶν².

1) Σεργίου ἔ. ἀ. Τ. Π, τμ. 2, σελ. 517.

2) Βλ. Σεργίου ἔ. ἀ.

Τὰ περὶ τῶν λειψάνων τῶν Ἁγίων Δέκα καὶ τοῦ ναοῦ αὐτῶν ἐν τῷ ὁμωνύμῳ χωρίῳ διενεκρινίζονται πλήρως ἐν τῇ παρατιθεμένῃ ἀνεκδότῳ ἐπιστολῇ τοῦ πρὸ μισροῦ ἀποθανόντος εὐρυμάθοῦς Μητροπολίτου Κρήτης Εὐμενίου, τὴν ὁποίαν εὐγενῶς παρεχώρησεν ἡμῖν ὁ Θεοφιλέστατος ἐπίσκοπος Ἀρκαδίας κ. Βασίλειος. Ταύτην δημοσιεύομεν κατὰ τὰ οὐσιώδη αὐτῆς μέρη καὶ λόγῳ τῆς ἀντικειμενικῆς αὐτῆς ἀξίας, ἀλλὰ καὶ διότι ἄλλως θὰ ἔμμεν ἴσως ἀνεκδοτος ἐπὶ πολὺ.

«Ἀνερευνῶν τὴν «Ἐκκλησιαστικὴν Ἀλήθειαν» πρὸς παραμυθίαν τῆς μονώσεώς μου ἐνέτυχον τῇ περὶ Ἁγίων Δέκα πραγματείᾳ τοῦ Α. Κοπάση, ἣν καταλὸς ἄλλοτε εἶχον ἀνσχητήσει. Ἐν τῇ πραγματείᾳ ταύτῃ ὁ Κοπάσης πρὸς τοὺς ἄλλοις σημειοὶ καὶ τὰ ἐπόμενα:

«Κατὰ τὸ Μαρτυρολόγιον (τὸ ἐν τῇ Creta Sacra) Παῦλος ὁ Πάπας Ρώμης, ἐπὶ τὴν νῆσον παρεγένετο καὶ τὴν ἐπικειμένην ἀφελὼν τοῖς λειψάνοις γῆν, εὐρίσκει ταῦτα ζῶσιν ἑοικότα καὶ φθορὰς κρείττονα· κάκειθεν οὐναυτὰ σὺν θαύμασιν ἀνελόμενος, τῇ Ρώμῃ φέρων δίδωσι καὶ νῦν εἰσέτι εἰσίν, οὐ καὶ τὰ ἱερά τῶν μαρτυρικῶν νηπίων τεθησαύριστα λείψανα.

«Ἄλλως ὅμως ἀξιοὶ τὰ κατὰ τοῦτο ἢ ἐπὶ τόπου παράδοσις. Τὰ

Τὴν 12 Αὐγούστου τελεῖται ἡ μνήμη τῶν ἐκ Κρήτης 12 Στρατιωτῶν, ξίφει τελειωθέντων, ἄγνωστον ἂν ἐπὶ Δελίου ἢ βραδύτερον.

τῶν Ἁγίων Δέκα Μαρτύρων λείψανα τεθησαύρισται τῶν πέντε μὲν ἐν ἐνὶ τῶν παρεκκλησίων τοῦ ναοῦ τῶν Ἁγίων Δέκα, τῶν πέντε δὲ ἐν τῷ ἐτέρῳ. Τοιαύτη παλαιόθεν ἐπικρατεῖ παράδοσις. Τὸ ἔδαφος μένοντι τῶν παρεκκλησίων ἐκατέρων ἴσον ἐστίν, οὐδὲ φαίνεται ἴχνος τι τάφου ἢ κοιμητηρίου, οὐδὲ εἶδὲ ποτὲ τις τὰ τῶν ἁγίων ἱερά λείψανα, ὡς οὐδέποτε ἀνασκαφῆς γενομένης, ἱεροσυλίας ἀείποτε ὑπὸ τῶν κατοίκων νομιζομένης.

Εἰς ἐνδειξιν δὲ σεβασμοῦ πρὸς τὰ ἱερά λείψανα, οὐδὲν ἀντικείμενον τίθεται ἐν τοῖς παρεκκλησίαις, ἃ πάντα κενὰ μένουσιν ἀπὸ πολλοῦ χρόνου, οὐδὲ ἱερᾶς τινος εἰκόνας ἐν αὐτοῖς ὑπαρχούσης.

Πῶς δὲ, τοῦ παλαιοῦ ἱεροῦ καταστραφέντος καὶ κατακρημνισθέντος, τὰ λείψανα τῶν Ἁγίων Μαρτύρων ἐν τοῖς παρεκκλησίαις τεθησαύρισται; Εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο ἡ παράδοσις ἀποκρίνεται λέγουσα, ὡς τῶν ἱερῶν λειψάνων ἐκεῖ θησαυρισθέντων, οἱ τῇ ἀνοικοδομήσει τοῦ ναοῦ ὕστερον ἐπιβλέψοντες, μεγάλην τὴν προσοχὴν εἶχον περὶ τὸ ἀνευρεῖν τὸν τόπον, ἐν ᾧ τὰ ἱερά λείψανα τεθησαυρισμένα ἦσαν, ἐπ' αὐτὸν δὲ τοῦτον τὸν τόπον ἀλώβητον ἀνευρεθέντα, τὰ παρεκκλήσια ἀνηγέρθη, τῆς ἡμετέρας τῶν ἱερῶν λειψάνων μηδαμῶς διασαλευθείσης. Τοιοῦται τινες αἱ παρὰ τοῖς ἐπιχωρίοις περὶ τῶν Ἁγίων Δέκα Μαρτύρων, τῶν ἐν Κρήτῃ, σωζόμεναι παραδόσεις καὶ εἰδήσεις. (Α. Κοπάση «περὶ τῶν Ἁγίων Δέκα Μαρτύρων» ἐν φύλλῳ 23 τῆς «Ἐκκλησιαστ. Ἀληθείας 31 Μαΐου 1889).

Ἐν τῇ αὐτῇ ἐπιστολῇ τοῦ ἀειμνήστου Μητροπολίτου Ἐδμενίου παρατίθενται καὶ αἱ κάτωθι πληροφορίες ληφθεῖσαι ἀπὸ σχετικῆν πραγματεῖαν Ἡλίου τοῦ Ἀλεξανδρίδου ἐν Κωνσταντινουπόλει δημοσιευθεῖσαν εἰς τὴν «Ἐκκλησιαστικὴν Ἀληθειαν». (Ἡλία Ἀλεξανδρίδου «Ἐπιστάσις ἐπὶ τε τοῦ Μαρτυρίου τῶν Ἁγ. Δέκα Μαρτύρων καὶ ἐπὶ τῆς ἀνοικομίδης τῶν ἱερῶν αὐτῶν λειψάνων». «Ἐκκλησιαστικῆς Ἀληθείας φύλλον 19 τῆς 30 Ἀπριλίου 1899).

.... Ἀλλὰ τὰ τῆς ταφῆς καὶ τῆς εἰς τὸ μετέπειτα ἀνοικομίδης τῶν ἱερῶν λειψάνων τῶν Μαρτύρων οὐχ ὁμοίως ἰστόρηται. Οὕτως οἱ μὲν τῶν συναξαριστῶν (Συναξαριστῆς Ν' κοδῆμου σελ. 397) λέγουσιν ὡς Παῦλος ὁ ἀγιώτατος Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, ἐλθὼν εἰς Κρήτην, ἐξέθαψε, κελεύσει τοῦ βασιλέως, τὰ Μαρτύρων λείψανα, εὐρεθέντα πάνυ ἀφθора καὶ ἐνδρῶσα θανασία τινὶ δυναμει, καὶ ἀνελόμενος αὐτὰ εὐλαβῶς ἐξεκόμισεν εἰς βασιλεύουσαν. Ταῦτα δ' ἐναπετέθησαν ἔπειτα ἐν ᾧ ἐτεθησαύριστο τόφῳ καὶ τὰ τῶν μαρτυρικῶν νηπίων λείψανα, (Τρ. Εὐαγγελίδου Βίαι Ἁγίων σελ. 996. - Μεγ. Συναξαριστῆς Τ. 12 σελ. 518.— Συμῶν Μεταφρα-

Ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν ἐπισκόπων Γόρτυνος ὁ
Le Quien (ἔ. ἀ. Π 258) μετὰ τὸν Κύριλλον τὸν

στῆς Patrol. Migne T. 116 σελ. 566.—Δοσιθέου περὶ τῶν ἐν Ἱερσο. Πατριαρχευσάντων σελ. 1152) ἦγον ἐν τῷ καιρῷ τοῦ Ἁγ. Ἰακώβου τοῦ Ἀδελφοφθέου, περικαλλεῖ ἐν Κωνσταντινουπόλει κτίσματι Ἰουστίνου τοῦ Αυτοκράτορος.

Ὁ δὲ λατινιστὶ γράφας τὸν βίον τῶν Ἁγίων τούτων ἱστορεῖ, ὡς Παῦλος ἐκεῖνος ὁ ἀγιώτατος Ἐπίσκοπος τῆς ἐνδόξου Ρώμης, παρογενόμενος εἰς Κρήτην ἐποιήσατο ἀνακομιδὴν τῶν ἑαυτῶν λειψάνων, μετενεγκὼν εἰς Ρώμην καὶ νῦν ἐκεῖ εὐρηγται ταῦτα τεθησαυρισμένα.

Ἄλλ' ἐν τῷ 181 Σαββαίτικῳ μεμβρονίῳ κώδικι... συμπεριέλπηται ὁ βίος τῶν Ἁγίων Δέκα (Σ. Σ. εἶναι ὁ ὑπὸ τοῦ Παπῶδοπούλου—Κεραμέως ἐκδοθεὶς), γραφεὶς ὑπὸ ἀγνώστου ἀρχαιότατα, κατὰ τὴν Θ' που ἐκστονταστηρίδα, ἐν ᾗ ἐστὶν ἰδεῖν ἄλλως ἐπιθήμενα τὰ τῆς ἀνακομιδῆς. Οὕτω λέγεται ὅτι Παῦλος ὁ τῆς ἐν Κρήτῃ Γορτύνης Ἐπίσκοπος, ὁ εἰς ἄκρον ἀγιότητος ἐληλακῶς, περὶ πολλοῦ ποιούμενός τε καὶ γεραίρων τὴν μνήμην τῶν Ἁγίων Δέκα, τῶν ἐν Κρήτῃ τὸν καλλίνικον λαβόντων τοῦ μαρτυρίου στέφανον, ἐπαθλον τῆς ἑαυτῶν πίστεως καὶ ἀρετῆς, ἀπάρως ἀφικνεῖται εἰς Ρώμην, οὕτω ἐτῶν ἐξήκοντα διαδραμόντων ἀπὸ τοῦ μαρτυρίου, ὄντος αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου ἐν τῇ πόλει ταύτῃ καὶ αἰτεῖται αὐτὸν τὴν τῶν λειψάνων τῶν μαρτύρων ἀνακομιδὴν... Τοῦ Μεγάλου καὶ εὐσεβεστάτου βασιλέως καὶ αυτοκράτορος Κωνσταντίνου ἐπινεύσαντος τῇ εὐσεβεῖ αὐτοῦ αἰτήσει, χαίρειν εἰπὼν τῇ Ρώμῃ ἐπανήλθεν εἰς Κρήτην καὶ ἀμέσως τοῦ εὐσεβοῦς κατήρξατο ἔργον παρὰ τὴν κατὰ τὸ τμήμα Ἡρακλείου κόμην, ἣ ὄνομα Ἁγιοὶ Δέκα. Ἀποτμηθέντων γὰρ τὰς κεφαλὰς τῶν ἱσαριθμῶν, κάκει ταφέντων ἡ κόμη ἔσχε τὴν ἐπωνυμίαν ἐκ τῆς αὐτῶν ομάδος.

Ὁ οὖν μακάριος Παῦλος τῇ τῶν Χριστιανῶν ἐπικορυφαίᾳ, ἐν οἷς ἐγένοντο πολλοὶ τῶν παραστάντων τῇ ἀθλήσει, ἀνασιγάπτει εὐλαβῶς τὸν τόπον, ἐν ᾗ ἐτέθαπτο τὰ τῶν Μαρτύρων σκῆπη. Εὐρέθη δὲ ταῦτα ἀλόβητα καὶ ἀκέραια, ὑπερφυεῖ δυνάμει, ἐφ' ᾗ οἱ παρόντες ἐκεῖ ἐδόξασαν τὸν Ὑψιστον. Εὐλαβεῖ δὲ τοῦ μακαρίου ἀνδρός μερίμνη ἐκκομισθέντα ἐν πομπῇ, ὡς εἰκός, ἐν ἣ ἡμιερα τοῦ ἐνιαυτοῦ ἤθλησαν οὗτοι. Κατὰ ταύτην πλῆθος εὐσεβῶν ἐκ τε τῆς παρρησιμῆς κόμης καὶ ἐκ πάσης τῆς Μεγαλονήσου ἔρχεται ἐκεῖ εορτάσσειν, εὐχαῖς καὶ λιταῖς τοὺς Μάρτυρας θεραπεῦον. Τοῦτο δὲ ἐκ παλαιότητου χρόνου εἰθισται ἔτι καὶ νῦν γίνεσθαι ἐν Κρήτῃ.

ιον ἀναφέρονται ὁ Εὐμένιος καὶ Πέτρος ὁ Νέος. Καὶ ὅσον μὲν ἀφορᾷ εἰς τὸν πρῶτον (Εὐμένιον) οὐ-

»Τῷ μετ' ἐπιστοσίας ἐρευνῶντι καὶ τὰ καθ' ἕναστο ἐξακριβοῦντι δῆλον γίνεταί ὡς μόνῃ ἢ κατὰ τὸν ἐν τῷ Σαββαίτικῳ κώδικι βίον τῶν Ἁγ. Δέκα ἀναγραφὴ τῆς ἀνακομιδῆς τῶν αὐτῶν λειψάνων ἀκριβῆς τε τυγχάνει καὶ συνάδει τοῖς ἱστορικῶς ὁμολογουμένοις. Πανσάντων γὰρ τῶν διωγμῶν καὶ κρατησάσης θεσπίσματος βασιλικῷ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας ἐν τῷ Ρωμαϊκῷ Κράτει, ἀρχομένης τῆς βασιλείας Κωνσταντίνου τοῦ πρώτου τῶν Χριστιανῶν βασιλέως, τῷ 312ῳ ἔτει, οὐκ ἀπίθανον ὅτι τότε, ἦγον τῷ ἐξηκοστῷ περίου ἔτει ἀπὸ τοῦ ἐπὶ Δεκίου μεγάλου διωγμοῦ, ἐγεγόνει ἡ τῶν δέκα μάρτυρικῶν λειψάνων ἐν Κρήτῃ ἀνακομιδῇ, ἀδεῶς καὶ πανηγυρικῶς, ὡς εἰκόσ, ἐπειδὴ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ βασιλέως ἐπισήμως αὕτη διετάχθη, ὁ δὲ μακάριος ἐπίσκοπος Γορτύνης οὐκ ὄκνησε μακρὰν ἐπὶ τούτῳ πορευθῆναι ὁδὸν καὶ εἰς Ρώμην ἐλθεῖν.

» Ἀλλὰ τῷ χρόνῳ τούτῳ, ἦγον ἀρχομένης τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος, ἐτύγχανε μὲν πατριαρχῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει Πρόβος, ὁ τῷ Μεγ. Κωνσταντίνῳ συγχρονήσας (303—315), οὐχὶ δὲ ὁ Παῦλος, ὁ πρῶτος πάντως, ὡς ἀναφέρεται παρὰ τοῖς ἄλλοις συναξαρισταῖς οὐκ ἀκριβῶς. Οὗτος φαίνεται Πατριαρχῆς τῷ 340 τῷ πρῶτον (Μ. Γεδεῶν, Πατριαρχικοὶ Πίνακες σ. 100, 111), ἦγον τέσσαρα μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ἔτη· οὐδὲν δ' ἐνδύκνυται σημείον ἐν ταῖς ὑπ' αὐτοῦ γενομέναις συνοδικαῖς πράξεσιν, ὁρίζον τὴν τέλεισιν τῆς πονηγυρικῆς ταύτης ἀνακομιδῆς. Ἐν δὲ τῇ Ρώμῃ ἄλλος ἦν ὁ τὴν Παπικὴν κατέχων ἔδρον. Ἄρα οὐκ ἀκριβῶς εἰρήμεν ὁ Λατίνος συναξαροστής, ὡς Πάπας τότε ἐτύγχανε Παῦλος ὁ Α', ἐπειδὴ οὗτος φαίνεται παπεύων τῷ 757—767. (Dictionnaire classique universelle historique Bernard p. 683).

» Ἄλλως τε πιθανώτερον φαίνεται καὶ τῷ ὁρθῷ μᾶλλον συνάδει λόγῳ ὡς ὁ τῶν Γορτυνίων Ἐπίσκοπος Πούλος ἐποίησάτο τὴν ἀνακομιδῆν. Ἐπειδὴ ὁ τῶν Ἁγίων τάφος ἐν τῇ ἐπισκοπικῇ αὐτοῦ ἐκεῖτο περιφρεια, αὐτὸς εἶπερ τις καὶ ἄλλος, εὐλαβεὶ ζήλῳ, ἱερὰν ἠγγήσατο πάντως ὀφειλὴν κλείσαι τὴν ἱερὰν τῶν Μαρτύρων μνήμην διὰ πανδήμου ἢ καὶ οὐχ ἥμισυ πανηγυρικῆς ἀνακομιδῆς καὶ παραδοῦναι αὐτὴν τοῖς μετέπειτα, μνημειῶν ἐγείρων τοῖς Μάρτυσιν αἰωνόβιον.

» Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπὶ τόπου σωζομένη ἔτι καὶ νῦν παράδοσις οὐκ ἄλλως ἱστορεῖ τὰ περὶ τῆς ἀνακομιδῆς καὶ τοῦ τρόπου τῆς τελειώσεως καὶ τοῦ τόπου τῆς ταφῆς τῶν Ἁγίων Δέκα, ὡς ἐν τῷ Σαββαίτικῳ κώδικι ἀναγράφεται. Πρὸς τούτοις δὲ οἱ τὴν Κρήτην οἰκοῦντες καὶ ἰδίως τὴν κόμην Ἁγ. Δέκα, κειμένην ἐν τῇ τῶν Γορτυνίων χώρα καὶ τὰ περὶ, λέγουσιν ὡσαύτως ἐξ ἀρχαίας παραδόσεως, ὡς τὰ τῶν Μαρτύρων στήνη οὐκ ἐξεπέμφθησαν μακρὰν τῆς

τος ἀναμφισβητήτως ἔζησε κατὰ τὸν 7ον αἰῶνα (περὶ αὐτοῦ θὰ γίνῃ λόγος ἐν τῇ παρούσῃ), τὸν δὲ

Κρήτης, (τοῦτο δὲ φαίνεται δηλοῦν καὶ τὸ ρηθὲν Μαρτυρολόγιον), ἄλλ' ἐπέκρυπτο ὑπὸ τὸ ἔδαφος αὐτῆς καὶ μετὰ τὴν ἀνακομιδὴν, ἐν ᾧ ἔπειτα ἐγήγερται τόπῳ ὃ εἰς τιμὴν καὶ μνημόσυνον αὐτῶν ὑπάρχων φερώνυμος ναὸς ἐγγυς τῆς εἰρημένης κόμης. Ἐν αὐτῷ δεκνυταὶ ἄχρι τοῦδε καὶ ὁ τὰς κρύπτας τῶν Μαρτύρων περιέχων ἱερός χώρος, ἐν δυσὶ περιθριγγούμενος ἐκατέρωθεν τοῦ ἱεροῦ θυσιαστηρίου σηκοῖς, ναύσκοις παρεμφερέσιν».

Ταῦτα γνωρίζει ἡμῖν ἐν συμμέτρῳ λόγῳ ὁ φιλόραχος Α. Κοπάσης περισπούδαστον γράφας διατριβήν. Ἐξετάσας ὁ ἐλλόγιμος ἀνὴρ ἐπὶ τόπου καὶ διακριβώσας, ὡς εἰκός, ἀποχρόντως τὸ πρᾶγμα, ἔξ ὧν γράφει φαίνεται ἀποφαινόμενος ὀρθῶς πάνυ γε, ὡς ὕλης τ' ἔστι καὶ ἀκριβῆς κατὰ πάντα ἢ ἐν Κρήτῃ ἐπιχωριάζουσα περὶ τῶν Ἁγ. Δέκα Μαρτύρων παράδοσις».

Ἀλλὰ καὶ ἡ ἔξ ἀρχαίου ἔθους ἐνιαυσίως τελουμένη, ὡς ἔφθημεν εἰπόντες, πλάνθημος εἰς τιμὴν αὐτῶν ἐν τῷ κατὰ τὴν κόμην Ἁγ. Δέκα ἐπωνύμῳ ναῷ πανήγυρις... καὶ ἡ ἐπιδεικνυομένη ὑπὸ τῶν προσιόντων καὶ ἀπαξιαπάντων τῶν Κρητῶν παροπαράδοτος εὐλάβεια τῷ χώρῳ, ἐν ᾧ αἱ τῶν ἁγίων λειψάνων κρύπται, μήτοι οὐ τυγχάνουσιν ὁμοίως ἀποδείξεις ὅτι τὰ τῶν μαρτύρων σκίγη, καὶ μετὰ τὴν ἱστορικὴν ὁμολογουμένην ἀνακομιδὴν, ἐκεῖ τεθησαυρίζονται, οὐ μακρὰν τοῦ τόπου, ἐν ᾧ τὸ μαρτυρικὸν τέλος ἔλαβον οἱ μακάριοι».

ΗΛΙΑΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΑΝΟΣ

Ἐάνωτέρω, ἀγαπητὲ Ἁγίε Ἀρκαδῖος κ. Βασίλειε, ἔκρινα καλὸν νὰ σοὶ γνωρίσω, ὅπως πεισθῆς, καὶ ὁ ἴδιος, ὅπως καγὼ εἰμι ἀπὸ πολλοῦ πεπεισμένος, ἀποβλέπων εἰς τὴν ἐγγύριον παράδοσιν, ἣτις οὐδέποτε ψεύδεται, ὅτι ἐν τοῖς σηκοῖς εἰσι τεθησαυρισμένα τὰ λείψανα τῶν Ἁγίων Δέκα Μαρτύρων. Τοῦτου οὕτως ἔχοντος, δέον ὅπως διατηρῆς τοὺς σηκοὺς ὅπως ἀπαιτεῖ ἡ παράδοσις, ἥτοι ἄνευ οἰουδήποτε ἐπίπλου ἢ σκεύους καὶ εἰκόνας μὲ μόνην ἀκολίμητον κανδήλαν ἐν ἐκατέρῳ καὶ μὲ ἄκραν καθαριότητα καὶ ἀπελαυνόμενον ἐκείθεν τὸν ἀνευλαβῶς εἰσιόντων.

Ἐπὶ τούτοις κλπ.

Ἐν Χίῳ τῇ 24 Σεπτεμβρίου 1917

† Ο ΚΡΗΤΗΣ ΕΥΜΕΝΙΟΣ

Σ. Σ. Προσωπικὴ ἡμῶν ἐπὶ τόπου ἔρευνα ἐπικυροῖ τὰ ἐν τῇ ἀνωτέρῳ ἐπιστολῇ ἐκτιθέμενα. Οἱ ἐκατέρωθεν τοῦ ἁγίου βήματος τοῦ ἐντός τοῦ ναοῦ ἱεροῦ ναοῦ τῶν Ἁγίων Δέκα Μαρτύρων σηκοί, ὑπὸ τῶν κατοίκων ὀνομάζονται «κοιμητοῦρια».

δεύτερον, ὅστις «τοὺς πόδας ἀποκοπεῖς τελειοῦται», ἄγνωστον διατὶ ὁ Le Quien κατατάσσει μεταξὺ τῶν μαρτύρων τῶν πρώτων αἰώνων. Κατὰ τὴν ὀρθὴν παρατήρησιν τοῦ Λεπόρσκι' ἡ ἐπωνυμία τοῦ Πέτρου «νέος» προϋποθέτει μεταγενεστέραν ἐποχὴν. Ἡ μνήμη αὐτοῦ τελεῖται τὴν 14 Ἰουλίου.

Πόσα ἀκόμη θύματα, ἐκτὸς ἐκείνων περὶ ὧν ἐγένετο λόγος, προσέφερον ἢ ἐν Κρήτῃ Ἐκκλησία κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν διωγμῶν δὲν εἶναι γνωστόν. Εἶναι ὅμως ἀναμφίβολον ὅτι αὕτη, τὴν εὐτυχῆ διὰ τὴν καθόλου ἐκκλησίαν μεταστροφὴν, ἦν ἐσημείωσε τὸ κοσμοϊστορικὸν γεγονός τῆς αὐτοκρατορίας Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου, ὑπεδέχθη ρωμαλεὰ μὲν ἐσωτερικῶς ἔνεκα τῆς ἀκαταπαύστου πάλης, γι-

Ἐκτάκτως ἐνδιαφέρουσαν εὐρίσκειν τὴν πληροφορίαν τὴν ὁποίαν παρέσχεν ἡμῖν ὁ Ἅγιος Ἀρκαδίας κ. Βασίλειος, ὅτι τὰ κοιμητήρια ταῦτα ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας ἐχρησιμοποιήθησαν πρὸς ἀπόθεσιν τῶν ὀστέων ἢ καὶ ταφὴν ἀνεραίων τῶν σωμάτων διαφόρων ὑπὸ τῶν Τούρκων δολοφονουμένων χριστιανῶν, τῶν σωμάτων τούτων καλυπτομένων ἐκαστοτε διὰ χωμάτων καὶ ὅτι, συνέσεια τοῦτου, οἱ σηκοὶ εἶχον ὑπερπληρωθῆ. Ἱερεὺς δὲ τις Κωνσταντίνος ἐκ Πόμπης—Ἀλμπαντόπαλας ἐπονομαζόμενος—ἀγοράσας κατὰ τὸ 1854 τὴν μιζρὰν ἐνορίαν τῶν Ἁγίων Δέκα, ἐξήγαγε τῇ βοήθειά καὶ τῶν ὀλίγων τότε χριστιανῶν κατοίκων τοῦ χωρίου, τὰ ὅσα καὶ τὰ χώματα καὶ «ἐκαθάρισε τοὺς θολοτοὺς τούτους τάφους». Φρονοῦμεν ὅτι ἐπιμελημένη, ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν εἰδικοῦ, ἀνασκαφῆ τῶν δύο σηκῶν πιθανὸν γὰ φέρη εἰς φῶς τὰ ἱερά λείψανα τῶν Ἁγίων Δέκα Μαρτύρων, ἐν, ἐννοεῖται, ἢ ἀνωτέρω ἀναφερομένη «ἐκαθάρισις» τοῦ ἱερέως Κωνσταντίνου ἀφῆκεν αὐτὰ εἰς τὴν θέσιν των.

Ὁ Ἅγιος Ἀρκαδίας μᾶς ἐπληροφόρησεν ἀκόμη ὅτι πρὸ δεκαετίας παρὰ τοῦ ἰδίου ἐνηργήθη ἀνασκαφῆ τοῦ μέρους—ἐξωθι τῆς κόμης τῶν Ἁγίων Δέκα—ὅπου κατὰ τὴν παραδοσιν ἐμαρτύρησαν οἱ Ἅγιοι, ἀνευρεθέντων καὶ τῶν δέκα τάφων αὐτῶν. Ἐπὶ τοῦ μέρους τούτου ἀνηγέρθη ὑπ' αὐτοῦ ναὸς ἐπ' ὀνόματι τῶν Ἁγίων Δέκα Μαρτύρων.

1) Ἱστορία τοῦ Ἐξαρχάτου Θεσσαλονίκης σελ. 322 Ρωσιστί.

γαντιαῖον δὲ καὶ ἀκαταμάχητον ἀναστηλοῦσα τὸ ἠθικὸν ἀνάστημά της πρὸ τῶν ὀμμάτων τοῦ ἐθνικοῦ τῆς νήσου κόσμου. Τώρα συνελεύει τῶν εὐσεβῶν ἅμα καὶ σοφῶν διαταγμάτων καὶ διατάξεων τοῦ πρώτου χριστιανοῦ αὐτοκράτορος, ὁ ἀγών, ὃν διαρκῶς διεξάγει ἡ Ἐκκλησία, λαμβάνει τελείως διάφορον κατεύθυνσιν, ἣτις ἐπέτρεψεν αὐτῇ, ἐντὸς βραχυτάτου σχετικῶς διαστήματος χρόνου νὰ καταγάγη τελειωτικὴν νικην ἐναντίον τῶν ἐθνικῶν. Μέχρι τοῦδε ἡ Ἐκκλησία ἠμύνετο, ἤδη ἐπιτίθεται. Ὁ ἀμείλικτος τοῦ Χριστιανισμοῦ διώκτης, ἀπὸ πολλοῦ προσβληθεὶς ὑπὸ ἐσωτερικοῦ γεροντικοῦ μαρασμοῦ, κατέπεσεν εὐθύς ὡς ἐστερήθη τῆς ἐξωτερικῆς ἰσχύος — τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας. Τὸ ἔδαφος, τὸ ὁποῖον ἀφθόνως κατήρδευσε τὸ αἷμα ἀναριθμῶν μαρτύρων τοῦ Χριστοῦ, ἀποδίδει τώρα ἄφθονον ἀμητόν. Ὁ τέταρτος αἰὼν ὑπῆρξε κατ' οὐσίαν, ὁ τελευταῖος αἰὼν τῆς ἐθνικῆς εἰδωλολατρίας εἰς ἀπάσας τὰς χώρας τῆς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας γενικῶς καὶ εἰς τὴν Κρήτην ἰδιαιτέρως.

Ἐπὶ τῆς ἱστορικῆς σκηνῆς τῆς ἐν Κρήτῃ Ἐκκλησίας ἀρχίζουσιν νὰ ἀναφαίνωνται ὡς πρωταγωνιστοῦντα πρόσωπα, ἐκτὸς τῶν ἐπισκόπων Γορτύνης καὶ ἄλλων μεγάλων τῆς Νήσου πόλεων — γεγονὸς ὅπερ ἀποδεικνύει συντελεσθέντα ἤδη τὸν ἐκχριστιανισμὸν αὐτῆς.

IV

Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟΝ ΤΩΝ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΩΝ ΣΥΝΟΔΩΝ

7. Αἱ Σχέσεις τοῦ Μητροπολίτου Γορτύνης μετὰ
τοῦ Μητροπολίτου Θεσσαλονίκης καὶ τοῦ
Πάπα Ρώμης.

Ἐκτὸς ὅμως τοῦ ἀποτελέσματος τούτου, τὸ ὡς ἄνω κοσμοϊστορικὸν γεγονός, ἔσχεν ἀποφασιστικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν τυχῶν τῆς ἐκκλησίας καὶ διὰ τὸν λόγον ὅτι ἐπέτρεψεν εἰς αὐτὴν νὰ στρέψῃ τὴν προσοχὴν τῆς καὶ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ὀργάνωσιν ἑαυτῆς. Μόνον χάρις εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ταύτην διαρρυθμίσειν, ἣτις ἐπέτρεψεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν νὰ παρουσιάζεται ὡς ἓν ὀργανικὸν σύνολον, ὡς ὀργανωμένος στρατός, ἔχων ἐνότητα βλέψεων καὶ σκοπῶν, κατ'ὄρθωσεν αὕτη νὰ ἀντιμετωπίσῃ νικηφόρως τὸν πολλῶ ἐπικινδυνότερον ἐσωτερικὸν ἐχθρὸν—τὴν πολυκέφαλον αἵρεσιν. Μέχρι τοῦδε ἐκάστη ἐπὶ μέ-

ρους (τοπική) ἐκκλησία, παλαίουςα εἴτε κατὰ τῶν εἰδωλολατρῶν, εἴτε κατὰ τῶν αἰρετικῶν, ἔπρατε τοῦτο στηριζομένη κυρίως ἐπὶ τῶν ἰδίων αὐτῆς δυνάμεων. Ἐν ἑξαίρεση τις τὸν ἠθικὸν σύνδεσμον, ὅστις ἀνέκαθεν ὑφίστατο μεταξὺ τῶν ἐπὶ μέρους ἐκκλησιῶν, ἢ διοικητικὴ δικαιοδοσία καὶ ἐπίδρασις τῶν μεγάλων χριστιανικῶν κέντρων κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν διωγμῶν, εὐρίσκετο εἰς δευτέραν καὶ τρίτην γραμμὴν. Ἡ διαμόρφωσις τῶν μεγάλων ἐκκλησιαστικῶν περιφερειῶν μὲ τοὺς ἐξάρχους καὶ πατριάρχας ἐπὶ κεφαλῆς, ἢ ἐσωτερικὴ διαρρύθμισις ἐκάστης περιφέρειας καὶ ἐν γένει τὸ ἐκκλησιαστικὸν δίκαιον· πάντα ταῦτα εἶναι καρπὸς τῆς νέας πανεκκλησιαστικῆς οὕτως εἰπεῖν περιόδου ζωῆς, ἣτις ἤρξατο ἀπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου καὶ χαρακτηρίζεται ὡς ἐποχὴ τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων.

Συμφώνως πρὸς τὰς γενικὰς ταύτας γραμμὰς τῆς ἀναπτύξεως τῆς οἰκουμενικῆς ἐκκλησίας καὶ ἡ περαιτέρω ἱστορία τῆς Κρητικῆς ἐκκλησίας, πρέπει νὰ διευκρινίσῃ καὶ καθορίσῃ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν σχέσεων αὐτῆς πρὸς τὰς ἄλλας ἐκκλησίας, ἄλλαις λέξεσιν πρέπει νὰ καθορίσῃ πρὸς τίνα ἐκ τῶν μεγάλων ἐκκλησιαστικῶν περιφερειῶν ἀπέκλινεν ἡ ἐκκλησία τῆς Κρήτης, νὰ παράσχῃ κατὰ τὸ δυνατόν σαφεῖ ἰδέαν τῆς ἐσωτερικῆς αὐτῆς ὀργανώσεως καὶ νὰ παρακολουθήσῃ τὴν δρᾶσιν τῶν ἀντιπροσώπων αὐτῆς ἐν τῷ ἔργῳ τῆς ἀπανταχοῦ ἐκκλησίας κατὰ τῶν αἰρέσεων.

Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἐπὶ τῇ βίσει τῆς πολιτικῆς διαιρέσεως τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους διεμορφώθη καὶ

ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις. Ἡ θέσις καὶ σημασία ἐκάστης πόλεως ἐν τῇ πολιτικῇ διοικήσει ἐξ ὀλοκλήρου καθόριζε καὶ τὴν θέσιν τοῦ ἐπισκόπου αὐτῆς ἐν τῇ ἱεραρχίᾳ τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως. Ἡ νῆσος Κρήτη ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Αὐγούστου συνηνώθη πολιτικῶς εἰς μίαν ἐπαρχίαν μετὰ τῆς Κυρηναϊκῆς, τόπος δὲ διαμονῆς (προτεύουσα) τοῦ ἡγεμόνος (proconsul) τῆς ἐπαρχίας ταύτης ἦτο ἡ Γόρτυνα ὡς γίνεται δῆλον ἐκ διαφόρων ἐπιγραφῶν, αἵτινες σώζονται ἐν τῇ πόλει ταύτῃ¹. Ταύτη ἦτο ἡ θέσις τῆς Κρήτης ἐν τῇ πολιτικῇ διοικήσει τοῦ Κράτους μέχρι τοῦ αὐτοκράτορος Διοκλητιανοῦ καὶ περαιτέρω μέχρι τοῦ Μ. Κωνσταντίνου. Κατὰ τὸ διάστημα δὲ τοῦτο οὐδεμία ὑπάρχει πληροφορία περὶ σχέσεων οἰασδήποτε φύσεως τῆς κρητικῆς πρὸς ἄλλας ἐκκλησίας καὶ εἶναι τελείως ἀβάσιμον νὰ γίνεται λόγος περὶ οἰασδήποτε ἐξαοθήσεως αὐτῆς ἀπὸ τῆς Ρώμης ἢ ἄλλης τινὸς ἐκκλησίας.

Διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου γενομένης νέας διοικητικῆς διαρρέσεως τοῦ κράτους εἰς ὑπαρχίας (Praefecturae) καὶ διοικήσεις, ἡ Κρήτη ὑπήχθη εἰς τὴν ὑπαρχίαν τοῦ Ἀνατολικοῦ Ἰλλυρικοῦ, τὸ ὁποῖον περιελάμβανε δύο διοικήσεις: τὴν Μακεδονικὴν καὶ τὴν Λακικὴν. Ἡ Μακεδονικὴ διοίκησις περιελάμβανε πέντε ὑποδιοικήσεις ἦτοι: α')

1) Ὡς π. χ. αἱ ἀναφερόμεναι ὑπὸ τοῦ Σουετονίου α' λατινιστί: Proconsul Sortitus Cretae et Cyrenaicae et Questor provinciae Cretae Cyrenaicae καὶ β' ἑλληνιστί: Ἀνθύπατος Κρήτης καὶ Κυρήνης (Ψιλᾶκις I, 689).

τὴν Μακεδονίαν μετὰ τῶν νήσων Θάσου καὶ Σαμοθράκης, β') τὴν Θεσσαλίαν μετὰ τῶν νήσων Σκιάθου καὶ Σκοπέλου, γ') τὴν κυρίως Ἑλλάδα μετὰ τῶν Νήσων Εὐβοίας, Στροφάδων, Αἰγίνης, Κέω, Κύθου, Δήλου, Σκύρου, Λήμνου, Ἴμβρου, Κυθήρων, Ζακύνθου καὶ Κεφαλληνίας, δ') τὴν Παλαιὰν Ἠπειρον μετὰ τῶν νήσων Ἰθάκης, Κερκύρας καὶ Κρήτης καὶ ε', τὴν Νέαν Ἠπειρον ἣτις ἐξετείνεται ἀπὸ Αὐλῶνος μέχρι Δυρραχίου¹.

Εἰς τὰς πέντε ταύτας ὑποδιοικήσεις τῆς Μακεδονικῆς Διοικήσεως τοῦ Ἰλλυρικοῦ ἀνεπτύχθησαν πέντε Μητροπόλεις ἦτοι: Θεσσαλονίκης, Λαρίσσης, Κορίνθου, Γορτύνης (Κρήτης) καὶ Νικοπόλεως, ἐξ ὧν ἀπετελέσθη ἡ «Ἐξαρχία Θεσσαλονίκης», ὡς αὐτόνομος καὶ αὐτοδιοικήτος Ἐκκλησία. «Ἐκάστη Μητρόπολις, κατὰ τὰς διατάξεις τῶν κανόνων, εἶχεν ἰδίαν Σύνοδον, τῶν δὲ γενικῶν συνόδων τῆς ὅλης Ἐκκλησίας προήδρευεν ὁ Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης ὡς Ἐξαρχος αὐτῆς²». Ἐπειδὴ δὲ τὸ Ἀνατολικὸν Ἰλλυρικὸν κατ' ἀρχὰς ὑπήγετο εἰς τὸ Δυτικὸν μέρος τῆς αὐτοκρατορίας, καὶ μόνον ἐπὶ Θεοδοσίου

1) Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος Τόμ. Ι σελ. 2.

Φαίνεται ὅτι ἡ ἐπιρροή τοῦ Θεσσαλονίκης δὲν περιορίζετο μόνον εἰς τὰς ἑαυτῶν μητροπόλεις, ἀλλ' ἐξετείνετο καὶ ἐπὶ τῆς Λακωνικῆς διοικήσεως καὶ ἐπὶ τινῶν ἐπαρχιῶν τῆς Θράκης, αἵτινες ἀνήκον εἰς τὴν Ἀνατολικὴν ὑπαρχίαν. «Ἀλέξανδρος ὁ Θεσσαλονίκης διὰ τῶν ἐπ' αὐτὸν τελούντων ταῖς κατὰ Μακεδονίαν πρώτην καὶ δευτέραν σὺν τῇ Ἑλλάδι τὴν τε Εὐρώπην πᾶσαν, Σινθίαν ἐκατέραν καὶ ταῖς κατὰ τὸ Ἰλλυρικὸν πάσαις Θεταλίαν τε καὶ Ἀχαΐαν» (Mansi Τόμ. II, σελ. 881).

2) Χρ. Παπαδοπούλου ἔ. ἀ. σελ. 3.

τοῦ Μεγάλου (379—392) περιῆλθε τελειωτικῶς ὑπὸ τὸ σκήπτρον τῶν αὐτοκρατόρων τοῦ Βυζαντίου, διὰ τοῦτο καὶ ἡ Ἐκκλησία αὐτοῦ ἀνήκεν εἰς τὴν Δύσιν¹. Τὸ νὰ ἀνήκη ὁμοίως ἡ Ἐκκλησία τοῦ Ἀνατ. Ἰλλυρικοῦ εἰς τὴν Δύσιν δὲν σημαίνει ποσῶς ὅτι ἦτο ὑποταγμένη (τοῦλάχιστον ἐν ἀρχῇ) εἰς τὸν ἐπίσκοπον Ρώμης ὡς ἐπίσκοπον ἀπάσης τῆς Δύσεως. Μόνον σὺν τῷ χρόνῳ (καὶ δὴ μετὰ τὴν ὑπαγωγὴν τοῦ Ἀνατολικοῦ Ἰλλυρικοῦ ἀπὸ πολιτικῆς ἀπόψεως εἰς τὸ Βυζάντιον, κατὰ παράδοξον ἀντίφασιν πρὸς τὸ γνωστὸν ἀξίωμα) κατώρθωσεν ὁ Ρώμης τῇ συρροῇ εὐνοϊκῶν περιστάσεων νὰ καταστήσῃ τὴν ἐπὶ τοῦ Ἐξάρχου Θεσσαλονίκης ἐξουσίαν του πραγματικὴν. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἐν Νικαίᾳ Συνόδου—ἐποχὴν τῆς διαμορφώσεως τῶν μεγάλων ἐκκλησιαστικῶν περιφερειῶν (πατριαρχείων) ὁ Θεσσαλονίκης, ὡς πρῶτος Μητροπολίτης τοῦ Ἀνατολικοῦ Ἰλλυρικοῦ, ἦτο τελείως αὐτοκέφαλος καὶ ἀνεξάρτητος ἀπὸ τὸν Ρώμης, εἰς τὴν αὐτὴν ὁμοίως σχέσιν εὐρίσκοντο πρὸς τὸν Μητροπολίτην Θεσσαλονίκης οἱ λοιποὶ Μητροπολίται τοῦ Ἰλλυρικοῦ καὶ μόνον, καθ' ὅσον οἱ δεσμοὶ τῆς ὑποταγῆς τοῦ Θεσ-

1) Βλ. Λεπόρσι ἔ. ἀ. σελ. 29. Τὰ γεωγραφικὰ ὄρια τῆς ἐκκλησιαστικῆς διαίρεσεως τῆς Ἀνατολῆς ἀπὸ τῆς Δύσεως καθορίζονται ὑπὸ τοῦ ἱστορικοῦ Σωκράτους ὡς ἐξῆς: «Διαισάτο οὖν τῆς Ἀνατολῆς ἡ Δύσις καὶ ἦν ὄρος τῆς κοινωνίας αὐταῖς τὸ ὄρος τὸ λεγόμενον Τισοῦνις (Σούκεις), ὅπερ ἐστὶν Ἰλλυριῶν τε καὶ Θρακῶν». Ὅτι δὲ καὶ πρὸ τῆς ὑπὸ τοῦ Σωκράτους μνημονευομένης ὑφίστατο ἡ αὐτὴ διαίρεσις τῆς Ἀνατολικῆς ἀπὸ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας ἀποδεικνύει τὸ γεγονός ὅτι εἰς τὰς ὑπογραφὰς τῶν ἐπισκόπων τῆς ἐν Νικαίᾳ Συνόδου, Ἀλέξανδρος ὁ Θεσσαλονίκης κατατάσσεται μετὰ τῶν ἐπισκόπων τῆς Δύσεως. (Λεπόρσι ἔ. ἀ. σελ. 7).

σαλονίκης ὑπὸ τὸν Ρώμης ἐγίνοντο στενότεροι, κατὰ τοσοῦτον καὶ ἡ ὑποταγὴ τῶν Μητροπολιτῶν τοῦ Ἀ. Ἰλλυρικοῦ ὑπὸ τὸν Θεσσαλονίκης—βικάριον τοῦ Πάπα—ἐλάμβανε συγκεκριμένον καὶ πραγματικὸν χαρακτῆρα.

Τὴν ἐξέλιξιν ταύτην τῶν σχέσεων μεταξὺ Ρώμης καὶ Θεσσαλονίκης θὰ παρακολουθήσωμεν ἐνταῦθα συντόμως καὶ τοῦτο διὰ νὰ δυνηθῶμεν νὰ καθορίσωμεν τὴν θέσιν τῆς ἐν Κρήτῃ Ἐκκλησίας.

Ἐλέχθη προηγουμένως ὅτι ἐν ἀρχῇ ἡ Ἐκκλησία τοῦ Ἀνατολικοῦ Ἰλλυρικοῦ ἦτο τελείως ἀνεξάρτητος¹, πρέπει ὁμως νὰ προσθέσωμεν ὅτι ἡ τάσις αὕτη πρὸς τὴν ἀνεξαρτησίαν² διετηρήθη καὶ κατόπιν καὶ οὐχὶ ἄνευ ἀγῶνος δεινοῦ κατώρθωσαν οἱ Πάπαι νὰ στερεώσωσι τὴν ἐξουσίαν αὐτῶν ἐπὶ τοῦ Ἀνατολικοῦ Ἰλλυρικοῦ καὶ μάλιστα τῇ συνεργασίᾳ πολλάκις αὐτῶν τῶν Μητροπολιτῶν Θεσσαλονίκης. Ὁ παράδοξος οὗτος ἐκ πρώτης ὄψεως ἰσχυρισμὸς καθίσταται τελείως εὐεξήγητος ἀν ληφθῆ ὑπ ὄψιν ἡ ἐξαιρετικὴ θέσις τοῦ Ἀνατολικοῦ Ἰλλυρικοῦ μὲ ἀξιώσεις ἀνεξαρτησίας μεταξὺ τῶν δύο ἰσχυροτέρων ἐκκλησιῶν, τῆς Ρωμαϊκῆς καὶ τῆς τοῦ Βυζαντίου. Τὸ Ἀνατολ. Ἰλλυρικὸν ὡς ἰδιαιτέρον ἀνεξάρτητον πατριαρχεῖον δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ διατηρηθῆ ἐπὶ πολὺ. Θᾶπτον ἢ βραδύτερον κατ' ἀνάγκην ἔπρεπε

1) Ἀποδείξεις βλ. παρὰ Λεπόρσι ἔ. ἀ. σελ. 15--22.

2) «Εἶναι φανερὸν ἐκ τούτων ὅτι ὁ Ἀχόλιος (ἐπίσκοπος Θεσσαλονίκης) ἀνέλαβε πλέον τὸ ἔργον ὑπερτάτου χειραγωγοῦ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς καὶ φύλακος τῆς καθαρότητος τῆς πίστεως ἀνὰ πᾶν τὸ Ἰλλυρικόν», Λεπόρσι ἔ. ἀ. σελ. 40.

νά υποταχθῆ εἴτε εἰς τὴν ἀρχαίαν εἴτε εἰς τὴν Νέαν Ρώμην. Τοῦτο κατανοοῦντες οἱ Μητροπολίται Θεσσαλονίκης καὶ μεταξὺ δύο πυρῶν εὐρισκόμενοι, πολλάκις ἐξέλεγον ἐκ τῶν δύο κακῶν τὸ μὴ χειρόν. Καὶ ἐπειδὴ ὁ κίνδυνος ἀπὸ μέρους τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως διὰ τὴν ἐγγύτητα αὐτοῦ, τὴν πολιτικὴν ἐξάρτησιν τοῦ Ἀνατολ. Ἰλλυρικοῦ ἐκ τοῦ Βυζαντίου, καὶ τὴν ἐπιρροὴν τοῦ Πατριάρχου τῆς πρωτεύουσας ἦτο ἄμεσος καὶ μεγαλύτερος ἢ ὁ κίνδυνος ἐκ τῆς ἀπομακρυσμένης Ρώμης, διὰ τοῦτο οἱ Μητροπολίται Θεσσαλονίκης σχεδὸν πάντοτε ἀπέκλινον πρὸς τοὺς Πάπας, ἵνα λάβωσι παρ' αὐτῶν τὴν ἐπικύρωσιν τῶν ἐξαρχικῶν αὐτῶν δικαιωμάτων, καὶ τοῦτο διότι ἡ ἔλλειψις τῆς τοιαύτης ἐπικυρώσεως ἠδύνατο νὰ παράσχη βάσιν καὶ ἐπιχειρήματα διαμαρτυρίας καὶ ἀνυποταξίας ἀπὸ μέρους τῶν δυσηρεστημένων μητροπολιτῶν τοῦ Ἀν. Ἰλλυρικοῦ. Οἱ δὲ Πάπαι ὄχι μόνον ἀνεγνώριζον τὸ τοιοῦτον δικαίωμα εἰς τὸν Θεσσαλονίκης, ἀλλὰ καὶ ἐνεθάρρουν αὐτὸν εἰς τὰς συγκεντρωτικὰς αὐτοῦ τάσεις, διὰ τῆς εἰς αὐτὸν ἀναθέσεως ἐποπτείας καὶ ἐλέγχου ἐπὶ τῶν ἄλλων ἐκκλησιῶν τοῦ Ἰλλυρικοῦ.

Οἱ Πάπαι τῆς Ρώμης ἤρχισαν τὰς σχέσεις αὐτῶν πρὸς τὴν Θεσσαλονίκην, κατὰ τὴν συνήθειάν των, διὰ λεπτοτάτων ἐκφράσεων ἀδελφικῶν διαθέ-

1) Κατὰ τὸ 386 ὁ Πάπας Σιρίκιος (καὶ κατόπιν κατὰ τὸ 402 ὁ Ἰννοκέντιος ὁ Ι) δι' ἐπιστολῆς του πρὸς τὸν Θεσσαλονίκης Ἀνύσιον ἀνεγνώριζε τὸ δικαίωμα τοῦ Ἐπισκοπ. νῦ Θεσσαλονίκης νὰ ἐπικυρῶνῃ διὰ τῆς συγκαταθέσεώς του τὰς ἐκλογὰς ἐπισκόπων ἀνὰ πᾶν τὸ Ἰλλυρικόν. Δεκρῶσαι ἔ. ἄ. σελ. 59-60.

σεων, διὰ νὰ καταλήξουν ἐντὸς ὀλίγου εἰς τὴν πλήρη ὑφ' ἑαυτοὺς ὑποταγὴν τοῦ Ἀνατολικοῦ Ἰλλυρικοῦ. Μεταξὺ τῆς ἐπιστολῆς, τὴν ὁποίαν ὁ Πάπας Δάμασος ἀπέστειλε κατὰ τὸ 370 πρὸς τὸν Μητροπολίτην Θεσσαλονίκης καὶ τοὺς λοιποὺς ἐπισκόπους τοῦ Ἰλλυρικοῦ¹ καὶ γενικῶς τοῦ χαρακτῆρος, ὃν ἔφερον αἱ μεταξὺ Ρώμης καὶ Θεσσαλονίκης σχέσεις ἐπὶ τοῦ μεγίστην ἔχοντος ἐπιρροὴν ἐξάρχου τοῦ Ἰλλυρικοῦ Ἀχολίου (360—383) καὶ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Πάπα Βονιφατίου (422) πρὸς τὸν Ροῦφον, ἣτις εἶναι πλήρης ἀπειλῶν καὶ ἐπιπλήξεων², παρατηρεῖται κολοσσιαία διαφορὰ. Κατὰ τὸ μεσολαβῆσαν διάστημα οἱ Πάπαι κατώρθωσαν τὸ σεμνὸν καὶ πατρικὸν «mandat» τοῦ Ἰννοκεντίου νὰ μεταβάλωσιν εἰς τὸ ἀγέρωχον «volumus» «decernimus» «nulli permittemus» καὶ τὸ ἀπεριφράστως προστακτικὸν «debet».

Ἡ οὕτω πὼς στερεωθείσα ἐξουσία τοῦ Πάπα ἐπὶ τοῦ ἐν τῷ Ἰλλυρικῷ Βικαρίου αὐτοῦ συνίστατο εἰς τὰ ἑξῆς: α') Ὁ Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης ὡς τοποτηρητὴς τοῦ ἀποστολικοῦ θρόνου, ὄφειλε νὰ ὑποβάλλῃ τῷ Πάπα τὰ πρακτικὰ τῶν συνόδων τοῦ βικαριάτου (τῶν ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ Θεσσαλονίκης συνερχομένων συνόδων τῶν ἐπισκόπων τοῦ Ἀνατολικοῦ Ἰλλυρικοῦ) πρὸς ἐπικύρωσιν.

1) Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη εἶναι τὸ πρῶτον γνωστὸν μνημεῖον τῶν μεταξὺ Ρώμης καὶ Θεσσαλονίκης σχέσεων. Ἐν αὐτῇ δὲν ὑπάρχει οὐδὲ σκιά οἰασθήτερος ἐξαρτήσεως τῶν ἐπισκόπων τοῦ Ἰλλυρικοῦ ἀπὸ τῆς Ρώμης.

2) Τὸ αὐτὸ παρατηρεῖται καὶ εἰς τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Πάπα Λέοντος τοῦ I (444) πρὸς τὸν Ἀναστάσιον.

β') Διὰ πάσας τὰς σπουδαίας ὑποθέσεις (causae majores) καὶ τὰ ἐπίδικα ζητήματα, διὰ τὴν λύσιν τῶν ὁποίων δὲν ἤρκει ἡ ἐξουσία αὐτοῦ τοῦ βικαρίου καὶ τῆς Συνόδου τῶν παρ' αὐτῷ ἐπισκόπων, ὤφειλεν ὁ Θεσσαλονίκης νὰ ἀποτείνεται πρὸς τὸν ἀποστολικὸν θρόνον, ὅστις ἀπεφαίνετο ἀνεκκλήτως.

γ') Ἐκτὸς τούτων ὁ Πάπας εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ δικάζη ὡς ἀνώτατος δικαστής, τὰς κατ' ἔφεσιν αὐτῷ ὑποβαλλομένας παρ' ἐπισκόπων τοῦ Ἀνατολ. Ἰλλυρικοῦ ἐκκλήσεις κατ' ἀποφάσεων τῆς τοπικῆς Συνόδου.

Κατόπιν τούτων, εἰς τί ἄρα γε συνίστατο ἡ ἐξάρτησις τῶν ἐπαρχιακῶν μητροπολιτῶν, ἐπομένως καὶ τοῦ Μητροπολίτου Κρήτης, ἀπὸ τὸν ἀντιπρόσωπον τοῦ Πάπα; Ἡ ἀπάντησις εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο ἀρκετὰ σαφῶς περιέχεται εἰς τὰς ἐπιστολάς τοῦ Πάπα Ἰννοκεντίου πρὸς τὸν Ἀνύσιον¹, Σίξτου πρὸς τοὺς ἐπισκόπους τοῦ Ἰλλυρικοῦ² καὶ Λέοντος πρὸς τὸν Ἀναστάσιον³. Οἱ ἐπαρχιακοὶ Μητροπολίται, ὡς ἄλλως τε καὶ οἱ ἐπίσκοποι, ὤφειλον νὰ λαμβάνωσι τὴν ἐπικύρωσιν τῆς ἐκλογῆς των παρὰ τοῦ ἀντιπροσώπου τοῦ Πάπα (τοῦ Θεσσαλονίκης), ἄνευ τῆς γνώσεως τοῦ ὁποίου οὐδεμίᾳ χειροτονία ἐπισκόπου ἠδύνατο νὰ τελεσθῇ⁴. Ὁ Θεσσαλονίκης πρὸς

1) Δεπόρσι ε. ἀ. σελ. 69.

2) Αὐτόθι σελ. 111.

3) Αὐτόθι σελ. 129.

4) Ἐκτὸς τούτου ἐν τῇ ἐπιστολῇ τοῦ Λέοντος πρὸς τὸν Ἀναστάσιον ἀναφέρεται ὅτι ὁ Βικάριος (ὁ Θεσσαλονίκης) χειροτονεῖ τοὺς ἐπαρχιακοὺς Μητροπολίτας, ἀλλ' ἐν τῇ ἐπιστολῇ αὐτοῦ πρὸς τοὺς ἐπισκόπους Δαρδανίας ὁ Πάπας Γελάσιος (496) συμβουλεύει αὐτοὺς

τούτοις εἶναι ἐκεῖνος, μέσῳ τοῦ ὁποίου ἔρχονται εἰς σχέσεις μετὰ τοῦ Πάπα πάντες οἱ ἐπίσκοποι τοῦ Ἰλλυρικοῦ. Εἶχε προσέτι τὸ δικαίωμα αὐτογνωμόνως νὰ συγκαλῆ τοὺς ἐν ταῖς ἐπαρχίαις Μητροπολίτας καὶ ἐπισκόπους πρὸς ἀπαρτισμὸν τοπικῆς (ὀλοκλήρου τοῦ Ἄνατολ. Ἰλλυρικοῦ) Συνόδου.

Ὡς πρὸς τὸ ζήτημα: ποίαν θέσιν κατεῖχεν ὁ μητροπολίτης Κρήτης μετὰ τῶν ἄλλων μητροπολιτῶν τοῦ Ἰλλυρικοῦ, ἡ ἀπάντησις εἶναι ἀρκετὰ δύσκολος. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον μετὰ βεβαιότητος δύναται νὰ λεχθῆ εἶναι ὅτι οὐδαμῶς κατετάσσετο μετὰ τῶν τελευταίων. Εἶναι ἀναμφίβηλον ἐπὶ παραδείγματι ὅτι πρῶτος μετὰ τὸν Βικάριον ἐθεωρεῖτο ὁ Κορίνθου, καὶ ὁμως ἐν τῇ 3ῃ Οἰκουμενικῇ Συνόδῳ Ἰκόνιος ὁ μητροπολίτης Κρήτης κατέχει τιμητικωτέραν θέσιν καὶ τίθεται πρὸ τοῦ Περιγένοῦς τοῦ μητροπολίτου Κορίνθου, Ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν πατέρων τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου Μαρτύριος ὁ μητροπολίτης Γορτύνης τίθεται 45ος, ἀμέσως μετὰ τὸν Ἀττικὸν τὸν μητροπολίτην Νικοπόλεως ἦτοι δευτέρος μετὰ τῶν μητροπολιτῶν τοῦ Ἰλλυ-

νὰ ἔχονται τῆς *συνηθείας*, κατὰ τὴν ὁποίαν τοὺς ἐπισκόπους τῶν ἐπαρχιῶν ὄφειλε νὰ χειροτονῆ ὁ Μητροπολίτης (τῆς περιφερείας), τοῦτον δὲ οἱ συνεπαρχιωταὶ αὐτοῦ ἐπίσκοποι. Ὅταν ἔγραφε τοῦτο ὁ Γελάσιος οἱ σχέσεις αὐτοῦ μετὰ τοῦ μητροπολίτου Θεσσαλονίκης Ἄνδρέου ἦσαν διακεκομμένα καὶ καθίσταται ἐπομένως εὐνόητον διατὶ ὁ Πάπας θέλει νὰ ἀγνοῇ τὸν πρῶτον βικάριον του. Ἐν τοιαύτῃ ὁμως περιπτώσει γεννᾶται τὸ ζήτημα διατὶ ἡ χειροτονία τοῦ Μητροπολίτου ὑπὸ τῶν ἐπισκόπων τῆς ἐπαρχίης του χαρακτηρίζεται ὡς *ἕθους*; Πιθανότατα ἡ χειροτονία τῶν ἐπαρχιακῶν μητροπολιτῶν δὲν ἀπετέλει ἀποκλειστικὸν δικαίωμα τοῦ παπικοῦ ἀντιπροσώπου, ἐν ᾧ τούναντιον ἡ ἐπικύρωσις τῆς ἐκλογῆς τῶν ἡτο οὐσιῶδες μέρος τῶν ἀντιπροσωπευτικῶν του προνομίων.

ρικοῦ. Κατὰ τὸ 457 ὁ αὐτοκράτωρ Λέων ὁ Ι', προ-
τείνουν εἰς τοὺς ἐπισκόπους Ἀνατολῆς νὰ ἐκφέρωσι
τὴν κρίσιν των περὶ τῆς ἐν Χαλκηδόνι Συνόδου
(Δ. Οἰκουμενικῆ) καὶ Τιμοθέου τοῦ Αἰλούρου,
ἀπευθύνει τὴν ἐρώτησίν του καὶ πρὸς τοὺς μητρο-
πολίτας τοῦ Ἰλλυρικοῦ ἦτοι Εὐξιθέω Θεσσαλονί-
κης, Πέτρῳ Κορίνθου, Εὐγενίῳ Νικοπόλεως, Μαρ-
τυρίῳ Κρήτης, Βιγιλαντίῳ Λαρίσσης, Λουκᾷ Διο-
ραχίου, Οὐρσικίῳ Σκοπείων καὶ Ζωσίμῳ Σαρδι-
κῆς. Ἐνταῦθα ὁ Κρήτης τίθεται 3ος μετὰ τὸν Βι-
κάριον. Ἐν τῇ Ε. Οἰκουμενικῇ Συνόδῳ ὁ μητρο-
πολίτης Γορτύνης τίθεται ἤδη 35ος ἢ 37ος καὶ δὴ
ὑπὲρ τὸν Φωκᾶν, ἀντιπρόσωπον τότε τοῦ Ἀρχιεπι-
σκόπου τῆς 1ης Ἰουστινιανῆς.

Ἐν δὲ τῇ ΣΤ. Οἰκουμενικῇ Συνόδῳ ὁ Κρήτης
μετὰ τοῦ Κορίνθου καὶ τοῦ Ἀθηνῶν, φέρει τὸν τί-
τλον λεγάτου (—ἀπεσταλμένου) «τῆς ἁγίας συνό-
δου τοῦ ἀποστολικοῦ θρόνου τῆς Πρεσβυτέρας Ρώ-
μης». Ἀπὸ πότε ἀκριβῶς οἱ μητροπολίται Κρήτης
ἔφερον τὸν τίτλον τοῦτον καὶ ποίαν σημασίαν ἔχει;
Τοιοῦτον τίτλον μέχρι τῶν μέσων τοῦ 6ου αἰῶνος
φέρει μόνον ὁ μητροπολίτης Θεσσαλονίκης. Ἐκτοτε
ὅμως καὶ οἱ μητροπολίται Νικοπόλεως καὶ Κορίν-
θου ἀρχίζουν νὰ λαμβάνωσι παρὰ τῶν παπῶν τὸ
pallium, εἰς ἔνδειξιν παραχωρουμένων αὐτοῖς ἰδι-
αιτέρων δικαιωμάτων καὶ προνομίων, συγχρόνως
δὲ ἀπονέμεται αὐτοῖς καὶ ὁ τίτλος τοῦ λεγάτου.
Ἄγνωστον δὲ πότε ἀπενεμήθη οὗτος καὶ τῷ μητρο-
πολίτῃ Κρήτης. Ἄν ὑποθέσωμεν μετὰ τοῦ Δεπόρ-
σκι, ὅτι «οἱ ἐπίσκοποι οὗτοι ἦσαν λεγάτοι τοῦ Ρώ-

μης ὄχι εἰδικῶς καὶ μόνον κατὰ τὸ διάστημα τῶν ἐργασιῶν τῆς Συνόδου¹, ἀλλ' ἔφερον τὸν τίτλον τοῦτον διαρκῶς»² καὶ ἂν οὗτος συνῴδευε πράγματι τὴν ἀπονομὴν τοῦ pallium, ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει δύναται μετὰ θετικότητος νὰ ὑποτεθῇ ὅτι μετὰ τοῦ τίτλου τούτου συνεδέετο ἀκριβῶς ἀναγνώρισις ἀνεξαρτησίας ἀπὸ τὸν μητροπολίτην Θεσσαλονίκης. Περὶ τούτου μαρτυρεῖ καὶ τὸ γεγονός ὅτι «οἱ ἐπίσκοποι Ρώμης ἐθεώρουν καθῆκον αὐτῶν νὰ ἀναγγέλλωσιν τὴν ἀνάρρησιν αὐτῶν εἰς τοὺς διὰ τοῦ παλλίου τιμηθέντας μητροπολίτας, οὐχὶ διὰ τοῦ μητροπολίτου Θεσσαλονίκης, ἀλλ' ἀπ' εὐθείας»³. Εἰς τὸν κατάλογον τῶν Πατέρων τῆς Πενθέκτης Συνόδου ὁ Κρήτης κατέχει τὴν πέμπτην θέσιν, τιθέμενος μετὰ τοὺς μητροπολίτας Καισαρίας, Ἐφέσου, Ἡρακλείας καὶ Κορίνθου. Πάντα ταῦτα μαρτυροῦσι περὶ τῆς σπουδαιότητος τῆς ἐκκλησίας τῆς Κρήτης καὶ περὶ τοῦ σπουδαιοτάτου ρόλου, ὃν ἀνέκαθεν ἔπαιξαν οἱ ἱεράρχαι τῆς Κρήτης ἐν τῷ τοπικῷ καὶ πανεκκλησιαστικῷ ἔργῳ.

Ὁ μητροπολίτης Κρήτης μέχρι τοιούτου βαθμοῦ ἠσθάνετο ἑαυτὸν ἰσχυρὸν⁴ ὥστε διεξεδίκει ἀνεξαρτησίαν καὶ ἀπὸ τὸν Θεσσαλονίκης. Τοῦλάχιστον τὴν κατὰ τοῦ παπικοῦ ἀντιπροσώπου δυσαρέσκειάν των οἱ ἱεράρχαι τῆς Κρήτης οὐχὶ ἅπαξ μόνον ἐξεδήλωσαν. Εἰς τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Πάπα Λέοντος

1) Le Quien Oriens Christ. II, 23.

2) Δεπόρσι ἔ. ἁ. σελ. 209.

3) Δεπόρσι ἔ. ἁ. σελ. 70.

4) Δεπόρσι ἔ. ἁ. σελ. 207 καὶ 124.

πρὸς τοὺς μητροπολίτας τοῦ Ἰλλυρικοῦ (444), ἐν ἧ οὗτος, ὀρίζων τὰς σχέσεις τῶν μητροπολιτῶν πρὸς τὸν Βικαριόν του (τὸν Θεσσαλονίκης) λέγει, ὅτι οὗτοι εὐρίσκονται πρὸς αὐτὸν εἰς τὴν αὐτὴν σχέσιν, εἰς ἣν εὐρίσκονται πρὸς αὐτοὺς οἱ ἐπίσκοποι τῆς περιφερείας τῶν, καὶ ἀπειλεῖ ὅτι οἱ ἐκ τῶν μητροπολιτῶν διεκδικοῦντες μείζονα αὐτοτέλειαν κινδυνεύουν νὰ χάσουν καὶ ἐκεῖνο τὸ ὅποῖον ἤδη ἔχει παραχωρηθῆ ὑπὸ τοῦ ἀποστολικοῦ θρόνου, εἰς τὴν ἐπιστολὴν ταύτην μετὰ δύο ἔτη ἀπήντησαν ἐκ τῶν 10 μητροπολιτῶν τοῦ Ἰλλυρικοῦ μόνον οἱ ἑξί¹. Ὁ τότε Θεσσαλονίκης Ἀναστάσιος ὑποβάλλων τὴν ἀπάντησιν ταύτην τῶν μητροπολιτῶν εἰς τὸν Πάπαν, πληροφοροεῖ αὐτὸν μεταξὺ ἄλλων, ὅτι ἐκτὸς τοῦ Μητροπολίτου Κορίνθου καὶ ἄλλων ἐπαρχιῶν οἱ ἐπίσκοποι (μητροπολίται) δὲν διακρίνονται διὰ τὴν πρὸς αὐτὸν ὑποταγὴν τῶν. Εἶναι δὲ ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας, ὅτι μεταξὺ ἐκείνων, οἵτινες δὲν ἐλάμβανον ὑπὸ σπουδαίαν ἔποψιν τὰς διαταγὰς τῆς Ρώμης καὶ τοῦ ἀντιπροσώπου τῆς, ἦτο καὶ ὁ μητροπολίτης Κρήτης.

Ἐν ἔτει 667 ὁ μητροπολίτης Κρήτης Παῦλος μετὰ τῆς περὶ αὐτὸν συνόδου ἐστέρησεν Ἰωάννην τὸν ἐπίσκοπον Λάμπης τῆς καθέδρας του, καὶ ὅταν οὗτος ἐζήτησε νὰ ἀπευθύνῃ ἔκκλησιν πρὸς τὸν Πάπαν, ὁ Παῦλος τῷ ἀπεκρίθη ὅτι αἰτεῖται ἀναρμο-

1) Ὁ Τηλεμών ὑποθέτει ὅτι οἱ τέσσαρες μὴ ὑπογράψαντες τὴν ἀπάντησιν εἶναι: Ἀττιζὸς ὁ Νικοπόλεως, Ἐρασίστρατος ὁ Κορίνθου, Μαρτύριος ὁ Γορτύνης καὶ Οὐρσίκιμος ὁ Σκοπέων ἢ Ζώσιμος ὁ Σαρδιζῆς.

δίως (non competenter) καὶ ὅτι δὲν ἀφῆκε νὰ φθάσῃ ἢ αἵτησίς του «ad principis apostolorum limina». Ὁ Ἰωάννης ὁμοίως—φαίνεται—ἀπέστειλε τὴν ἐκκλησίαν του δι' ἄλλης ὁδοῦ καὶ ὄχι διὰ τῆς ἱεραρχικῆς καὶ ὁ Πάπας Βιταλιανός, κηρύσσων τὰς σχετικὰς ἀποφάσεις τῆς Κρητικῆς Συνόδου ἀκύρους (inania et vacua) αὐστηρῶς ἐπιπλήττει τὸν Παῦλον, δὲν προβαίνει ὁμοίως καὶ μέχρι τιμωρίας αὐτοῦ, διότι θεωρεῖ τὸ διάβημά του μᾶλλον ἐξ ἀγνοίας προελθὸν (magis per ignorantiam). Τοιαῦτα ὁμοίως δείγματα ἐπιεικειᾶς ἢ πονηρᾶ τῆς Ρώμης πολιτικῆ παρεῖχε πάντοτε ὁσάκις ἢ δὲν ἠδύνατο νὰ πράξῃ ἄλλως ἢ πάσης ἄλλης ἢ το συμφορετώτερα τοιαύτῃ διαγωγῇ. Ἐν τῇ προκειμένῃ δὲ περιπτώσει ὁ Πάπας δὲν ἠδύνατο ἢ δὲν ἠθέλε νὰ τιμωρήσῃ τὸν ἐπὶ διαρκεῖ ἀπειθείᾳ διακρινόμενον μητροπολίτην Κρήτης, διότι προφανῶς δὲν ἐπεθύμει νὰ ἀφυπνίσῃ κοιμωμένην ἤδη δυσαρέσκειαν πολλῶν ἐκ τῶν μητροπολιτῶν τοῦ Ἰλλυρικοῦ καὶ νὰ δημιουργήσῃ θόρυβον, ὅστις ἐν πάσῃ περιπτώσει δὲν θὰ κατέληγεν εἰς ὄφελος τῶν ἀξιώσεων τοῦ Πάπα καὶ τῆς ἐξουσίας τοῦ ἀντιπροσώπου του (τοῦ Θεσσαλονίκης). Ὁ Κορίνθου, ὁ Κρήτης καὶ ἄλλοι τινὲς τῶν μητροπολιτῶν τοῦ Ἰλλυρικοῦ, θέλοντες ἢ ὑποταγῇ καὶ ἐξάρτησίς των νὰ εἶναι ὅσον τὸ δυνατὸν ὀλιγώτερον αἰσθητῇ, προὔτιμων βεβαίως νὰ ὑποτάσσωνται τῷ μακρὰν εὗρισκομένῳ Πατριάρχῃ Κωνσταντινουπόλεως, μετὰ τοῦ ὁποίου ἄλλως τε ὡς Πατριάρχου τῆς πρωτεύουσης τοῦ Κράτους συνέδεον αὐτοὺς καὶ ἄλλα ζωτικὰ συμφέροντα, παρὰ

νὰ ἔχωσιν ὑπὲρ ἑαυτοὺς δύο συγχρόνως κυρίους, ὧν ἑκάτερος ἦτο φιλαρχώτερος τοῦ ἑτέρου· ἐκτὸς δὲ τούτου ὁ Θεσσαλονίκης ἦτο τόσον πλησίον. Τοῦτο ἀκριβῶς ἐννοοῦντες καὶ οἱ Πάπαι προσεπάθουν πᾶν γεννώμενον ζήτημα νὰ ἐξομαλύνωσι διὰ τῆς εἰρηνικῆς μᾶλλον ὁδοῦ παρὰ δι' ἀποτόμου διαγωγῆς νὰ ἐνισχύωσι τὴν κατ' αὐτῶν καὶ τοῦ ἀντιπροσώπου τῶν δυσαρέσκειαν, συγχρόνως δὲ καὶ τὰς ἡμέρας τῆς ἡμέρας ἰσχυροτέρας καθισταμένας τάσεις τῶν μητροπολιτῶν τοῦ Ἰλλυρικοῦ πρὸς τὸς Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως¹. Ἀλλὰ καὶ μὴ τιμωρῶν τὸν μητροπολίτην Κρήτης ὁ Πάπας ἀμφέβαλλεν ἂν θὰ ὑπετάσσειτο οὗτος εἰς τὴν ἀπόφασίν του καὶ διὰ τοῦτο ὁ Βιταλιανὸς δὲν ἐθεώρησεν περιττὸν νὰ ἀπευθυνθῆ συγχρόνως καὶ πρὸς τὸν αὐτοκρατικὸν κουβικουλᾶριον Βαάνον, παρακαλῶν αὐτὸν νὰ ὑποστηρίξῃ τὸν ἐπίσκοπον Ἰωάννην.

8. Ὁ Μητροπολίτης Κρήτης ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ του

Ἐντὸς τῆς νήσου Κρήτης ὁ Μητροπολίτης Γορτύνης (ὁ Κρήτης) εἶχε τὰ αὐτὰ δικαιώματα καὶ προνόμια, ἅτινα εἶχε καὶ οἰοσδήποτε ἄλλος μητροπολίτης ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς περιφερείας του. Ἐπικύρωσιν τυπικὴν τῶν δικαιωμάτων τούτων (λέγομεν τυπικὴν διότι ἐν τῇ πράξει ὑφίσταντο καὶ ἄνευ τῆς παπικῆς κυρώσεως) εὐρίσκομεν εἰς τὰς ἐπιστολάς τῶν παπῶν πρὸς τὸν μητροπολίτην Θεσσαλο-

1) Λεπόρσι ἔ. ἀ. σελ. 85—89.

νίκης ἢ καὶ ἀπ' εὐθείας πρὸς τοὺς μητροπολίτας τοῦ Ἰλλυρικοῦ. Ὁ Πάπας Ἰννοκέντιος ἐν ἔτει 415 ἐν τῇ ἐπιστολῇ αὐτοῦ πρὸς Ραῦφον τὸν Θεσσαλονίκης, γράφει μεταξύ ἄλλων ὅτι τὰ συνήθη δικαιώματα τῶν μητροπολιτῶν ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς περιφερείας των πρέπει νὰ παραμένωσιν ἀπαραβίαστα. Τίνα ὁμως ἦσαν τὰ «συνήθη» ταῦτα δικαιώματα; Ὁ Πάπας Λέων ὁ 1ος ἐν τῇ πρὸς τοὺς μητροπολίτας τοῦ Ἰλλυρικοῦ ἐπιστολῇ του (444) λέγει ὅτι εἰς αὐτοὺς ἀνήκει α') τὸ δικαίωμα τῆς χειροτονίας τῶν ἐπισκόπων τῆς ἐπαρχίας των, ἀλλὰ περὶ ἐκάστου τῶν ἐκλεγομένων ἐπισκόπων ὀφείλουσι νὰ εἰδοποιῶσι τὸν ἀντιπρόσωπον τοῦ Πάπα (τὸν Θεσσαλονίκης) καὶ νὰ ζητῶσι τὴν συμβουλὴν του'. β') Ὁ μητροπολίτης ἀποστέλλει εἰς τὴν Σύνοδον τοῦ Θεσσαλονίκης δύο ἐκ τῶν ἐπισκόπων τῆς ἐπαρχίας του καὶ ἐκείνους οὕς αὐτὸς ἤθελε (κατ' ἀρχὰς ἀπεστέλλοντο τρεῖς ὁ Λέων ὁμως περιώρισε τὸν ἀριθμὸν τοῦτον εἰς δύο). γ') Συγκαλεῖ τοὺς ἐπισκόπους τῆς ἐπαρχίας του εἰς σύνοδον τοπικὴν δις τοῦ ἔτους, πρὸς λύσιν πάντων τῶν ἐν τοῖς ὁρίοις τῆς ἐπαρχίας του προκυπτόντων ἐκκλησιαστικῶν ζητημάτων καὶ πρὸς ἐξέτασιν τῶν κατ' ἀλλήλων καὶ κατὰ τῶν ἐπισκόπων αὐτῶν παραπόνων τῶν κληρικῶν. Περὶ τῶν μεταξύ τῶν ἐπισκόπων γεννωμένων ζητημάτων ὁ Μητροπολίτης ἀναφέρει εἰς τὸν Βικάριον, ὅστις μόνος ἢ μετὰ τῆς περὶ αὐτὸν Συνόδου ἀποφαίνεται περὶ αὐτῶν.

1) Δεπάρσι ε. ἀ. σελ. 122.

Οὕτως ἐν τῇ δικαστικῇ ἱεραρχίᾳ ἡ ἐπαρχιακὴ Σύνοδος ἐδίκαζεν ὡς Πρωτοδικεῖον, ὁ Βικάριος μετὰ τῆς περὶ αὐτὸν Συνόδου ὡς Ἐφετεῖον καὶ ὁ Πάπας ὡς Ἄρειος Πάγος¹.

Αἱ ἐπαρχιακαὶ σύνοδοι τῆς νήσου Κρήτης ἀναμφιβόλως συνήρχοντο ἐν τῇ πρωτευούσῃ, ὅπου ἦτο καὶ ἡ ἔδρα τοῦ μητροπολίτου ἦτοι ἐν Γορτύνῃ. Θὰ ἦτο ἄκρως ἐνδιαφέρον διὰ τὴν ἰδιαρφώτισιν τῆς ἱστορίας τῆς ἐν Κρήτῃ ἐκκλησίας ἂν ἐσώζοντο τὰ πρακτικὰ ἔστω καὶ ὀλίγων μόνον ἐκ τῶν συνόδων τούτων. Ἐκτὸς τοῦ πλήθους τῶν ἄλλων ζητημάτων, ἅτινα θὰ εὑρισκον ἐν αὐτοῖς τὴν λύσιν των, καὶ τὸ σπουδαιότατον ζήτημα: πόσαι ἀκριβῶς ἐπισκοπαὶ ὑπῆρχον ἐκάστοτε ἐν Κρήτῃ καὶ πότε ἐκάστη ἐξ αὐτῶν ἰδρῦθη δὲν θὰ παρουσίαζε τὰς κολοσσιαίας δυσκολίας, ἃς παρουσιάζει τώρα μὲ τὴν λιτότητα τῶν σχετικῶν ἱστορικῶν πληροφοριῶν. Τὴν πρώτην σοβαρὰν πληροφορίαν περὶ τοῦ ζητήματος τούτου εὑρίσκομεν εἰς τὰ πρακτικὰ τῆς ἐν Σαρδικῇ Συνόδου² (343) ὅπου εὑρίσκονται αἱ ὑπογραφαὶ τῶν ἐξῆς ἐπισκόπων Κρήτης 1) Μουσωνίου ἐπισκό-

1) Ταῦτα κατὰ τὰς διατάξεις τοῦ Πάπα. Τὸ παράδειγμα ὅμως τοῦ ἐπισκόπου Λάμπης (περὶ τοῦ ὁποίου ἐγένετο ἤδη λόγος) ἀπενθνήεντος ἀμέσως πρὸς τὸν Πάπαν, ἐνῶ ἀφ' ἐνὸς δεῖκνυει ὅτι ἡ ἐξάρτησις τῆς ἐν Κρήτῃ ἐκκλησίας ἀπὸ τὸν Θεσσαλονίκης ἦτο σχεδὸν ὀνομαστικὴ μόνον, ἐξ ἄλλου μαρτυρεῖ ὅτι εἰς τὰ ἔμματα αὐτῶν τῶν παπῶν ἡ κατ' ἔφεσιν παρὰ τοῦ Βικαρίου δίκη δὲν θεωρεῖται ἀπαραίτητος, παρὰ τὰ ὑπὸ τοῦ Πάπα Βονιφατίου (418—422) ὑποστηριζόμενα ὅτι καὶ εἰς τὰς περιπτώσεις ἀκόμη ἐκείνας, καθ' ἃς ἐκ τοῦ Ἰλλυρικῆ ἀπενθνήενται πρὸς αὐτὸν διὰ τὴν λύσιν διαφόρων ζητημάτων, οὗτος ἀποφαίνεται μόνον ἐν συμφωνίᾳ μετὰ τοῦ Βικαρίου του.

2) Ἀπὸ τὰ ὁποῖα λείπει ἡ ὑπογραφή τοῦ μητροπολίτου Γορτύνης.

που Ἡρακλείου (Ἡράκλειον ἢ Ἡράκλεια), 2) Συμφόρου ἐπ. Ἱεραπύτνης, 3) Κυδωνίου ἐπ. Κυδωνίας καὶ 4) Εὐκίσσου ἐπ. Κισσάμου. Εἶναι τελείως ἀπίθανον ὅτι εἰς τὴν ὡς ἄνω σύνοδον παρίσταντο πάντες οἱ ἐπίσκοποι Κρήτης. Εἶναι ἀναμφισβήτητον ἐπὶ παραδείγματι ὅτι ἐν τῇ Κνωσῷ ὑπῆρχεν ἐπίσκοπος (Πινυτὸς) ἤδη ἐπὶ Μάρκου Αὐληρίου καὶ Κομμόδου.

Ἐν ἔτει 457 ὁ αὐτοκράτωρ Λέων ὁ Θραξ τὴν ἐπιστολὴν αὐτοῦ, τὴν σχετικὴν μὲ τὴν ἐν Χαλκηδόνι Σύνοδον καὶ τὸν φόνον τοῦ Ἀλεξανδρείας Προτερίου, ἀπηύθυνε καὶ πρὸς τὸν μητροπολίτην Κρήτης Μαρτύριον. Οὗτος εἰς ἀπάντησιν στέλλει πρὸς τὸν αὐτοκράτορα ἐπιστολὴν—ἀπόφασιν τῆς ἐπαρχιακῆς Συνόδου τῆς Κρήτης, ἐν τῇ ὁποίᾳ εὐρίσκονται αἱ ὑπογραφαὶ ἐκτὸς τοῦ Γορτύνης Μαρτυρίου καὶ τῶν ἐξῆς ἐπισκόπων: Γενναδίου ἐπισκόπου Κνωσοῦ, Εὐφράτου ἐπ. Χερσονήσου, Εὐφρονίου ἐπ. Ἱεραπύτνης, Σέβωνος ἐπ. Κυδωνίας, Προσδοκίου ἐπ. Λάμπης, Κυρίλλου ἐπ. Σουβρήτων καὶ Νικήτα ἐπ. Καντάνου. Καὶ ἐπειδὴ εἶναι γνωστὸν ὅτι ὑπῆρχον ἤδη ἐπισκοπαὶ ἐν Ἐλευθέρῳ (ὁ ἐπίσκοπος αὐτῆς Ἐφραὶμ παρέστη εἰς τὴν ἐν Χαλκηδόνι Σύνοδον), ἐν Κισσάμῳ καὶ Ἡρακλείῳ (οἱ ἐπίσκοποι αὐτῶν Εὐκίσσος καὶ Μουσώνιος παρέστησαν ἐν τῇ ἐν Σαρδικῇ Συνόδῳ) καὶ ἐν Ἀπολλωνίᾳ (ὁ ἐπίσκοπος αὐτῆς Εὐσέβιος παρέστη ἐν Χαλκηδόνι) ἔπεται ὅτι κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 5ου αἰῶτος ὑπὸ τὸν μητροπολίτην Γορτύνης εὐρίσκοντο τοῦλάχιστον 11 ἐπίσκοποι.

Μεταξὺ τῶν ὑπογραφῶν τῶν πατέρων τῆς 7ης Οἰκουμενικῆς Συνόδου (785) εὐρίσκονται τὰ ὀνόματα δύο ἀκόμη ἐπισκόπων Κρήτης: Ἰωάννου ἐπ. Ἀρκαδίας καὶ Λέοντος ἐπισκόπου Φοίνικος¹. Κατὰ ταῦτα περὶ τὰ τέλη τῆς περιόδου τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων ὑπάρχουσιν ὠρισμένοι ἱστορικαὶ πληροφορίαι περὶ 13 ἐπισκοπῶν Κρήτης. Ὁ ἀριθμὸς ὅμως οὗτος πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἦτο πολὺ μεγαλύτερος, διότι ἐν τῷ Συνεκδήμῳ τοῦ Ἱεροκλέους ἀπαριθμοῦνται 21 ἐπισκοπαὶ Κρήτης².

Ἐπειδὴ ὁ κατάλογος οὗτος ἀντανακλᾷ κατάστασιν πραγμάτων καθιερωθεῖσαν καὶ ἐπικρατοῦσαν τοῦλάχιστον ἓνα αἰῶνα ἐνωρίτερον, δύναται νὰ λεχθῆ μετὰ βεβαιότητος ὅτι ἤδη κατὰ τὸ τέλος τοῦ 7ου αἰῶνος ἡ κρητικὴ ἐκκλησία ἐξίκετο εἰς τὸν ὕψιστον βαθμὸν τῆς ἀναπτύξεώς της. Ὁ πλήρης τῆς νήσου ἐκχριστιανισμὸς συνετελέσθη κατὰ τὸ τέλος τοῦ 4ου καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 5ου αἰῶνος καὶ θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ὑποτεθῆ ὅτι ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης ὑπῆρχον αἱ ἐπισκοπαὶ, κατάλογον τῶν ὁποίων ἔχομεν κατὰ τὸν 8ον αἰῶνα. Εἶναι ὅμως ἐξ ἄλλου ἀναντίρρητον (περὶ τούτου μαρτυροῦσιν αἱ ὑπογραφαὶ τῶν πρακτικῶν τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων) ὅτι παρατηρεῖται βαθμιαία αὔξησις τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐν Κρήτῃ ἐπισκοπῶν ἀκριβῶς ἀπὸ τοῦ 5ου αἰῶνος. Τοῦτο δύναται νὰ ἐξηγηθῆ ἐκ τοῦ ὅτι ἡ Κρήτη μετὰ τοὺς διωγμούς, ἀπολαύουσα 500ετοῦς

1) Le Quien ε. ἀ. II 266—274. Λεπόρσι ε. ἀ. 323—326.

2) Gust. Parthey, Hieroclis Synecdemus σελ. 13—14.

καὶ πλέον εἰρηνικῆς ζωῆς, ἠδυνήθη μέχρι τινὸς βαθμοῦ νὰ ἐπανορθώσῃ τὸν ἀρχαῖον πλοῦτον αὐτῆς καὶ νὰ ἐπιτύχῃ ἐσωτερικὴν ἀνάπτυξιν ὁμοίαν σχεδὸν πρὸς τὴν ἐπὶ τῆς κλασσικῆς αὐτῆς ἐποχῆς ἐπιτευχθεῖσαν. Πόλεις ἐρημωθεῖσαι ἀνέζησαν, ὁ πληθυσμὸς τῆς νήσου ἠύξήθη καταπληκτικῶς, αἱ ἀνάγκαι τῶν χριστιανῶν ἐπολλαπλασιάσθησαν καὶ ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας ἀπαιτεῖται ἡ ἐνίσχυσις τοῦ προσωπικοῦ αὐτῆς.

9. Οἱ σπουδαιότεροι τῶν Μητροπολιτῶν Γορτύνης κατὰ τὴν περίοδον τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων.

Ἐκ τῶν μητροπολιτῶν Κρήτης τῆς περιόδου ταύτης διασημότεροι ὑπῆρξαν οἱ ἑξῆς:

Εἰκόσιος. Περὶ αὐτοῦ οὐδὲν ἄλλο γνωρίζομεν ἢ ὅτι παρέστη εἰς τὴν 3ην Οἰκουμενικὴν Σύνοδον.

Μαρτύριος. Οὗτος μετέσχε τῆς δευτέρας ἐν Ἐφέσῳ Συνόδου τῆς ἄλλως ὀνομαζομένης ληστρικῆς, ὡς καὶ τῆς ἐν Χαλκηδόνι τετάρτης Οἰκουμενικῆς. Ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν μητροπολιτῶν, πρὸς οὓς ἀπηλυθύνθη ἡ ἐπιστολὴ τοῦ αὐτοκράτορος Λέοντος (457) εὐρίσκεται καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Μαρτυρίου (Μαρτυρίῳ Σεβασμιωτάτῳ ἐπισκόπῳ Γορτύνης). Ἐν τῇ ἀπαντητικῇ αὐτοῦ ἐπιστολῇ ὁ Μαρτύριος μετὰ τῆς περὶ αὐτὸν συνόδου ἐκφέρει τὴν γνώμην του περὶ τοῦ γνωστοῦ κακουργήματος—τῆς δολοφονίας τοῦ Ἀλεξανδρείας Προτερίου ὡς καὶ περὶ τῆς ἐν Χαλκηδόνι Συνόδου. Ἀναμφιβόλως διὰ τῆς

δραστηριότητος τοῦ ὑπερόχου τούτου ποιμένος ἐπεστράφησαν εἰς τὸν Χριστιανισμὸν πλεῖστοι ἐκ τῶν ἐν Κρήτῃ Ἑβραίων, κατόπιν τῆς ἐξαπατήσεως αὐτῶν ὑπὸ τινος ψευδοπροφήτου¹.

Θεόδωρος. Οὗτος ὑπέγραψε τὰ πρακτικὰ τῆς Ε' ἐν Κωνσταντινουπόλει Οἰκουμενικῆς Συνόδου (536). Ἡ ὑπογραφή αὐτοῦ συνοδεύεται ὑπὸ τῆς ἐξῆς παρατηρήσεως. «Λαβὼν γνῶσιν τοῦ περιεχομένου τῶν πρακτικῶν δι' ἀναγνώσεως (ὑπογράφουμαι) Θεόδωρος, ἐπίσκοπος Γορτύνης, ἡ μητροπόλις ἐστὶ τῆς Κρητῶν ἐπαρχίας. Ἐκ τῆς παρατηρήσεως ταύτης δὲν αποκλείεται ἡ ὑπόθεσις τοῦ Le Quien ὅτι πιθανῶς ὁ Θεόδωρος δὲν ἦτο μὲν παρὼν κατὰ τὴν ἑναρξιν τῶν ἐργασιῶν τῆς Συνόδου, ἐν πάσῃ ὁμῶς περιπτώσει κατὰ τὸ πέρασ τῶν ἐργασιῶν αὐτῆς καὶ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν πρακτικῶν πρὸς ἐπικύρωσιν αὐτῶν παρευρίσκειτο. Ὁ Pitton de Tournefort² ἀνεῦρεν ἐν Γορτύνῃ ἐπιγραφὴν, ἐν ἣ ἀναφέρεται τὸ ὄνομα τοῦ Θεοδώρου³.

Ἰωάννης ὁ 1ος. Περὶ τούτου γίνεσται μνεῖα ἐν τῇ ἐπιστολῇ τοῦ Πάπα Γρηγορίου τοῦ Μεγάλου (597), δι ἧς κοινοποιεῖται τοῖς μητροπολίταις τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Ἰλλυρικοῦ ὁ νόμος τοῦ αὐτοκράτορος

1) M. Edouard de Muratt, Essai de chronographie Byzantine. Ψιλάνις I. 709.

2) Itineraire I, 75.

3) Le Quien ἔ. ἄ. II, 259 Ψιλάνις I.

Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη ἔχει ὡς ἐξῆς: Ἐπὶ Θεοδώρου τοῦ ἁγιωτάτου ἀρχιεπισκόπου καὶ Α. Πιλίου περιβλεπτοτάτου Ἀνθυπάτου, εὐτυχῶς ἀνευρόθη καὶ οὗτος ὁ τοῖχος ὑπὸ Φλαβίου Ἀππίωνος τοῦ λαμπροτάτου ὑπάτου.

Μαυρικίου, δι' οὗ ἀπηγορεύετο νὰ γίνωνται δεκτοὶ εἰς τὸν κληρὸν ἢ εἰς τὰς Μονὰς στρατιωτικοὶ καὶ γενικῶς πρόσωπα ἐν δημοσίᾳ ὑπηρεσίᾳ διατελοῦντα. Μεταξὺ ἄλλων ἐν τέλει τῆς ἐπιστολῆς ταύτης ὁ Πάπας συμβουλεύει εἰς τοὺς μητροπολίτας τοῦ Ἰλλυρικοῦ νὰ διαμαρτυρηθῶσι κατὰ τῶν τάσεων τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως νὰ οἰκειοποιηθῇ τὸν τίτλον τοῦ «Οἰκουμενικοῦ».

Παῦλος. Σύγχρονος τοῦ Πάπα Βιταλιανοῦ. Περὶ αὐτοῦ ἐγένετο ἀνωτέρω λόγος.

Εὐμένιος. Ἀναμφιβόλως κατὰ τὸν 7ον αἰῶνα, κατὰ τοὺς χρόνους τῶν μονοθελητικῶν ταραχῶν ἔζησεν ὁ ἅγιος Εὐμένιος ὁ Θαυματουργός. Ὁ Βίος αὐτοῦ δὲν διεσώθη μέχρις ἡμῶν. Εἰς τὰς Πράξεις Ἀγίων¹ διεσώθη σύντομος ἱστορικὴ πραγματεία περὶ αὐτοῦ. Ἐν τῇ συντόμῳ διηγῆσαι τοῦ Μηνολογίου τοῦ αὐτοκράτορος Βασιλείου καὶ ἐν τῷ κανόνι Ἰωσήφ τοῦ ὑμνογράφου περιλαμβάνονται πληροφορίες τινὲς περὶ αὐτοῦ, ὀλίγαι μὲν, ἀλλὰ πολύτιμοι κατὰ τοῦτο, ὅτι ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῶν εἶναι δυνατὸς ὁ καθορισμὸς τοῦ χρόνου, καθ' ὃν ἤκμασε. Ἐν τῷ κανόνι ἐπαινεῖται ὁ ἀγὼν τοῦ Εὐμενίου κατὰ τῶν αἰρέσεων καὶ ἰδίᾳ κατὰ τῆς τῶν μονοθελητῶν. Πρὸς τούτοις ἐν τῇ ᾗδη φθῆ τοῦ κανόνος μνημονεύεται ὅτι ὁ Εὐμένιος συνεφιλίωσε δύο αὐτοκράτορας ἀδελφούς. Οὗτοι, κατὰ τὴν ὀρθὴν παρατήρησιν τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Σεργίου², ἄνευ ἀμ-

1) Sept. V, 786.

2) Πλήρες Μηρολόγιον Τ. II, τμήμα II σελ. 385.

φιβολίας εἶναι τὰ ἐκ διαφόρων συζύγων τέκνα τοῦ Ἡρακλείου, Κωνσταντῖνος καὶ Ἡρακλεωνᾶς. Ἐν πάσῃ περιπτώσει εἶναι τελείως ἀβάσιμος ἡ ὑπόθεσις ὅτι ἔζησε κατὰ τοὺς διωγμούς¹. Τὸ ἔργον καὶ γενικῶς ἢ ἐκτάκτως σπουδαία προσωπικότης τοῦ Εὐμενίου μετὰ δυνάμεως ἐξαιρετικῆς ἀναδεικνύεται καὶ διὰ τῆς ἀπλῆς μόνον ἀναγραφῆς τῶν ὀλίγων τούτων περὶ τῆς ζωῆς αὐτοῦ πληροφοριῶν. Ἡ συμφιλίωσις δύο αὐτοκρατόρων, ὁ ἀγὼν αὐτοῦ κατὰ τῶν διαστρεβλωτῶν τῆς πίστεως, ἡ ἐξουσία του εἰς Θηβαΐδα τῆς Αἰγύπτου διὰ τὴν ὀρθοδοξίαν αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ μονοθελήτου αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου (641—668), ἡ προσωνομία «θαυματοργός», ἣτις ἀπεδόθη αὐτῷ ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατόν του, πάντα ταῦτα μαρτυροῦσιν εὐγλώττως ὅτι ὁ ἱεράρχης οὗτος τῆς Κρήτης ὑπῆρξεν ἐκ τῶν σπανίων ἐκείνων ἀνθρώπων, ὧν τὰ ὅλως ἀσυνήθη καὶ ὑπέροχα πνευματικὰ χαρίσματα ἀναγκάζουσιν εἰς σεβασμὸν καὶ ἐκτίμησιν πάντας ἄνευ ἐξαιρέσεως, ἀρχῆς γινομένης ἀπὸ τῶν αὐτοκρατόρων καὶ τῶν ἰσχυρῶν τῆς γῆς.

Ἐν τῷ Μηνολογίῳ, οὔτινος μέρος ἐξεδόθη λατινιστὶ ἐν τῷ VI Τόμῳ τῆς Italia Sacra² λέγεται περὶ αὐτοῦ: «Εὐμένιος ὁ Θαυματοργὸς ἐκ νεότητος αὐτοῦ διεκρίνετο ἐπὶ εὐσεβείᾳ καὶ φόβῳ Θεοῦ.

Διανείμας τοῖς πτωχοῖς ἅπασαν αὐτοῦ τὴν παρουσίαν καὶ τὸν πλοῦτον, τὴν ζωὴν αὐτοῦ πᾶσαν διη-

1) Le Quien ἔ. ἀ. II, 258.

2) Αὐτόθι II, 258.

γεν ἐν νηστεία καὶ προσευχῇ, μετ' ἀκριβείας τηρῶν τὴν ἐντολὴν τοῦ Ἀποστόλου «κλαίειν μετὰ κλαιόντων καὶ χαίρειν μετὰ χαιρόντων¹» καὶ πάντοτε ἐβάδιζε μὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐκ τῶν δακρῶν ὑγρούς. Κλείων τὰ ὄψα, ἵνα μὴ ἀκούσῃ οὐδενὸς κατάκρισιν συνέπειά ἀμαρτίας, ἐπανελάμβανεν, ὅτι αὐτὸς ἦτο ἀμαρτωλός. Τούτου ἕνεκα ὑφ' ὀλοκλήρου τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ Γόρτυνος ἐξελέγη καὶ ἀνεδείχθη ἐπίσκοπος καὶ κατόπιν πολυετοῦς ἀγίας ὑπηρεσίας, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ὁποίας ἐδίδασκε τὸν λαὸν διὰ τῆς σωτηριώδους διδασκαλίας καὶ ἐτέλει πολλὰ θαύματα, ἐτελεύτησε καὶ ἄχρι τοῦ νῦν δοξάζεται διὰ πλήθους θαυμάτων».

Κατὰ τὸν κανόνα τοῦ Ἰωσήφ, ἐξωρίσθη ἐκ Ρώμης, (ἐννοεῖται τῆς Νέας), μολοντί δὲν ἀποκλείεται ἡ πιθανότης ὅτι πρόκειται περὶ τῆς καθ'αυτὸ Ρώμης καὶ ὄχι περὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἰδοὺ τί λέγεται σχετικῶς παρὰ τῷ Ἀρχιεπισκόπῳ Σεργίῳ² «Ὁ Εὐμένιος καταδιωκόμενος διὰ τὴν ὀρθόδοξίαν αὐτοῦ ὁμοίως τῷ Μάξιμῳ τῷ Γραικῷ ἀπεμακρύνθη εἰς Ρώμην. Ὁ Κωνσταντῖνος, ὡς γνωστόν, διέταξε νὰ συλλάβωσιν ἐν Ρώμῃ καὶ ὀδηγήσωσιν εἰς Κωνσταντινούπολιν οὐ μόνον τὸν ἅγιον Μάξιμον, ἀλλὰ καὶ τὸν ἅγιον Μαρτῖνον Πάπαν Ρώμης, καὶ κατόπιν βασάνων ἐξώρισε τὸν μὲν Μαρτῖνον εἰς Ταυρίδα, τὸν δὲ Μάξιμον εἰς Καύκασον. Ὁ Εὐμένιος, συλληφθεὶς ἐν Ρώμῃ ἐξωρίσθη εἰς

1) Ρωμ. ιβ', 15.

2) Ἐ. ἀ. Τομ. II, τμ. II σελ. 385.

Θηβαΐδα» ὅπου διετέλεσεν ἀσκούμενος (ζῶν ὡς ἀσκητῆς) καὶ ἐτελεύτησεν. Ἡ μνήμη αὐτοῦ ἐορτάζεται τὴν 18ην Σεπτεμβρίου.

Βασίλειος. Ἔλαβε μέρος εἰς τὴν ΣΤ' Οἰκουμενικὴν Σύνοδον ὡς καὶ εἰς τὴν Πενθέκτην ἐν Τρούλλῳ ὑπογράφας ὡς ἑξῆς: «Βασίλειος ἐλέω Θεοῦ ἐπίσκοπος μητροπόλεως τῆς κρητῶν νήσου καὶ λεγαῖτος (τὸν τόπον ἐπέχων) τῆς ἁγίας Συνόδου τοῦ ἀποστολικοῦ θρόνου τῆς πρεσβυτέρας Ρώμης¹». Περὶ τούτου βλέπε ἀνωτέρω.

Ἀνδρέας². Ἄμεσος διάδοχος τοῦ Βασιλείου ὑπῆρξεν ὁ Ἀνδρέας, ὅστις ἐγεννήθη περὶ τὰ μέσα τῆς 7ης ἑκατονταετηρίδος ἐν Δαμασκῷ. Δεκαετραετιῆς τὴν ἡλικίαν ἀπῆλθεν εἰς Ἱεροσόλυμα, ὅπου ἐκάρη μοναχός, διὸ καὶ ὀνομάζεται ἱεροσολυμίτης. Ἐν Ἱεροσολύμοις κατ' ἀρχὰς ἐγένετο ἀναγνώστης, κατόπιν δὲ ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Θεοδώρου ἐχειροτονήθη διάκονος³. Ἀπελθὼν δὲ εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπως παραστῆ εἰς τὴν ΣΤ' Οἰκουμενικὴν Σύνοδον ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Θεοδώρου, παρέμεινεν ἐκεῖ καὶ μετὰ τὸ πέρας τῶν ἐργασιῶν τῆς Συνόδου. Κατὰ δὲ τὸ 710⁴ ἐξελέγη μητροπολίτης Κρήτης. Ὁ Ἀν-

1) Le Quien ἔ. ἀ. II 260.

2) Ἐνεκα τοῦ στενοῦ χώρου τῆς παρουσίας περιοριζόμεθα εἰς συντομωτάτην σχημασίαν τοῦ ὑπερόχου τούτου ἐκκλησιαστικοῦ ἀνδρός καὶ συγγραφέως, ἐπιφύλασσόμενοι νὰ ἀσχοληθῶμεν περὶ αὐτοῦ ἐκτενέστερον ἀλλοῦ.

3) Ψιλάκι ἔ. ἀ. I, 701.

4) Ασπόρσι ἔ. ἀ. 323. Κατὰ τὸν Le Quien ἐπὶ Φιλιππικοῦ Βαρδάνη (711—713) ἔ. ἀ. II 261—262.

δρέας υποστηρίζων μετ' άλλων ιεραρχῶν τὸν Φιλιππικὸν Βαρδάνην, ἦτο ὀπαδὸς τοῦ μονοθελητισμοῦ καὶ ἐν τῇ «ἀσυνέτῳ» τοπικῇ Συνόδῳ, ἣτις κατὰ τὸ 712 συνήλθε κατὰ τῆς ΣΤ' Οἰκουμενικῆς, φανερὰ υπέγραψε μετὰ Γερμανοῦ Κυζίκου ἀπόφασιν δι' ἧς ἀνεθεματίζετο ὁ ὄρος τῆς ΣΤ' Συνόδου. Μετὰ τὴν πτώσιν ὁμοῦς Φιλιππικοῦ Βαρδάνη ὁ Ἄνδρέας ἐπανῆλθεν εἰς τοὺς κόλπους τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ ἐπὶ Λέοντος Γ' τοῦ Ἰσαύρου (717—741) ἦτο ζηλωτὴς υπάρχμαχος τῶν ἱερῶν εἰκόνων. Ἐπὶ πόσον χρόνον κατεῖχε τὸν μητροπολιτικὸν θρόνον τῆς Κρήτης καὶ πότε ἀπέθανε δὲν συμφωνοῦσιν αἱ πηγαί. Κατὰ τὴν γνώμην τοῦ μητροπολίτου Φιλαρέτου¹ ὁ Ἄνδρέας ἀπέθανε κατὰ τὸ 712. Τόσον ὁμοῦς ἡ γνώμη αὕτη ὅσον καὶ ἐκείνη, καθ' ἣν οὗτος ἐτελεύτησε μαρτυρικὸν θάνατον ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Ε' (741—775)² καθ' ἡμᾶς εἶναι ἀβάσιμοι. Κατὰ τοὺς Bollandistes καὶ τὸν ἡμέτερον Εὐαγγελίδην ὁ Ἄνδρέας ἀπέθανε περὶ τὸ 720, κατὰ δὲ τὸν Κρουμβάχερ σώζεται ἀπόσπασμα περὶ τῆς προσκυνήσεως τῶν ἱερῶν εἰκόνων ἐν τῷ Παρισινῷ Κώδικι 1630, ἀποδιδόμενον εἰς τὸν ἅγιον Ἄνδρέαν καὶ γραφὴν κατὰ τὸ 726. Ἐπομένως οὗτος ἀπέθανεν οὐκ ἔτι πρὸ τοῦ ἔτους τούτου³.

1) Διδασκαλία περὶ τῶν Πατέρων § 254 Ρωσσιστί.

2) Ψιλάνι ἔ. ἀ. I, 703.

3) Κρουμβάχερ Ἱστορία Βυζαντινῆς Δογοτεχνίας Τόμ. I, σελ. 328. Σεργίου πλήρης Μηνολόγιον Τόμ. II τμ. II σελ. 253.

Ἀπολύτως ἀνακριβὴς εἶναι ἡ γνώμη τοῦ Guillelmus Cave (Le Quien II 262) καθ' ἣν ὁ Ἄνδρέας ἦτο ἀντίπαλος τοῦ Σαφροῦν τοῦ Ἱεροσολύμων, ὅστις ἔζησεν ὀλόκληρον αἰῶνα κατόπιν.

Ἐν τῷ Βίῳ τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου, συνταχθέντι ὑπὸ Νικήτα τοῦ Πατρικίου καὶ κοιέστορος πιθανῶς κατὰ τὴν 9ην ἑκατονταετηρίδα ἢ κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς 10ης καὶ ἐκδοθέντι ὑπὸ Α. Παπαδοπούλου — Κεραμέως¹ τὸ ἔτος καὶ ἡ ἡμέρα τῆς τελευτῆς τοῦ ἁγίου δὲν ἀναφέρονται.

Ὁ ἅγιος Ἀνδρέας ὁ Κρήτης εἶναι γνωστός ὄχι μόνον ὡς ποιμὴν, ἀλλὰ καὶ ὡς ὑπέροχος ἐκκλησιαστικὸς ρήτωρ καὶ ὑμνογράφος, πρῶτος εἰσαγαγὼν εἰς τὴν ἀκολουθίαν τὸν «κανόνα»². Τὸ δυνατώτερον ἐκ τῶν ποιητικῶν αὐτοῦ προϊόντων εἶναι ὁ Μέγας Κανὼν, ψαλλόμενος κατὰ τὴν Μεγάλην Τεσσαρακοστήν. Ἐκτὸς τῶν κανόνων παρὰ τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου ἐγράφησαν καὶ πολλοὶ πανηγυρικοὶ λόγοι καὶ Βίοι μαρτύρων. Ἡ μνήμη αὐτοῦ τελεῖται τὴν 4ην Ἰουλίου.

Ἡλίας. Διάδοχος τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου ἦτο ὁ Ἡλίας, ὅστις παρέστη εἰς τὴν 7ην Οἰκουμενικὴν Σύνοδον. Οὗτος ἔγραψε σχόλια εἰς πλείστους ἐκ τῶν λόγων Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου.

Ἐσφαλμένως ἐν τῷ Lib. 5 τοῦ Juris Graecoromani³ αἱ «ἀποκρίσεις πρὸς τινὰ μοναχὸν Διονύσιον περὶ διαφορῶν αὐτοῦ ἐρωτήσεων» ἀποδίδονται εἰς τὸν Ἡλίαν, διότι, ὡς γίνεται δῆλον ἐκ τῶν ἀποκρίσεων, ὁ συγγραφεὺς αὐτῶν ἔζησεν οὐχὶ ἐνωρίτερον τῶν ἀρχῶν τοῦ 12ου αἰῶνος⁴.

1) Ἀνάλεκτα Ἱεροσολιμιτικῆς Βιβλιοθήκης Τομ. 5ος.

2) Σεργίου ἔ. ἀ. I, 24--25.

3) Le Quien ἔ. ἀ. II 262.

4) Λεπόρσι ἔ. ἀ. 323. Σύνταγμα Ράλλη καὶ Ποτῆ Τομ. 5ος σελ. 374.

Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐπὶ μητροπολίτου Κρήτης τοῦ Ἡλία, ὁ αὐτοκράτωρ τοῦ Βυζαντίου Λέων ὁ Γ' ὁ Ἰσαυρος (716—741), ἐκδικούμενος τὸν Πάπαν Ρώμης Γρηγόριον τὸν ΙΙΙ (731—741) διὰ τὴν πείσμονα αὐτοῦ ἀντιδρασιν κατὰ τῶν μεταρρυθμιστικῶν διαταγμάτων, καὶ πρὸ παντός διὰ τὴν τιμωρήσῃ τὸν Πάπαν—κυριώτατον αἴτιον ἐκραγείσης ἐν Ἰταλίᾳ ἐπαναστάσεως κατὰ τοῦ θρόνου τοῦ Βυζαντίου,—ἀφῆρεσεν ἀπ' αὐτοῦ τὴν ἐκκλησιαστικὴν διοίκησιν τοῦ Ἀνατολικοῦ Ἰλλυρικοῦ καὶ ὑπήγαγεν αὐτὸ ὑπὸ τὸν Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Ἀναστάσιον (730—753). Ἐκτοτε ἡ Κρήτη ἀποτελεῖ μίαν τῶν μεγαλυτέρων καὶ σπουδαιοτέρων Μητροπόλεων τοῦ Οἴκουμενικοῦ θρόνου.

Τὸ γεγονός τοῦτο ἔχει μεγίστην σημασίαν διὰ τὴν περαιτέρω ἐξέλιξιν τῆς ἱστορίας τοῦ λαοῦ τῆς Νήσου καὶ ἀποτελεῖ σταθμὸν σπουδαιότατον αὐτῆς. Ἄν οὗτος παρέμενεν ὑπὸ τὴν πνευματικὴν κυριαρχίαν τῆς Ρώμης ἀπὸ τινος ἀκόμη αἰῶνας μέχρι τῆς ἐνστικτῆς κατακτήσεως, ἡ θρησκευτικὴ καὶ αὐτὴ πιθανῶς ἡ ἐθνικὴ αὐτοῦ συνείδησις θὰ ἦτο ἴσως ἄλλοια.

ΕΚ ΤΟΥ ΕΚΔΟΤΙΚΟΥ ΟΙΚΟΥ

ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΑΔΙΚΙΩΤΗ — ΗΡΑΚΛΕΙΟΝ

11/9

23-7

3/11

5-6

7-7

17-3

2017 1926

